

JELLEM ÉS TÁRSADALOM

(SZOCIÁLKARAKTEROLÓGIA)

ÍRTA:

HORT DEZSŐ

B U D A P E S T , 1 9 4 3

Jellem és társadalom

Szociálkarakterológia

I. fejezet: Alapvetés és célkitűzés.

1 Mi az, hogy „jellem”? A jellemtan feladata. 2 A lélektan kézdeti formái. A jellemtan fő problémája. 3. A jellemtan fogalmi is típusfogalmak (Ideális típusok). 4 E típusok első alkotója a köznapi nyelv A jellemtan, mint tudomány. 5. Az első tudományos karakterológusok orvosok. A filozófus karakterológusok 6. A jellemtan és társadalomtudomány kapcsolatai 7. Szociálkarakterológia. 5

I. Rész. II. fejezet: Az orvos-pszichológusok.

8 A „pszichoanalízis” két alapelve. a tudattalanban rejlő betegség, a gyermekkori eredetű elfojtott szexualitás. 9 Freud elméletének kultúrbölcséleti feleletei Cáfolatuk 10 A „Libido-Haus-„halt” elmélete (Jung) 11 Az individualpszichologia individuális és szociális elemei. 12 A helyes és helytelen önértékelés A kisebbségtérképesség komplexumával terhelt „tünetválasztása” 13. A Adler elméletének általános társadalombölcséleti jelentősége. A neurózis, mint az egyensúlyát veszített kultúra megjelenési formája az egyem élet területén 14. C G Jung „Kollektív ontudatlanja”. 15 A „Komplexe Psychologie” általános irányelvei. 19

III. fejezet: Az orvos-pszichológusok. (Folytatás.)

16. A tubinga-marburgi iskola. Az életfunkció s a jellemalkat kapcsolatai. A gondolat ősei 17 Kretschmer három testalkat-típusa A lelki rendellenességek megfelelő típusai. A schizothym-cyklothym lélealkat. 18. J a e n s c h két fő típusa: az integrált és szmesztetikus ember. Az integrált típus I₁, I₂ és I₃ al-típusa 19. A „szinesztézia”, érzéki és jellemalkati „együttérzés”.

Az S lélekalkat altípusai. Az S_2 kultúra. Az S típusú színész és matematikus. 20. Jaensch gondolatrendszerének általános társadalombölcseleti kiépítése. 42

IV. fejezet: A filozófus pszichológusok.

21. A filozófus „műszere”. Az első filozófus-karakterológusok.
 22. F. T ó n n i e s : „Gemeinschaft und Gesellschaft”. A Közösség és Társulás, mint a kollektív akarat fő típusai. 23. W. J a m e s . A pragmatista-pluralista gondolkodó. 24 Az amerikai „korszellem” kialakítói: Dewey—Cooley—Veblen. 25. Mac Dougall „kollektív pszichológiája”. 26. A „szellemtudományi pszichológia”. D i l l h e y-S uranger. 27. Kornis Gyula: Az államférfi. 56

II. Rész. V. fejezet: Jellem és társadalom.

28. A társadalom-lélektan szociológiai alapjai 29. Mi a „Társadalom”? Viszonylat és történelmiség. 30. A történelemben alakuló társas lét dinamikus és sztatikus nézőpontja. A két módszer fő képviselői. 31. A „társadalmi munka” kategóriája. 32. A gazdálkodó, rendfenntartó és szellemi munka. 33. A megfelelő típusok. 34. A „lecsúszott”. A „nagy átlag”. 35. A célbanézó, törekvő ember. A Termelő, a Hatalmi, a Szellemi ember. 82

VI. fejezet: Ember és Jövendő.

36. A Szellemi ember, mint próféta és nevelő. 37. A „Jövő embere”, mint társadalomlélektani típus. 38. A lelki fejlődés valószínű iránya. 119

I. fejezet

Alapvetés és célkitűzés

1. Mi az, hogy „jellem”? A jellemtan feladata. 2. A lélektan kezdeti formái. A jellemtan fő problémája. 3. A jellemtan fogalmi és típusfogalmi („ideális típusok”). 4. E típusok első alkotója a köznap nyelv. A jellemtan, mint tudomány. 5. Az első tudományos karakterológusok orvosok. A filozófus karakterológusok. 6. A jellemtan és társadalomtudomány kapcsolatai. 7. Szociálkarakterológia.

1.

Mi az, hogy „jellem”?

A tárgyakkal jellemeink van: ilyenek vagy olyanok, ez vagy az a folyamat megy végbe bennük, így vagy úgy létesülnek vagy pusztulnak el — okozati törvényszerűség szerint, változásaikban is változhatatlanul. Nyilvánvaló, hogy „jellem” alatt nem ezt a tárgyi jelleget értjük.

Jelleme csak az embernek lehet. Nem az emberi testnek, mely csupán egy része a tárgyi világnak. Hanem az emberi személyiségnek: annak a csodálatos, megfoghatatlan és mégis mindenütt jelenlévő, egész ember-világunkat formáló valaminek, ami a lélek. „Jellem” az, hogy emberek: érzékelő-gondolkodó-akaró lények éltük adott és adódó helyzeteire válaszolnak; az épen, ahogy válaszolnak. Az tehát, hogy ha sor kerül rá, dolgosak vagy henyék, féltékenyek vagy kicsapongók, félénkek vagy bátrak, nagylelkűek vagy kicsinyesek. Hogy fősvények, bal-

kezesek, okosak vagy félkegyelműek. Hogy az élet hétköznapjait és ünnepeit valahogyan: sohasem változatlan szükségyszerűséggel, mert mindig lelki indítékok után indulva — tehát a viselkedés és magatartás fellelhető jellemző irányvonala szerint élük: viselik és elviselik.

A „jellem” az az életút, amelyen egy ember jár, akár munkaruha van rajta, akár frakk vagy másmilyen ünneplő: „die Linie, die einer verfolgt”, ahogy a kiváló jellemkutató A. Adler a maga megragadóan frázistalan módján írja. „Jellem” az, ahogy az emberen a környező világ áthangzik-át sugárzik: Spranger említi, hogy a *persona* szó, mely latinul jelöli a személyiség fogalmát, a *personare* igéből való, mely áthangzást, átsugárzást jelent. Az a hang tehát, melyet egy „persona”, egy egyén, egy lélek a valóság érintésére ad, mint a Mnemnon-szobrok napkeltekor. Akár szegényes és harmóniátlan e hang, akár sokrétű, gazdag, színes melódiákban pompázó.

Jellem az, egyszóval, hogy az embernek „lelke” van. Mert ez ősrégi, sokezeréves titkokkal terhes fogalom valójában sem többet, sem kevesebbet nem jelent, mint az emberi képességek és viselkedési módok sajátos, egyénenként változó vegyülete. Azt a mindennapos csodát, hogy az élő ember a külvilág kis- és nagy kérdéseire a maga egyéni módján ad feletetet.

„Lélek” annyi, mint lelki vagy élő egység: az emberi magatartás egy bizonyos hogyanja. A gondolat-érzés-akarat, az emlékezés, a szeretni vagy gyűlölni tudás, s a többi kis- és nagy képességek és szenvedélyek szinte egyénenként változó vegyülete, „proporciója”.

A modern lélektan vagy jellemtan feladata épen az, hogy eligazodjék e „jellemek”, e végtelen sokaságú emberi viselkedési módok labirintusában.

E célból állítja fel típusfogalmait, melyekhez

a valóság magatartásformái — a tényleg létező „jelleme”
— többé-kevésbé hasonlatosak.

2.

A régebbi lélektan nem törődött e lélek-egységgel: nem figyelt rá, a kor jellemző részletező s a részletekben elvesző tudományos módszere szerint. Nem is vette észre.

A lélekbúvárló figyelmét először a lelki aktivitás legfeltűnőbb képességei: az é r z é k e l é s m ű v e l e t e, az érzékek munkája kötötte le miután már hosszú századokon át elmélkedett a legkülönbözőbb magatartási formákról: a barátságról, a szeretetről, a haragról, az indulatosságról, az irigységről, a kárörvendezésről, s az ezekre való, többé-kevésbé „ösztönös” hajlandóságokról. Majd azok a képességek kerültek sorra, melyeket Ranschburg Pál „g o n d o l k o d á s o s” lelki ténykedéseknek nevez. Az érzékek pszichológiája után így csakhamar az ítélkezés-akarát-émlékezés pszichológiája következett. S csak újabban, e részletmunka sikeres elvégzése után, fordult a figyelem az egyéniség egésze, az egyéni lélek-alkat felé, melyben az ösztönök és érzékelő képességek, valamint a gondolkodásos lelki ténykedések különböző arányokban keverednek, mintegy különböző ötvözetet adnak. Csak az újabb lélektan érti és érzi át C. G. Jung, a zürichi pszichológus, tételét, hogy nincs a lélekkutatásnak fontosabb problémája, mint az a sajátos vegyület — az az „eigenartiges Mischungsverhältnis”, amiben a lelki képességek mint élő ember, mint alakuló és alakító lélek napvilágra lépnek.

3.

Persze nem szabad felednünk, hogy a jellemtan fogalmai sem mások, mint típusfogalmak: ideális típusok a szó Max Weber-i értelmében. Hogy tehát a való-

ságban csak e szellemi formákhoz és formulákhoz — e típus-fogalmakhoz vagy ideális típusokhoz — többé-kevésbé hasonló emberek léteznek.

Olyan egyének tehát, akiknek például az egyik legjellemzőbb sajátságuk, hogy befelé: a lélek benső világa felé fordulva élnek, vagy kifelé: a dolgok és történések külső világa iránt érdeklődnek elsősorban s ezért, Jung megkülönböztetése szerint, az „introvertált” (befelé forduló) vagy „extravertált” (kifelé forduló) típust képviselik. Vagy olyan egyének, akiknek viselkedési és magatartási módján különösen nyilvánvaló, hogy nem bíznak magukban, tényleges értékükben és képességeikben, s ezért minden áron, lázas igyekezettel, valami látszat, valamilyen hazug fölény biztosítására törekszenek. Az ilyen emberek lehetnek egyébként papok vagy tanárok, ügyvédek vagy orvosok, kereskedők vagy munkások, lehetnek ifjak, családapák vagy agglegények, élhetnek szűkös viszonyok között vagy pazarló jólétben — egyik legjellemzőbb sajátságuk mindig az marad, hogy valaminő fogyatékosági érzést cipelnek magukkal, amelyet valamiképp „tülkompenzálni” törekszenek; azt a sajátságos lélekállapotot, amit A. Adler „Minderwertigkeitskomplexum”-nak nevez.

Bizonyos, hogy egyetlen egyén sem vonható maradéktalanul e lélektani típusfogalmak, ez összefoglaló és irányvonalakat jelentő formulák és sémák alá, melyeket az eligazodásra törekvő emberi szellem állít fel, hogy utat találjon a valóság labirintusában. Valóban, minél inkább egyéniség valaki, annál jobban találó rá a költő szava, hogy „minden ember fenség, északfok, titok, idegenség — lidérces messze fény, melynek mélységeibe nem ér el a tudomány fáklyavilága. Valójában mindig csak az egyes ember létezik: „dieser Mensch hier”, ahogy a német jellemkutató Prinzhorn mondja. Például ez az ember itt, aki testalkatára gömbölyded, „piknikus”, de élte sajátos útjain mégis hirtelen változó, hasadós kedélyállapotú, úgynevezett „schi-

zoid” lélekforma lett. Vagy az a másik ott, aki kitűnő mézárós vagy korcsmáros lehetett volna s csak véletlen, hogy politikus... Kretschmer, a test- és lélekalkat közti összefüggés „konstitucionális” típusainak nagynevű megalkotója hangsúlyozza is a „konstitutionelle Legierungen” fontosságát — vagyis azt a tényt, hogy a valóságban fellelhető legkifejezettebb egyéni alkatok sem százszázalékos testesítői a piknikus vagy leptosom névvel jelölt gömbölyded vagy hosszás testalkatnak s a megfelelő ciklothym-cykloid és schizothym-schizoid lélekalkatnak, hanem csupán a típus „egyéni változatai”.

Nincs mélyebb és végtelenebb tenger, mint az ember. De a lélekalkat típusai, a jellemtan valóban helytálló típusfogalmai, melyek az egyéni magatartás „domináns motívumait” (Dékány István) jelölik, mégis tán hajók, melyek a valóság végtelen óceánján úszva, útban vannak a cél felé.

4.

Amióta ember az ember, vagyis észreveszi embertársát és kutatja célját a földön, nem hiányoznak fogalmi rendszeréből e jellemteni típusok.*

A mindennapi élet számtalan kis jelentéktelen alakja: a „dolgos” vagy a „léha”, a „jó családapa” vagy a „kocsmatöltelék”, a „könnyelmű”, a „fösvény”, a „templo mos”, a „szoknyavadász” ily jellemteni típus. S ha valakiről, egy bizonyos egyetlen és egyszeri egyénről azt tartja a többnyire helyesen ítélő közhit, hogy ügyes vagy ügyetlen, romantikus vagy reális, hirtelen haragú vagy nyimnyám, úgy ez épen azt jelenti, hogy az illető életvitelének — „habitusának” — irányadó vonala szerint ez vagy az. Tehát ahhoz, a jellemteni típushoz hasonló s, ami az „ügyes” vagy „ügyetlen”, a „romantikus” vagy „reális”, „hirtelen haragú” vagy „teddide-teddoda” ember.

Ebben a tipikus értelemben van „krájlzleros” és „gaval-

lér”, „szervezett munkás és „csöcselék proletár”. Ebben az értelemben említi Macartney a „magyar mágnás”ról, hogy „az Eszterházyak történetében sok minden tipikus an jellemzi egész osztályukat: tékozló vendégszeretetük, kérkedő kedvük, gyógyíthatatlan pazarlásuk, az anyagi kérdések ügyetlen rendezése, amire valamennyien hajlamosak, királyukhoz, egyházukhoz való hűségük, hirtelen és váratlan felbuzduló magyar nacionalizmusuk, a közpályán elért sikerereik és gyakran tapasztalható magas értelmiségük”. Ebben az értelemben mondjuk, hogy valaki „tipikus biharmegyei dzsenti”, „vidéki fruska” vagy „szegedvidéki paraszt”. Se szeri se száma az emberi jellem e mindennapos jelzőinek, mellyel embertársaink magatartásának legjellemzőbb sajátságait — ép az ösztönös hajlamok és alakuló képességek bennök élő és változó „proporciónóját” — igyekszünk ma, és emberemlékezet óta, megjelölni.

De mint tudomány a jellemtan alig pár esztendő.

W. Pinder, a kiváló müncheni műtörténész, említi egyik szellemes írásában, hogy a karakterológia már 1926-ban „biztos szakavatottsággal” beszél a jellemalkat két főtípusáról: a nyúlánk és gömbölyded emberről, a Láng- és Breitmenschről. Már 1926-ban tehát...

Valóban: ha messzire is nyúlnak az eszmélés történetében első megsejtései — gondoljunk csak Hippokrates és Galénus szangvinikus, kolerikus melankolikus és flegmatikus típusára, melyek bizonyos értelemben ma is használható karakterológiai fogalmak —, a jellemtan mint tudomány alig szerepel az első világháborút követő évek előtt a szellem évkönyveiben. Ahol előfordul, ott is inkább általános filozofáló eszme-futtatás, nem pozitív kutató tudomány.

Könnyen érthető, hogy a tudományos karakterológia első művelői orvosok voltak.

Az orvos a természeti és társadalmi valóság határmegyéjén áll: Nem tisztán a test, de még kevésbé a „tisztá” eszmék, fogalmak és szellemtörténeti alakzatok, hanem élő emberek foglalkoztatják: ennek vagy annak a betegnek objektív elváltozásai és szubjektív panaszai. S annál jobb orvos, minél szerveesebb egységben látja betege testét-lelkét, orgánikus és pszichikus állapotát, kívánságait, kényszerképzeteit és lázálmait. Megfigyelő munkája közben aztán egy-kettőre észreveheti, hogy nem csupán a testi, hanem a lelki rendellenességek esetében is felállíthatók típusok, melyek a diagnózis támpontjai; hogy amint van tipikus gyomor- vagy tüdőbeteg, úgy van tipikus hisztériás, neurótikus, schizofréniás stb. ember is. Leírja az észrevett jellemző zavart: a lelki rendellenesség megfigyelt állapotát — s megalkotott egy lélekalkatot.

Freud és Adler neurotikusai is típusok, melyek az orvosi rendelő megfigyeléseiből nyerték első alakjukat. Orvos volt Kretschmer, aki a nyúlánk és gömbölyded testalkatnak többnyire megfelelő „schizothym” és „cyklothym” lélekalkatot vizsgálta, zavart egyensúlyú vagy egészen beteg formáival. Orvos Jung, az „introvertált” és „extravertált” típus megfigyelője. Amikor aztán az idegorvos és lélekgyógyász eljut addig a rendkívül jelentős megfigyelésig, hogy szétfolyó a határ a beteg és egészséges lélekalkat között, átlép maga is a pszichiátria Rubiconján s az egyetemese emberi lelket teszi vizsgálatá tárgyává, mely természetesen nem légüres térben él, hanem a mindenkori történelmi jellegű társadalom szülötte. Nincs tehát benne semmi meglepő, ha az orvos-lélekkutatók — élükön Freuddal — csakhamar e „társadalom” felé fordulnak és keresik az emberi lélek s a szociális tényezők kölcsönhatását; ha, más

szóval, pszichiáterekből társadalom-pszichológusokká válnak.

Freud egész késői munkássága társadalom-lélektani: kutatja az összefüggést a lélek ősi magatartásformái s a társasélet intézményeinek lényege és alakulása között. A tanítványok közül pedig Adler az egyén és a közület közti konfliktus egyik legfontosabb lelki okára tapint. Adler ugyan, amint a II. fejezetben részletesebben kifejtjük, Individuálpaszichológiá-nak nevezi tanát, mert minden beteg egyéni életútját, sajátos „Lebensstil”-jét, igyekszik megismerni, hogy aztán, rendkívüli jelentőségű elve alapján, egyénenként gyógyíthasson. Az Ips központi gondolata azonban: a kisebbértékűség érzete, melyet a neurotikus ember különböző „arrangements”-okkal igyekszik legyőzni, „kompenzálni”, hogy ily módon hazug fölényt teremtve magának a közösségi élet reális követelményeit nagy ívben megkerülje s megóvja magát a valószínű kudarctól — a „Minderwertigkeits-komplexum” elve a legnagyobb mértékben szociális jellegű. Jung „egyénefeletti kollektív öntudatlanja” valójában a társas tapasztalás tömény foglaltata, melyet az emberiség ősidők óta gyűjt és raktároz, az öröklés örök törvényei szerint, az egyéni lélek legmélyére. E. Jaensch számára is egyre elválaszthatatlanabb egységbe folynak az egyéni lélek s a közösségi kultúra kérdései: A korán elhunyt marburgi karakterológus „pszichológiai antropológiája” egy nagyvonalú, lélektani alapokra épülő s ezért nagyon reális társadalomfilozófia.

Még nyilvánvalóbbak a karakterológia és szociológia, vagyis a jellem- és társadalomkutatás kapcsolatai a filozófus-pszichológusoknál, akik nem a külső, mondhatnók „extravertált” tapasztalat és megfigyelés útján, hanem a benső, „introvertált”, eszmélés segítségével jutottak felismeréseikhez. Így határozottan társadalmi jellegű lélekalkatok a nagyhírű berlini egyetemi tanár E. Sranger Életformái, melyek aszerint

különböznek, hogy a kultúra, az „objektivált szellem”, mely iránya felé fordul a lélek, benső hajlamát követve.

Amíg azonban a német filozófus-professzor, a német szellemi hagyományokat követve, messzenyúló és bonyolult szellemtörténeti összefüggésekre építi tanát, az angolszászok egyszerűen, fajtájuk reális pillantásával — szinte ösztönösen jellemlátó szemmel alkotnak társadalomlélektani, javarészt etikus színezetű típusokat. L. T. H o b b s e, a harmincas évek körül elhalt kiváló angol társadalombolcsész, például a „Citizen” — persze nem a nyárszolgát vagy a tőkés polgárt, hanem a közösségbe illeszkedő szabad ember kitűnő jellemrajzát adja. Etikus jellegű társadalomfilozófiája azon a szép reményen épül, hogy a társadalomban, szükségszerű fejlődésirány szerint, ily szabad polgárok nevelődnek és lesznek iránytadók. Az amerikai Ch. E l l w o o d is ennek az angolszász hűvös lelkesülésnek felejtethetlen szavaival rajzolja meg a Jövő szabad emberét, aki, legyőzve a múlt félelmeit és ösztönösen sötét indulatait, valóban emberhez méltó viszonylatokat tart majd fenn embertársaival s a környező természettel. Egy másik amerikai, az USA-ban oly nagyhírű és hatású T h. V e f a l e n, a Columbia Egyetem 1929-ben elhunyt közgazdász-szociológusa, viszont éppen nem a jövő emberének ideális rajzát adja, hanem két nagyon mai és nagyon aktív típusét: a „Businessman” s az „Engineer”, vagyis a pénzmágnás és a technikai szakember típusát; s e két jellemforma: a csak-pénzszerző s a dolgozni-alkotni vágyó embertípus ellentétéből vezeti le a késő-kapitalista társadalmi rend váltságait és megoldási lehetőségeit.

6.

A fejlődés iránya tehát nyilvánvaló: a jellemtan szociológiai színezetűvé válik, mert a dolgok természete szerint növekvő figyelemmel fordul a tár-

sadalmi viszonyok jellemformáló ereje felé és kutatja a kölcsönhatást, mely ember és társadalom között fennáll.

Az angolszászoké az érdem, hogy legkiválóbb gondolkodók, akik hagyomány szerint elsősorban pszichológusok, egyre tudatosabban és határozottabban hangsúlyozzák ez összefüggést.

Mac Dougall — az angol Felvilágosodás nagy etikusainak nyomán — még az ösztönoldalról indul s azért nevezi ösztönelméletét Társadalomlélektani Bevezetőnek, mert meg van győződve róla, hogy az a tudomány, mely az emberek tevékenységi formáival s ezek eredményével: az intézményekkel foglalkozik, nem mulaszthatja el, hogy előbb beható tanulmány tárgyává ne tegye a lélek és az elme „fundamentális alapjait”: az ösztönöket s a gondolkodás folyamatát... Az amerikai angolszászok viszont, kik a legkülönbözőbb fajtákat egy-két nemedék alatt yankeevé formáló társadalomkatlan közvetlen - szemléletében élnek, a társadalmi környezet jellemformáló erejét hangsúlyozzák elsősorban. Így különösen az a gondolkodó, akinek eminens szerep jutott az USA szellemiségének alakításában: John Dewey. Az emberi cselekvések végső indító motívumai — írja a „Demokrácia és Nevelés” világhírű szerzője — épen nem számosak. Néhány ösztön: félelem, harag, szeretet, gyűlölet fejleszthető a legellentétebb cselekvési irányokba. A szokásoknak és intézményesen szervezett magatartási módoknak beláthatatlan sokasága vezethető vissza néhány velünk született ösztönre, melyek csak a nyersanyagot szolgáltatják. A gyökérszálak, igaz, őszerejük, de a mindenkori szociális környezet adja a mintát, amivé fonódnak... „Mert az ember az az állat, mely végtelen változatban irányíthatja és fejlesztheti ösztöneit.” S a társadalmi intézmények ép azok az alakító erők, „moulding forces”, melyek az emberi ösztönökből a különböző történelmi jellemalkatokat alakítják.

Ez a szó való értelmében társadalom-lélektani néző-

pont oly hatással volt az USA gondolkodóira, hogy a még határozottan ösztönkutató pszichológus E. A. Ross sem mulasztja el annak hangsúlyozását, hogy „egy ösztön létezése még nem ok rá, hogy szabad utat engedjünk érvényesülésének”. Ross ugyan, amint számtalan megjegyzése bizonyítja, különösen az egyes emberfajtákban nyilatkozó örökletes lélekegységnek tulajdonít nagy fontosságot. Így a „Régi világ az Újban” című műve egyik érdekes és szép helyén azt írja például, hogy „hajótöréskor csak a társaitól elütő északeurópai felejtí kötelességét s csak a társaitól elütő déleurópai érzi, hogy kötve van általa...”.

De ő is egyre nagyobb jelentőséget tulajdonít a tudatos tényezők alakító erejének. S a „Szociológia alapelvei” című művében, mely épúgy lélektan: társadalomlélektan, mint a legtöbb angolszász hasonló természetű munka, már kiemeli, hogy a társadalmi kritikának ép az a tennivalója, hogy intézményrendszerével hasogassa az ösztönélet vadhajtásait. Intézeti leánynövendékek, írja mindenkor érdekes és tanulságos modorában, manapság lényegesen többet nevetgélnek és fecsegnek, mint a nyolcvanas években; s azok a japán és kínai leányok, akik amerikai iskolákban nevelődnek, már azt a könnyed és nemes arckifejezést hordozzák, mely olyannyira idegen Kelet asszonyaitól. Miért? Mert a fiatal leányok mai amerikai intézeteiben lényegesen más nevelési és világszemléleti elvek az irányadók, mint a nyolcvanas éveikében. S mert az amerikai iskolákban nevelkedő japán és kínai leányok más szociális környezetben, más intézmények előírt szokásai szerint, más értékelve paranccsoló uralma alatt nőnek fel, mint fajtájuk otthonmaradt asszonyai. A biztonságérzet, a szabadság való értelmét jelentő egyenlő indulási chance és nemük különös megbecsülése teszi, hogy ösztönviláguk kezdő erői más irányba fejlődtek, mint eredeti hazájukban ...

A szociálkarakterológiának kétségtelenül az az egyik legfontosabb és legidősebb tennivalója, hogy az angolszász etikus lélekkutatók nyomán kövesse a társadalmi viszonyok között alakuló lélek fejlődésének útját és megsejtsesse azt az ideális lélekalkatot — a s z o c i á l - e t i k á n a k a z t a z „ideál-típusát”, mely a Jövendőnek színt és értelmet ad, mert meghatározza a társadalom fejlődő intézményeinek rendjét és természetét. Mert mind egy, hogy az „institucionalistákkal” vagy a „pszichológusokkal” vagyunk-e egy nézeten: Vallhatjuk, mint az előbbiek, hogy a társadalom politikai-gazdasági intézményeit kell először átalakítanunk, hogy a valóban humánus nevelés elindulhasson útján; állhatunk a pszichológusok álláspontján, hogy gyökértelen és reménytelen újítás minden politikai-gazdasági reform a társadalmat alkotó Egyesek lelki világának: értelmi és érzelmi ideáljainak átalakítása nélkül. Az kétségtelen, hogy a J ö v ő E m b e r e minden társadalom-jellemtani vizsgálódás egyik legfontosabb problémája. Nincs idősebb kérdés szerencsétlen korunknak, mely a rázúdult katasztrófából menekülést keres, mint az a „nuovo typo di uomo”, akiről Valeria-Benetti Brunelli, a római egyetem tanára, beszél egyik, az olasz reális idealizmust nagyon jellemző írásában.

De nemcsak az a társadalom-jellemtan feladata, hogy d i n a m i k u s t í p u s o k a t teremtsen, melyek mutatják és bizonyos mértékig meg is szabják a társadalmi fejlődés útját. Hanem az is, hogy meglássa a s z t a t i k u s t í p u s o k a t, melyek a jellem és társadalom számlálatlan évek óta tartó kölcsönhatásában alakulnak s egyre nyilvánvalóbb formákat öltenek. Mert a társadalom életének ritkák az ünnepnapjai, mikor a tudat fényével s az elhatározottság akaratával célja felé fordulhat. A hétköznapi tevékenység árja alakítja az embert, formálja az „ösztönök

plasztikus anyagából” a történelemben alakuló társadalmak maradandó típusait.

Persze nem szabad megfélekednünk a dinamikus és sztatikus társadalom-jellemtani kategóriák általános természetéről. Nem szabad elfelejtenünk nagymértékben szubjektív jellegüket.

Mert a „materiális” világ van — egyszerűen: pár excellence van. Független az emberi elmétől. A tárgyak, mozgásuk, a bennök feszülő energiák egymásba robbanása létezett és létezni fog az ember nélküli világban is. Megismerni ugyan csak az elme segítségével lehet, mely így valóban, Kant szavaival, előírja a természetnek a maga törvényeit. E törvények azonban pusztán formai jellegűek: mögöttük Ding an sich-i biztosságában, „magánvaló” magánakvalóságában ott a matéria. „Une fixite incontestable” — ahogy Durkheim, a szociológia Descartes-ja, megállapítja. De hol a „lélek” és hol a „társadalom” anélkül, hogy a gondolat elérni igyekeznék birodalmukat? Ki látta, hallotta vagy érzékelte őket — akár egyetemes mivoltukban, akár történelmi megjelenésükben? Mi az eszme, a jószág, a káröröm, a „tőke hatalma” vagy a „kollektivitás”, hol a cél, vagy a „transzcendens valóság” az ember nélkül, aki tud róluk s egyre gyarapítja szellemi birodalmukat. Aki típus-fogalmaival szinte anyagi, szubstanciális létre varázsolja őket. Nem ezek-e azok a pillérek, melyekre P. Valery a semmiből látja emelkedni az embervilág boltozatát? Mert a templomok materiális létezésükben merednek az ég felé — az anyag örök törvényei szerint, miket az embernek sikerült saját nyelvére fordítania. De áhítat csak akkor van bennök, ha emberek érzik és megélik az Emberfeletti hatalmát s az Út végtelenségét. Akkor tehát, ha valóban templomba gyűlnek. S ez áhítatnak csak a róla való gondolat, a róla alkotott fogalom ad a múltó történéstől független, spirituális értelemben létező jelleget.

Nemcsak módosul „a történelmi tényvalóság a rája

bocsátott értéksugarak szerint”, ahogy Kornis Gyula egyik nagyszabású akadémiai előadásában hangsúlyozza. Az egész társas jelenségvilág — múlt, jelen és jövő egyaránt — csak egy értéklátó és értékelő gondolkodó egyéni prizmáján át válik valósággá. Valóban: szociális Ding an sich nincs. A társas valóságnak a gondolat kölcsönöz létezését.

Ezért, hogy a „társadalomról” csak egyéni és egyszeri gondolatrendszerek lehetségesek. Ezért, hogy ma még anynyi a szociológia, ahány a róla, pontosabban a társadalmi valóságról gondolkodó. De viszont ezért lehetséges egy olyan Szociológia, amely oly meggyőző erővel, lát ja és láttatja egy Gondolkodó prizmájának sugártörésén keresztül a szociális valóságot, hogy az ellen nincs apelláta. Hogy annak logikus erejét és érzékeltető biztosságát úgy érti és érzi az ember, mint egy Rafael Madonna szelíd szépségét és csodálatos színharmóniáját.

Az elme így nemcsak rendező keretet ad a valóságnak — a valóság ama részének, ami a „természet”. Alakító ereje a valóság társadalmi területén több és nagyobb. Itt .teremtő faktorrá válik, mely a semmiből formálja anyagát, alkot új és új viszonylatokat, állít értékeket és kijelöli a célt. Ez alkotó tevékenységében pedig a jellem-tani kategóriák különösen fontos szerepet játszanak.

Jellemtani kategóriák felállítására törekszünk mi is e könyv II. részében. Addig azonban az I. részben megkíséreljük a Karakterológia történelmének rövid vázlatát

Először az Orvos-pszichológusok-kal foglalkozunk: Freuddal, AdlerraJ, Junggal (a bécs—zürichi iskola), valamint a marburgi Kretschmerrel és Jaenschel. Aztán a F i l o z ó f u s p s z i c h o l ó g u s o k néhány legkiválóbbját igyekszünk ismertetni, természetesen Sprangert elsősorban, akinek „Életformái”-ban már nyilvánvaló a társadalom s a lélekalkat szoros kapcsolata.

I. Rész

II. fejezet

Az orvos-pszichológusok

8. A „pszichoanalízis” két alapelve: a tudattalanban rejlő betegség; a gyermekkori eredetű elfojtott sexualitás. 9. Freud elméletének kultúrbölcseleti feleletei. Cáfolatuk. 10. A „Libido-Haushalt” elmélete. (Jung.) 11. Az „individuálpaszichológia” individuális és szociális elemei. 12. A helyes és helytelen önértékelés. A kisebbségi komplexumával terhelt „tünetválasztása”. 13. A. Adler elméletének általános társadalombölcseleti jelentősége. A neurózis, mint az egyensúlyát veszített kultúra megjelenési formája az egyéni élet területén. 14. C. G. Jung „kollektív öntudatlanja”. 15. A „komplexe Psychologie” általános irányelvei.

8.

A lélekelemzésnek, írja S. F r e u d a „Das Ich und das és” című nagyjelentőségű művében, az egyik alapvető feltevése, hogy „abban, ami lelki, tudatost és tudattalant különböztet meg. Csak ez teszi számára lehetővé, hogy megértse és tudományosan osztályozza a léleknek éppoly gyakori, mint fontos kóros folyamatait”. Egy másik írásban, az „önéletrajzban”, így fejezi ki e valóban lényeges felismerést: Kórt, betegséget, szenvedést nem csupán bacillusok s a szervezet kóros elváltozásai okozhatnak, hanem lelki rendellenességek is, amelyek valamiképp mindig a tudattalantól indulnak. Nem valaminő fantasztikus és ismeretlen agydaganat tehát a neurózis oka, mint ahogy Freud is pályája legkezdetén — a kor vélelmeinek hatása alatt — hitte, hanem a lelki élet, valaminő szerkezeti vagy működési

zavara. Egy szóval: nem a „matéria”, hanem a „psziché”.

Itt, az önéletrajzban, ad számot Freud arról is, hogy egyik nagyrabecsült bécsi kollégája, I. Breuer, már 1881-ben úgy gyógyította meg egy betegét, hogy olyan lelki titkokat mondatott el vele hipnózisban, melyek elmondására, kibeszélésére, a beteg ébrenléte alatt nem lett volna képes. A tény, hogy a beteg a hipnózis alatt végbement feloldódás hatása alatt lelkileg megnyugodott, sőt testi zavarait is leküzdötte, mindenesetre arra mutatott, hogy olyan lényeges, súlyos kórokozásra hajlamos és feloldásra váró beteg-gócok lehetnek a „lélek”-nek nevezett érzékelő és érzet-komplexumában, melyekről az Én nem tud — legalábbis nem tud tudatosan, de amelyek mégis oly nagy mértékben befolyásolhatják lelkivilágát, hogy e befolyás hatása alatt testi, fizikai rendellenességek is keletkezhetnek.

Freud legfontosabb újítása Breuerrel szemben most már az volt, hogy ő nem alkalmazott hipnózist, hanem ébrenlétük alatt igyekezett betegeit oly módon befolyásolni, hogy ezek — orvosuk segítségével — fel tudták tudatukkal oldani a kórtokozó tudattalan beteggócot, vagy legalább a tudat gyógyulást hozó fénysugarával e góc közelébe tudtak férkőzni.

Ez: a tudattalan problémája s a tudattalanban rejlő betegségokozó csirák felismerése a freudi lélekelemzés első legfontosabb tétele, mellyel e nagy gondolkodó és emberismerő kétségtelenül korszakalkotó módon befolyásolta a lélekelemzés és lélekgyógyítás fiatal tudományát.

A freudi lélektan másik alaptétele viszont az, hogy a tudattalanba szorított, „elfojtott”, s onnan zavaró hatást kifejtő lelki elemek kivétel nélkül szexuális jellegűek és túlnyomórészt a gyermekkori szexualitás elnyomott (bizonyos tekintetben elnyomorodott) maradványai.

A „sexus”. a nemiség két ellentétének vonzása, minden valószínűség szerint, az emberiség egyik legrégebb érdeklődési területe, melyet a gondolkodni kezdő ember talán először próbált megfejtetni s amelyet először vont a szakrális tabu parancsai s tilalmai alá. Etnológusok és kultúrtörténészek szerint valószínű az is, hogy a nemiség két objektuma: a phallus és a yoni szolgált a primitív ember első szerszámainak mintájául; a phallus a behatoló, feszítő, hasító szerszám, a yoni a befogadó, öblös és őrző edény modelljeként. Az említett tabu hatása ép, hogy egész a legújabb időkig senki sem mert közeledni e problémakörhöz a tudomány tárgyilagos, minden misztikus ködre világosságot derítő, minden ideológiát leleplező módszereivel, míg aztán — a svájci Forel s az angolszász Havelock-Ellis vizsgálódásai után Freud elméletének és megoldásainak központi ténye lett.

Freud „pszichoanalízisének” akapelve szerint a sexus olyan jelentékeny tényezője a lélek anyagának s a lelki élet működésének, hogy azt a tudatos én — ép a tabukon épülő kultúra „cenzúrázó” hatása alatt — nem veheti tudomásul. A nagy feszítőerejű nemiösztönök, melyek teljes kielégülésre törnek, ezért a lélek rejtett mélyeibe — a tudatalattiság homályába — szorulnak, hogy ott éljék a maguk életét és onnan zavarják a lelki élet tudatos működését. Minden lelki zavarnak, végső fok on, e nem-tudatos nemi vágyak az okai. S a lélekgyógyásznak ép az a feladata, hogy ezeket a tudatalatti lelki rétegben székelő s onnan zavaró nemi jellegű indítékokat lehetőleg a tudat terébe, napsugárként beteg-gócokat oldó fényébe hozza s ezzel elősegítse, hogy a „neurotikus”, a lelki zavar alatt szenvedő, le tudja „reagálni” elfojtott vágyait; vagy ép magasabb szellemi és kulturális célok ható energiájává tudja „szublimálni” őket.

A tudat-alatti lelki rétegbe szorult gyermekkori eredetű szexuális vágyak freudi elmélete a tan fejlődésének első szakaszában még kimondottan és kizárólagosan a lélekgyógyászat céljait szolgálta. Csak később lett az az egyetemes jellegű pan-szexuális lélektan, amely a lélek világának egész területén annak a többékevésbé sikeres harcnak jeleit és hatásait kutatta, melyet az egyén a társas élet erkölcsi tényezőinek hatása alatt folytat „cenzúrázott”: az alakuló kultúra által letiltott és tudattalanba szorított nemi vágyaival és ösztöneivel. E lélektan igyekszik aztán, a mester hosszú életének utolsó szakaszában, általános kultúrbolesleti feleletekre is.

E kultúrbölcséleti válaszok különösen hű tükrözői a freudi lélek- és valóságlátás jellegzetességének: Valamennyien arra a folyamatra terelik a figyelmet, hogy miként törik meg a korlátlan nemi vágykielégülés felé törekvő egyes ember ösztöneinek árja a gátakon, miket az emberi együttélés emel és tölt egyre magasabbra, hogy építhesse és fejleszthesse a civilizációt.

A freudi kultúrbölcsélet középpontjában az úgynevezett Ödipusz-komplexum áll, vagyis az az állítólagos kultúrtörténeti tény, hogy az első hordák fivérei összeküsznek a horda valamennyi asszonyát birtokló Atya ellen és megölik a túlhatalmas nemi riválist... Ez első ősi Kaintetből származnak, Freud szerint, a művelődés legjelentősebb tényei. A fékező-szabály például, melynek rendszerezett formája a jog, e lázadó és atyátölő testvérek büntudatának eredménye, akik a gyilkosság után áldozatot hoznak a megölt szellemének kiengesztelésére. Először materiális áldozatot: legszebb és legdrágább állataikat; aztán egyre jobban szellemi jellegűt: a megalkuvást, a lemondást, a korlátokat nem ismerő ösztön megfékezését. A vak ösztönvilág s a következménnyel számotvető esz-

mélkedés küzdelmének egyik legfontosabb eredménye Freud szerint ép az a tabu, mely megtiltja a horda szabaddá vált, idegen fizikai erő által nem védett s így tulajdonkép birtokolható asszonyainak tényleges birtoklását és bevezeti az „exogámiát”: a „kívüli”, az idegen, a hordához nem tartozó asszonyokkal való egyesülést...

A freudi elmélet ez általános kultúrtörténeti válaszai kétségtelenül ragyogó benső logikával rendelkeznek, de abban az eredendő hibában leledzenek, hogy nem felelnek meg a történeti tényeknek.

A „ciklopszi őshorda” például, melynek ödipuszi atyaöléséből származtatja Freud a Jog és a Vallás eszméjét és intézményeit, inkább csak a mester „teoretikus alakítóerejének vágyképzete”, és nem történelmi valóság, amint R. Thurnwald, a világhírű etnológus egyik ragyogó tanulmányában leszögezi. A pszichoanalízis megalkotója is, írja itt Thurnwald, azok közé a régebbi kultúrtörténészek közé tartozik, akik nem ismerik az ember sok-százezeréves történetét, mely az ú. n. klasszikus ókort a maga ödipuszi legendájával megelőzte, s így nem veszik, nem is vehetik számításba a primitív törzsek végtelen változatosságú tényleges életfolyását. A kezdeti közösségi élet valóságában azonban nem létezik az az „Incestscheu”: az a vérfertőzéstől való félelem, melyből a freudi kultúrbölcselet az exogámiát levezeti. Sőt inkább egyes törzsek azt teszik a gyermekkorból harcos sorba érő férfi kötelességévé, hogy anyjával egyesüljön s e szimbolikus ténnyel zárja le szabad, játékos gyermekkorát, kezdje el „a harcos” új tilalmakkal és kötelességekkel megkötött életét. Az exogámia is ilyes: a törzs egészének érdekeivel számotvető meggondolás szülötte. Affajta „politikai célházasság” (Thurnwald), mely politikai előnyökkel számol, akárcsak későbbi korok dinasztikus összeházadásai... Bizonyos ugyan, hangsúlyozza Thurnwald is, hogy az emberi természet élettani alapjai s a közösségi élet szociális követelmé-

nyei között gyakoriak a konfliktusok s hogy ezek között különösen súlyos az az ellentét, mely az individuum „szexuális földnehezéke” s a kollektívum „ideális céljai” között áll fenn. De csak a tényekkel nem számoló ádáz elmélkedő düh hirdetheti, hogy a közösségi tények az „ödipusz-komplexum” állítólagos ősellentétére és lelki visszahatására vezethetők vissza ..

10.

Normális nemi élet mellett nincs neurózis — hangzik Freud egyik legjellemzőbb mondata: „... ich konnte schon nach kurzer Bemuhung den Satz aussprechen, dass es bei normaler vita sexualis keine Neurose gibt.. Ez a pszichoanalízis fő- és alapvető okkutató elve. E mellett csupán „az emberiség nagy drámája kulturális fejjangjamak” kiérzéseként tűnt Freud előtt minden olyan okkutatás, mely nem hangsúlyozta kellő nyomatékkal a szexuális motívumot. Két legkiválóbb és hűtlenné vált tanítványának A. A d l e r-nek és C. G. J u n g-nak elmélete is, akik, tudvalévően elsősorban a freudi pan-szexualizmus ellen vonultatták fel érveiket.

Mindazonáltal durva egyoldalúság lenne, ha e sokszor emlegetett „pan-szexualizmust” — Freud legmerevebb, legkevésbé megértő ellenfeleihez hasonlóan — betű szerint értelmeznők.

Mert az abnormális nemi-élet, mely Freud szerint minden neurózis tulajdonképeni oka, maga sem végső ok, hanem csupán tünet: az egyén megbomlott biológiai egyensúlyának tünete. Ott lép fel, ahol az egyén életenergiája nem arányosan oszlik el a környező világ dolgaira és fényeire (amely dolgok és tények között, persze, a nemiség ellenkező pólusa rendkívül fontos szerepet játszik). Ahol tehát a kellesténél, a „normálisnál” több „libidó”, több életerő pazarlódik el az

egyen biológiai egyensúlya szempontjából másod- és harmadrendű dolgokra és viszonylatokra. Aminek következtében aztán az egyén nem rendelkezik elegendő lelki energiával élte fontos feladatainak elvégzésére.

A rendellenes nemi élet tehát egyszerűen az eleterő eloszlásának — a „Libidó-Haushalt”-nak — rendellenességét jelenti. Az a neurotikus, akit a libidónak nevezett általános élet- vagy oromvágy helytelen „tárgyválasztása” jellemez

Ez a lényegében freudi tett — „az egyéniség rendkívüli elszegényedése rendelkezésére álló lelki energiákban, amivel a fontosabb életfeladatokra való bénulás jár együtt” — teszi az alapját azoknak a felolvasásoknak, melyeket C G Jung 1912-ben tartott Newyorkban a pszichoanalízis elméletéről. Akkor tehát, amikor meg Freud tanítványának érezte és vallotta magát.

Jung itt a helyes és helytelen libido-eloszlásban mutatja fel a normális és abnormális lelki élet okát. S csak akkor kapnak fejtegetései egyéni — ép jungi — színezetet, amikor például a gyermekkori libido-t nem nemi, hanem testépítő (táplálkozási) jellegűnek tünteti fel s ezzel felállítja azt a tetteit, hogy a libidó idő és kor szerint különböző objektumokra irányul, s csak a pubertás elérése után alakul nemi jellegűvé. Amit Freud tehát még „praegenitalis nemi funkciónak” tart, az Jung szerint már „praesexualis táplálkozási funkció”. S amíg Freud a lelki életet zavaró tudatalattiban kizárólag a nemiség elfojtott igényeit véli felfedezni, Jung azon a véleményen van, hogy a tudatalatti csak akkor fejt ki a lelki életre zavaró hatást, ha — ép a libidó helytelen eloszlása következtében — idő- és korszerűtlen tartalommal van tele. Különben e tudatalatti, legalábbis legmélyebb és legősibb rétegében — Jung szerint — az individuum faji és közösségi eligazodásának nélkülözhetetlen előfeltétele. Az a lelki réteg, ahol a faj időtlen közös

tapasztalatai raktározódnak el, hogy mint a szellemi fegyverekkel küzdő életnek legősibb eredményei az egyéni cselekvés és magatartás „diszpozíciói”, kiinduló energiái lehessenek.

11.

Azt a bécsi lélekbúvárló és lélekorvosló iskolát, mely — akárcsak a zürichi Jung iránya — Freud pszichoanalízisének széles folyamából ágazott ki, hogy saját medrében fusson tovább, megalkotója: A. Adler *individ u á l p s z i c h o l ó g i á* nak nevezte. Valójában azonban, ha már nevével is jelölni akarnók két legjellemzőbb sajátosságát — *i n d i v i d u á l - s z o c i á l p s z i c h o l ó g i á - n a k* kellene neveznünk ezt az „Individuálszichológiát”.

Mert Adler lélektani irányát a lelki életről való két következő felfogás jellemzi a legjobban:

Először annak hangsúlyozása, hogy a lélek minden nyilvánulása egész és oszthatatlan egység — az oszthatatlan „in-dividuum” — jele. Már a legegyszerűbb érzéki észrevétel sem teljesen tárgyszerű, „objektív”: függ észrevője egyéni jellegétől. Amit az egyén lelki életében észlel, érez, sejt, vagy megismer, ahogyan látja a külvilágot s ahogyan válaszol a külvilág benyomásaira — minden *l é - l e k - f e l e l e t e g y é n i b é l y e g e t h o r d m a g á n s* mint egyéni teljesítmény sajátos egyéni életcél szolgáltatásban áll. „Wille, Charakter, Affekt, Temperament — jede seelische Eigenschaft ist Mittel, das einem geformten Lebensplan entspricht”. így „lélek” valójában mindenkor egy *é l e t t e r v e t* jelent, egy egyszeri, egyéni, a maga sajátosságában másodszor már meg nem ismétlődő életformát — mert az Élet végtelen fáján sincsen két egyforma levél... A lélekkutató első kötelessége ezért ép az, hogy meglássa az *e g y é n i l é l e k e g y s é g e t* és minden lelki jelből kiérezze az oszthatatlan, az „in-dividuális” egyszerűségét. Az individuum sajátos tervszerűségét, az egyéni

cél felé futó életfolyam irányát. A „planvoll Individuelle” bélyegét...

Ez értelemben tehát valóban i n d i v i d u á l-pszichológia az adleri „Individual-pszichológia”. Ám e megállapításával Adler még nem lép túl az újabb lélektan egyik általánosan elfogadott alapelvén, melyet bizonyos értelemben már W. Stern „perszonalizmusa” s egyes „Gestalt”-pszichológusok — elsősorban K. Koffka és W. Köhler — is hangsúlyoztak. Ami Adler lélektani irányának valóban sajátos jellegét teszi, az nem ez az első, az individuum oszthatatlan lélek-egységéről szóló tanítás. Az individuálpeszichológia igazi sajátossága a lelki életről való szociális felfogásában jelentkezik.

Adler ugyanis idegorvosi gyakorlatában, az egyéniségükben megfigyelt idegbeteg életformák vizsgálata közben arra a rendkívül jelentős tapasztalatra jutott, hogy annak az egyénnek lelki élete nem működik normálisan, aki — valamilyen módon és valaminő ok következtében — nem tud rendes és normális közösségi életet élni; vagyis képtelen rá, hogy rendes és normális tagja legyen azoknak a kisebb-nagyobb társas csoportoknak, melyekhez tartozik.

Az ember „társas lény”: lelki élete társas csoportokban alakul. Mint gyermek egy családba születik s mint ifjú és felnőtt is, élte végéig, családi közösségek tagja marad. Már az első sétáknál, melyekre még Anyja vezeti, kialakul játszópajtásainak köre. Majd hogy tanulni kezd, egy iskolába kerül tagja lesz. A felnőtt kenyérkereső munkájának kerete is: az üzlet, a műhely, a gyár, az épülő ház, a tanya, az orvosi rendelő, a zenekar, a bírósági vagy másfajta tárgyalás mindenkor közösségi jellegű: embertársakkal való együttlét, munkamegosztás, mások szükségleteinek, ízlésének, fizető készségének, szép- vagy jogérezkésének szemmeltartása. Szórakozni is csak „egy jó társaságban”, a kocsmában, a bálban, a fehér asztal mellett, egy hangversenyen, vagy

színházi előadáson — szóval valannkép másokkal közösségben lehet. A legmagánosabbnak tetsző foglalkozás: egy jó könyv olvasása is a mások sorsában való részvételt jelenti s csak az alkotó művész a megmondhatója, hogy a jó stílus, a szép vers, a nagy zenemű, a művészi festmény, szobor vagy épület mennyi közösségi érzést kíván és feltételez. Azt se szükséges különösebben hangsúlyozni, hogy a szerelem is páros élmény: ereje, mélysége, tartósága a pusztaság és múló testi kéjen túl — benső, lelki közösségtől függ... Az „egyéni” élet valójában a bölcsőtől a sírig közösségi élet: sok tekintetben egyenes függvénye a másoknak, másoknak. Nem természetes-e hát, hogy csak az viselkedhet természetesen, csak annak magatartása nem bántja a többit, aki e kis közösségi csoportok sajátos életéhez alkalmazkodni tud, aki ugyan a maga oszthatatlan, individuális, egyéni életét éli (mert nem élhet másképp), de nem egyénieskedően, nem másokat: élte közösségi alapjait semmibe véve. Adler így voltakép az élet lelki alapjaihoz nyúl vissza, mikor megállapítja, hogy az az „ideges”, aki nem tud alkalmazkodni; aki képtelen az élte közösségi csoportjaihoz való illeszkedésre.

Ha tehát Freud szerint az a neurotikus, aki nem tudja szexuális kényeztetését kielégíteni vagy „szublimálni: valami kulturális cél szolgálatába állítani, Adler azt tartja neurotikusnak, aki nem tud normális közösségi életet élni.

E megállapítással hangsúlyozza Adler lélektanának szociális: a társasélet alapvető tényeit és követelményeit szemmel tartó, jellegű. E felismeréssel lesz lélektani iránya valójában szociálpszichológiává, mely az egyéni lélekalkatok megítélésében szociális szempontokat követ s a neurozist az egyén közösségérzetének helyreállításával — vagy legalább a közte és a közösség között feltárult szakadék szűkítésével — igyekszik gyógyítani. Valóban Adler szellemében írja M á d a y, az individualpszichológia egyik

legkiválóbb magyar népszerűsítője, hogy a jellem lényegét a szociális közösséggel szemben való állásfoglalás teszi, s hogy a lelki beteget akkor tarthatjuk gyógyultnak, ha közösségérzése helyreállt.

12.

Az az adleri lélektan egyik legfontosabb lélekgyógyászati felismerése, hogy amiként az az ember neurotikus, aki valami oknál fogva képtelen a társas alkalmazkodásra, úgy a neurózis is csupán akkor gyógyítható, ha kiszárítjuk talaját, melyben tenyészett: Ha megszüntetjük azt az okot, mely kiváltotta a társas illeszkedésre való képtelenséget.

Az tehát a döntő kérdés: mi ez ok? Mi okozza, hogy az egyén, bár társaséletre született s csak társaséletben élhet emberi életet, bizonyos esetekben képtelen az együttéléshez elengedhetetlenül szükséges alkalmazkodásra?

Minden egyéniség, minden egyszeri egyéni életterv a gyermekkorban alakul ki. Ekkor kapja a lélek egyéni alkátát, melyen a későbbi élettörténet nem változtathat lényegesen. Gyermekkorban érik az alakuló lelket azok a bénító tapasztalások is, melyek akadályozzák, vagy egyenesen lehetetlenné teszik az egyén természetes fejlődését: ép társas alkalmazkodó képességének kialakulását

A gyermek, minden gyermek, nem csupán az emberi faj biológiai fejlődését járja végig az anyaméhben az egysejtű véglénytől a homo sapiensig, hanem megéli — kezdetben persze sokáig öntudatlanul — fajtája szellemi fejlődését is az anyaméhén kívül. Alig néhány hetes még, hogy anyjára mosolyog, vagyis megteszi az első, egész életre szóló különböztetést az emberi arcok és viszonylatok között. Majd használni kezdi érzékeit, kitapogatja a tárgyak keménységét, fűlelni, nézelődni kezd, ráeszmél valamikép a távolságra. Úgyhogy kis teste nagy-

jából már az első életév végén hordozója lesz annak az egyéni életakaratnak, mely egyre több tapasztalást igyekszik gyűjteni, hogy egyre könnyebben érje el minden élet célját: a jóérzés, az öröm, a boldogság lehető teljességét. Ez egyéni életakarát természetesen más egyéni életakaratokkal találkozik: közös pályán fut, súrlódik vagy ép ellenkezik velük s közben kialakul saját kohéziós ereje, saját életörömet gyarapító egyéni értékessége. A kis emberpalánta már a családban is valaki: első vagy ép egyetlen gyermek, „trónörökös” és nagy reménység; vagy talán csak későn érkezett, fölösleges, mindenkinek útjában álló kölönc. Túlságos jóléttel vagy engedékenységgel Kényeztetett tehát, vagy az élet legelembibb testi-lelki javaiban is szükségét látó Kitagadott. De Valaki. S az így induló egyéni életúton jut a játszótársak közé, az iskolába, majd „ki az életbe” is. Valaki, oszthatatlan egyszeriség, akinek — s ez egyik legjellemzőbb, leginkább jellemformáló sajátsága — vagy ténylegesen, objektíven, a való tényeknek megfelelően, vagy hibásan, helytelenül, a tényleges életkörülményeket számba nem véve alakul az önértékelése. Az előbbi nem akar és nem vár többet embertársaitól, mint ami megilleti, könnyen illeszkedik a társasélet és az életverseny keretei közé; a másik nehezen, minden lépéssel egy-egy bántó, sértő, lelki sebet okozó akadályra bukkanva.

A sok nem sikerült kísérlet, az egyre több kudarc aztán egy sajátos magatartási módot, „attitude”-öt, fejleszt ki már kora gyermekkorától kezdve az ilyen helytelen önértékelésű egyéniségben: az elégtelenség, a célba-jutásra való képtelenség, a „fogyatékos-ság” vagy „kisebbrendűség” érzetét (Minderwertigkeit), aminek a terhét, a) lélek — a maga sajátos nyugalmat vagy legalábbis egyensúlyi helyzetet kereső módján — úgy igyekszik elviselni, hogy eleve, minden próbálkozás nélkül, kitér a megoldandó feladat

elől és erejének egy jelentékeny részét arra herdálja el, hogy a nekigyürkőzés, a feladat megoldása helyett inkább „a libi t” kibúvót teremt magának.

Minden fejlődő egyéni életakarat *feltételez* persze fogyatékosági érzést; hiszen minden elérendő cél, amíg el nem érjük, hiányérzetet kelt. De a természetes és normális fogyatékosági érzésnek az a sajátága, hogy a célhoz való közeledés, a célért való erő kifejtés arányában apad s a cél elérésénél a kielégülés örömezzetébe csap át. Így a normális hiányérzetű ember — akár gyermek, akár felnőtt — hegymászóhoz hasonlatos, aki halad fölfelé és fáradtsággal bár, de célba “ér, hogy a csúcson új kilátások örömeiben gyarapítsa életerejét. Ami hibás, rendellenes és beteges, az a változatlan és elapadhatatlan fogyatékosági érzés: a „Minderwertigkeitskomplexum”, melynek hordozója neki sem indul a fölfelé, a cél felé vezető ösvénynek, hanem körbejár a csúcs körül s azt hiszi — vagy legalábbis szeretné elhitetni —, hogy ezzel valami hasznos: célratörő és célbavívó munkát végez.

E körbejárás a csúcs, a cél körül igen különböző formákat ölthet: a fogyatékosak „tünetválasztása”, „nervó-zus” életstílusja változatos. Vannak, akik úgy szerzik meg a hibás és céltalan életükhöz szükséges hazug fölényt, hogy mint rakoncátlan gyermek vagy zsarnok családfő egész környezetüket iga alatt tartják. Vannak, akik minden társadalmi érintkezéstől visszavonulnak, hogy legalább otthonuk négy fala között érezhessék azt, ami nélkül nem tudnak élni: a feltétlen fölényt, s lehessenek azok, amik künn, „a világban is” szeretnének: első, kényurak, parancsolók. Vannak, akik valódi szobatudós módra egy privát bölcséletet agyainak ki maguknak, mely ugyan gyermekesen kezdetleges, de arra talán jó, hogy leegyszerűsítse és megkönnyítse azt, ami számukra megoldhatatlanul nehéz: az életben, az embertársak között való eligazodást. Vannak, különösen semmittevésben élő és elkényeztetett hölgyeink

kozott, akik úgy igyekeznek presztízst tartani, hogy minden „társadalmi alkalomra” új toalettet készíttetnek s, mert máskép nem lehet, e páváskodással tolják előtérbe, az érdeklődés boldogító sugárözönébe, mindenek felett fontos személyüket. Vannak és mily sokan vannak, a nagyhangyak és hangoskodók, akik megjegyzéseik és vicceik, érveik és imáik hangosságával igyekeznek pótolni igazságukat ... Mindegy a forma. A lényeg egy: a „Minderwertigkeitskomplexum” terhét hordó, erői elégtelenségének érzetében, sohasem az egyenes, a közvetlen, a célbavívó utat választja, hanem csak kering a cél körül — bizony a kerge birkához hasonlatosan. A lényeg az, hogy az ilyen ember megpróbálja kijátszani az életet, mert nem tud szembenézni vele — „eluderlo nell impossibilitá di affrontarlo”, ahogy egy olasz pszichológus, Danilo Cargnello az Ips-ről írott, nemrég megjelent kitűnő tanulmányában hangsúlyozza —, és persze csak magát játssza ki, a maga életerejét herdálja el. Hisz mást se tesz, mint hogy „alibit”, kibúvót keres és megrendezi és megjátszik — ha kell, hisztérikus ájulással is — egy kifogást, amit aztán a maga igazolására, mint védőpáncélt, bármikor előhúzhat.

13.

Fogyatékosági érzés — túlzott érvényesülési vágy — hazug fölény: e három komplexumba foglalja össze Adler a neurótikus lélekalkat jellegzetességeit, és kétségtelen, hogy ezzel igen mélyre, a társasélet gyökereire tapint.

Mert nyilvánvaló, nem csupán a neurótikusnak van fogyatékosági érzése és túlzott érvényesülési vágya, mely benső, ideges nyugtalanságban tartja és egész magatartását bizonytalanná, nyugtalaná, mások tetszésétől függővé teszi s így arra kényszeríti, hogy koholt, hazug fölényre törekedjék embertársaival szemben. Nemcsak a gyermek-

és ifjúkor, tehát az emberélet egy jelentékeny hányada telik el a fogyatékosági érzés következményeinek leküzdésével. Valójában minden új helyzet, a megszokottól elütő környezet, a mindennapin túlemelkedő feladat szükségképp fogyatékosági érzést kelt a lélekben s egyúttal az új nehézség legyőzésének vágyát, de az új feladat keltette bizonytalanságot is, mely sokszor — túlbuzgóságba fül. Ezért van aemcsak „lámpaláz” minden új teljesítmény előtt, de „fagyos hangulat” is minden új társaságban, mely csak lassan melegszik fel, ép ha a jelenlevők már kezdik megtalálni helyüket és hangjukat. Ezért az „etikett”, a kis és nagy „ceremónia”, hogy előírja a követendő magatartást és így megelőzzön minden kínos, a pillanatnyi helyzethez alkalmazkodni nem tudó bizonytalanságot. Ezért oly kedveltek a „törzsasztalok”, ahol mindenki ismeri a másik szokásait, gyöngéit, kedvenc italát és ételeit. Ezért játszik a gyors alkalmazkodásra még merőben képtelen primitív életben oly fontos szerepet az idegentől való félelem — a „horror növi” —, úgyhogy még a latin *hostis* szó is *i d e g e n t* és *e l l e n s é g e t* jelöl...

Ha aztán a társadalom, melyben élünk, elveszti valamiféle oknál fogva egyensúlyi helyzetét, „*s z t a b i l i t á s á t*”, s az emberi értékelés alapjai meginognak, ha a legvakmerőbb és leghazugabb önértékelésnek is van esélye rá, hogy valónak, igaznak, helyesnek fogadják el, mert hiányzik, vagy csak filozófusok vágyálmaiban él a Mérték, a Cél, az erkölcsi Igazság — s a történelem számos példáját mutatja az ilyen „*l a b i l i s*” koroknak —, akkor a túlzott érvényesülési vágy mint emésztő láz piros rózsája telepszik az arcokra és koholt, hazug fölények árján élő miazma telepek teszik dögletessé a levegőt.

Ilyen korokban szinte álarcosbál az élet, melyen a legtöbb ember nem is egy maszkot visel, hanem minden helyzetre különbözőt. Ám e maszkok mögött egy a lázas izgalom akarata: „*nívót tartani*” — vagyis lehetőleg *t ö b b*

nek látszani s ha csak egy mód van rá, elsőnek vagy legalábbis az elsők közt lenni, „akár mint művész, akár mint a legkiválóbb a fachban, akár mint tirannus hajlamú családfő” (Adler), vagy mint a legelegánsabb a társaságban, mint fenegyerek a kocsmában, vagy legalábbis egy az „ott voltak” között.

Az individuálpszichológia megalkotója Zitternder Ehrgeiz-nek nevezi e lélekállapotot. És nyilvánvalóan igaza van, mikor hangsúlyozza, hogy e „reszkető becsvágy”, mely oly sokszor téved hibás, hamis, beteg utakra, mely dühbe gurul az első kételkedő szóra és párbajra hív az első gúnyos pillantásra (ép mert érzi a kinnal tartott látszat labilitását), valójában és elsősorban a gyökeres reformokra szoruló társadalmi rendszer szülte: egy elfajult, benső összetartó erejét veszített látszat-civilizáció megjelenési formája az egyéni élet területén. A neurotikus, írja Adler egyik cicomátlan, mélyen szántó mondatában, a magával meghasonlott kultúremler egy különleges formája: „ein Spezialfall des mit sich selber uneinigen Kulturmenschen”.

Valóban, a primitív, akit szigorú tabuk tartanak áthághatatlan korlátok között, akinél még egy a tényleges életforma s az erkölcsi lehetőség, nem neurotikus. Amint nem lehet neurotikus az az ifjúság sem, mely hisz kora ideáljaiban s értük szívesen áldozatra kész. A „neurózis” mindenkor az elfáradt korok, a „fin de siècle” számtalan csilámló lehetőségeinek s a minden lépéssel elvethető életutaknak a betegsége — mikor mindenki másnak, jobbnak, de legalábbis előkelőbbnek látszhatik, mint amilyen, s közben érzi, hogy még annál is rosszabb, értéktelenebb és közönségesebb, mint ami minden erőfeszítés nélkül lehetne...

Láttuk: A. Adler, Freud „pszichoanalízisével” szemben, nem a személyi és egyéni libidó beteges alakulásából származtatja a lelki zavar okát, hanem abból a hibás egyensúlyi helyzetből, mely az egyén és közület között — ép a kisebbsértékűség érzete s az ezzel együtt járó túlméretezett egyénkultusz következtében — keletkezett és fennáll.

A bécsi lélekelemző iskola másik hírneves szakadára: C. G. Jung hasonlókép a szociális, a közösségi élet problémáit kutatja az egyén lelki életének tényei és zavarai mögött. Azzal a különbséggel mégis, hogy érdeklődésének tárgya nem a kis közösségi csoportok köre, hanem, amint már jeleztük, az e g é s z e g y e t e m e s e m b e r i s é g .

Jung azt hiszi, hogy az életben való eligazodás köznapi és ünnepélyes kérdései felé a maga egyetemes figyelmével fordul az emberiség s hogy mindaz, amit sokszázezer éves tapasztalataival, múltjának sikerekkel és kudarcokkal egyformán teljes útján elért, úgy él szinte az egyes ember lelkiségének tudatalatti rétegeiben, mint valami egyetemes vox humana — fel-felemelve biztató, intő, útmutató szavát.

Freud az „és”-be — a Kosztolányival magyarul „Ösvalami”-nek nevezett komplexumba sűríti az emberi faj „archaikus örökségét”. „Amit a biológia s az emberi faj sorsfordulatai, olvassuk a „Das Ich und das és”-ben, az ösvalamiben megteremtettek és örökségül hátrahagytak, azt a felettes-én (Über-Ich) képződése révén az én átvette és egyéni életében újból átéli.” Ez „archaikus örökség” eszméjét fejleszti tovább Jung, amikor ösvalami és Felettes-Én helyett egyszerűen Kollektív öntudatlan-ról beszél, mely az egyes ember lelkiségének tudatalatti rétegeiben diszpozicionális képességként él, „mint minden emberrel közös személytelen pszüche” — „eine

allen Menschen gemeinsame unpersönliche Psyche” — s ezért megjelenési formáiban is bizonyos leegyszerűsített, „archetipikus” alakzatokat mutat.

15.

„Sokféle vélemény összepillantása — írja Jung egyik kitűnő ö n b í r á l ó mondatában — számomra mindig szükséglet, szellemi életszükséglet volt.” S valóban: a zürichi lélekbúvár elismeri a freudi iskola pán-szexualizmusának részleges igazságtartalmát épúgy, mint Adler individual-pszichológiájának legfőbb magyarázó elvét: a kisebbértékűség érzetén épülő beteges érvényesülési és hatalomvágyat. De csak azért, hogy e két alapelvet is bevonja szellemi alakító munkájának kohójába s e kettő mellett más egyéb lelki alaptények figyelembevételével alakítsa ki a maga ragyogó stílú, sok és megértő élettapasztalattal teljes e l e k t i c i z m u s á t .

E jungi elekticizmusnak az egyik első jellegzetessége, hogy úgy Freudnak, mint Adlernek szemérveti pillantásuk patológikus jellegét. Azt a tényt, hogy a nem-normális, a beteges-neurotikus lelki világ érdekelte mindenekelőtt őket. Freudot ép a) szexuális rendellenessége: a nemi ösztön abnormális hullámozása, mely a közösségi élet korlátain az idegbetegség kóros tüneteire törik (vagy, jó esetben, magasabb: kulturális formákban „szublimálódik”), Adlert pedig a fogyatékos érzés beteges kompenzációja, mely minden benső nyugtalanság, minden célt-vető hebehurgyaság oka és alapja. Velük szemben Jungot nemcsak a nemiség igája alatt görnyedő, vagy a fogyatékos érzés hajtotta érvényesülési vágy labirintusaiba tévedt lélek érdekli, hanem — úgyszólván minden lélek: a „lélek” minden sajátos egysége, formája, alakja: „alle möglichen Götter, vorausgesetzt, dass sie in der Seele wirken...” Ez az egyoldalúságtól való nagy aggodalom,

mely egyenesen „tanácsosnak találja, ha az orvosnak nincs határozott célja”, vagyis ha a lélekbúvárt nem saját előre megállapított elmélete vezérli, hanem a beteg sajátos állapota és neurózisba menekülő életakarata — Jung minden iránt ifjú csodálkozással érdeklődő szelleme, mely nem akar ismerni a társasélet fáján tápanyagot szívó fagyöngyöt, egész rendkívüli jelentőséget lát például a vallások lélekalakító szerepében.

S ez a jungi álláspont a vallásokkal szemben épen nem Ernst Troeltsch vagy az egészen rendkívüli Max Weber történeti álláspontja, hanem egész sajátosan lélekbúvárló, pszichológusi. Nem azt kutatja Jung, hogy miként hatottak a vallások kialakult eszmevilágukkal koruk más egyéb elveire és intézményeire. Hanem azt, hogy miként alakultak ki a lélek mélyén — a tudatosságot megelőző napj-egyenlőség derengésében — mint az élet alapvető tényeire korszerű világosságot derítő feleletek. Mintegy a *Vox Humana* első, legnagyobb közösségerejő hangjai és intelmei: „Resultate unzähliger typischer Erfahrungen der Ahnenreihe...” „Egyező vagy legalább is hasonló kísérletek azokhoz, amiket nervózus páciensek eszelnek ki manapság, hogy a lélek hatalmaival való örök harcban a helyes: életet és közösséget formáló útra leljenek ...” Mert a valóban élő és éltető funkció ott hagyja nyomát minden történelmi: egykor közösséget tápláló társadalmi tényen s a pszichológusnak — amint Jung a magyar Kerényi Károllyal együtt írott „Das Göttliche Mädchen”-ben hangsúlyozza — a mitológiával szemben épen az a feladata, hogy ne csupán a régészeti formát lássa meg, hanem kiérezze az egykor élő értelmet is és szinte újraélje azt a vitális kapcsolatot, mely e mitológiai formákat az étellel egykor összekötötte.

Nem könnyű olvasmány Jung, bár sokkal kevésbé bonyolult, mint Freud és sokkal többértűbb, érdekesebb, folyton ismétlődő egyvonalúsággal, nem fárasztó, mint

Adler. Vannak, különösen az idősebb Jung oeuvrejében, klasszikusan szép oldalak. Ám az egész olyan, mint egy friss színekkel festett freskó, melynek csak sejteni lehet az elejét és nem látni a végét...

*

Kíséreljük meg mégis e rendkívül gazdag érdeklődésű szellem megismeréseinek osztályozását. Jung főszempontjai a következők:*

A jellemalkatok két főcsoportra oszthatók. Az egyik fajta embert a külvilág, az individuális megjelenési formni érdekli. A dolgokhoz és emberekhez a maguk egyéni valóságában érez kapcsolatot. Minden érdekli, ami új, ami sajátos, ami nem mindennapi. Vállalkozó szellem, harcra és hódításra kész, s ha sor kerül rá vagy úgy hozza magával az élet, kalandor is. Ez az *extravertált* ember. A másik típus az *introvertált*, aki elsősorban a lelki élet benső történése felé fordul figyelmével s a szellemi tevékenység tipizáló: összefoglaló, törvényszerűségeket kutató és törvényeket alkotó erejét tartja sokra. Számára az egyes és múltó megjelenési forma nem lényeges, csak azt tartja számon, ami a jelenségekben hasonló, tipikus, összefoglalásra alkalmas, jellegzetes. Nem a külvilágot nézi felcsillanó szemmel, hanem önmagát, lelki életét, szellemének tevékenységét figyelni befeléfordult tekintettel s a lélek visszfényét keresi a dolgokon. Ha az extravertált gyorsan megtalálja magát és gyorsan alkalmazkodik, az introvertált többnyire félénk, bizalmatlan, késlekedő. Az extravertált inkább élte első felében éri el elérhető sikereit, az introvertált többnyire később, a második félidőben jut a delelőre.

* Ez összefoglalásban nagy segítségünkre volt *Jacobi* Jolán kitűnő könyve: „Die Psychologie von C. G. Jung” (Zürich 1940). A Zürichben élő Jacobi, ki hosszabb ideig látta el Jung mellett a titkárnői tisztelet, tudvalévően magyar származású.

A lélek ez extra- vagy introvertált megjelenési formája azonban csak felszín. A lélek maga sokkal mélyebb, teljesebb: a lélek egész. Csak ép mély rétegei az öntudatlanba nyúlnak — az egyéni öntudatlanba, ahol az extravertált a maga kiegyenlítő, kiegyesítő „kompenzáló” introvertált életét éli, s az introvertált, fordítva, a maga kiegyenlítő extravertált életét. Ez öntudatlanban rejtőző „kompenzáció” az egyéni élet második felében, mikor a túlzott egyoldalúság már éreztetni kezdi káros hatását, a felszínre: a tudatba tör. Megkezdődik az átértékelés: az „Umwertung früheren Werte”. Élte lefelé hajló útján — „Lebensnachmittag”-ján — az általánosságra és összefoglalásra törekvő introvertált ember kezdi észrevenni az egyéni színeket, sajátos formákat és egyszerűségeket. S viszont: a csak az egyszerűségek felé fordult extravertált az összefüggéseket kezdi kutatni, tipizáló hajlamúvá lesz. Ahol a kiegyenlítő folyamat valaminő okból megreked vagy el se indul, a lelki élet elferdülésével, neurotikus tünetével állunk szemben. — Nagy egyéniségeknek és művészeknek nincs szükségük e kiegyenlítő átértékelésre: bennök élő és folyton ható erő a lélek totalitásos egysége.

A neurózisok száma és alakja szinte végtelen, mégis — benső lényegüket tekintve — egy közös nevezőre hozhatók: Mindenkor az egyéniség egészének valaminő hibás: hely- és korszerűtlen beállítódását jelentik: „einen prinzipiellen Fehler in dér GesamtEinstellung zum Leben”. A lélekgyógyásznak ép az a kötelessége, hogy „normalizálja”: a helyes vágányra terelje a kisiklott életformát — szorosan igazodva a beteg egyéni alkatához.

Túlzó egyoldalúság az egyéni lelki élet neurotikus tüneteit egy bizonyos okcsoportra visszavezetni — például Freud módján a nemiélet ösztönei s a kultúra korlátái közti ellentétre, vagy Adler szerint az érvényesülési vágy hibás, elferdült formáira. A legkülönbözőbb módon, a legsajátosabb egyéni okok következtében is meg-

duzzadhat az életenergia — a „libidó” — s elöntéssel, pusztulással fenyegetheti azt a normális alkalmazkodási módot, amit a társasélet minden egyéntől megkövetel. Az ideg-orvos akkor jár el tehát a legjobban, ha nem esküszik egyik üdvözítő tanra sem, hanem minden előítélet nélkül fogadja betegét s a mindenkori egyéni esethez alkalmazkodva, igyekszik lefolyást, medret biztosítani a veszélyesre dagadt, mert utat nem találó életenergiájának.

Az egyéni öntudatlan egy mélyebb, átfogóbb öntudatlanba van ágyazva: a kollektív öntudatlan ez, mely az emberiség sokszázezeréves tapasztalataiból leszűrődött „diszpozíciókat”, lelki indítékokat tartalmazza. E kollektív öntudatlan ősi formáinak — „archetípusaidnak” — első nagy gyűjtőhelye a vallás, mely az emberi faj legősibb alkalmazkodási akaratóból keletkezett.

Az öntudatlan hallatja szavát: az álom az a közeg, amelyen keresztül jelentkezik. Vannak persze jelentéktelen álmok is, de legtöbbször csak annak számára értelmetlenek, aki maga értelmetlenül áll jelbeszédük előtt. Mert a legtöbb álom élő kapcsolat a tudat és az öntudatlan között. Az „atiológikus” jellegű álom az okok felé mutat, amelyek a neurózist létrehozták. A még fontosabb „anticipáló” jellegű viszont irányt ad és figyelmeztet, hogy valami nincsen rendjén; hogy a lélek — ez a fáradhatatlan egyensúlyozó — valami kiegyenlítő út és lehetőség után kutat, ép hogy megelőzze a neurózist vagy elhárítson valaminő veszedelmet. A valóban jelentős álmok szinte a biológiai életfolyamat tényeivel egyenlő értékűek.

A szellemi fejlődés mindenkor tudatosulás: „Erweiterung des Umfangs des Bewusstseins”. Az az egyéniség, aki eljutott a tudatosulásnak arra a magaslatára, mely a hely és idő szerint lehetséges.

A valóban erős egyéniség mindenkor a morális: a társasélet követelményeivel számottevő ember.

... Maga Jung minden szavával, minden mondatával e morális Egyéniség megtestesülése. A „Wirklichkeit der Seele” című essay-sorozatban írja — ott ahol Yoyce sok port felvert „Ulysses”-éről és Picasso különös festészetéről emlékezik meg két ragyogó kritikában —, hogy számára minden harlekini póz ellenszenves. Az minden Ulysses is, aki nem keresi a maga Ithakáját: nem akar kalandok és megpróbáltatások után istenei csendes szigetére visszatérni... Ez a „heimkehren” itt e mély értelmű mondatokban szimbólikus jelentőségű: azt az egészséges vágyakozást és erős akaratot jelenti, mely az élet viharai-
ban h a z a t a l á l. Nincs is, különösen későbbi művei között, egyetlen mondata sem e nagy lélekismerőnek (egyetlen gesztusa se, biztosan, a betegszobában), mely ne ezt keresné: ezt a viharok közt való utat és otthon találást.

III. fejezet

Az orvos-pszichológusok

Folytatás

16. A tübinga-marburgi iskola. Az életfunkció s a jellemalkat kapcsolatai. A gondolat ősei. 17. Kretschmer három testalkat-típusa. A lelki rendellenességek megfelelő típusai. A schizothym-cyklothym lélekalkat. A két típus variánsa. 18. Jaensch két fő típusa: az integrált és szinesztétikus ember. Az integrált típus I_1 és I_2 altípusa. 19. A „szinesztézia”: érzéki és jellemalkati „együttérzés”. Az S lélekalkat altípusai. S_2 kultúra. Az S típusú színész. 20. Jaensch gondolatrendszerének általános társadalombölcseleti kiépítése.

16.

A b é c s i - z ü r i c h i lélekelemző iskola alapjai is ideggyógyászti tapasztalatokon nyugszanak: Az orvos megfigyelte betegeit s a tünetek vizsgálata közben jutott a felismerésre, hogy a rendellenes lélekműködés indító és alakító motívumai mélyen rejtőzködnek: a tudat-alatti lelki réteg tartalmai. Ez iskola közös tanítása, hogy a neurózis alapján mindenkor az életenergia helytelen „tárgyválasztásának” következménye s hogy e lelki rendellenesség végső oka a lélek tudatalatti rétegeiben — Adler szerint is nem-tudatosan — fejt ki zavaró hatását. Az már csak részletkérdés, hogy e „Libidó-Haushalt” abnormalitása Freud szerint javarészt gyermekkori eredetű szexuális élményekre vezethető vissza, míg A d l e r inkább

a helytelen önértékelés következtében fellépő túlzott és hibás becsvágyban, Jung pedig általában az idő és hely követelményeihez alkalmazkodni nem tudó lélek diszharmoniójában keresi az okot.

Az a két jellemkutató, aki a bécsi-zürichi délkörtől jóval északra — tehát hidegebb és objektívebb szellemi légkörben végezte munkáját: E. Kretschmer és E. Jaensch is ideggyógyász volt. Ám Tübingában, majd később Marburgban nem a tudat-alatti lelki réteg immateriális élményeire terelődött a vizsgálódók figyelme, hanem a léleknek nevezett érzet- és akaratkomplexum materiális hordozója: a test felé. Mind Kretschmer, mind Jaensch a fiziológiai életfunkció s a pszichikus jellemalkat kapcsolatait kereste.

A gondolat, hogy lélek és test között elszakíthatatlan szálak tartják a kapcsolatot s hogy így a lelki magatartás tulajdonkép folyamánya a test alkati konstitúciójának, több évezredes. Már Hippokratesnél és Asklepiadesnél találunk erre vonatkozó célzásokat. Galenus elve pedig, mely a test nedveinek eloszlása szerint különböztet a szanguinikus, kolerikus, melankólikus és flegmatikus ember között, nem egy vonatkozásában még ma is helyálló. Aristoteles fiziognomiája az arcalkatból következtet a jellem-alkatra. Tanának folytatását és kiépítését a nápolyi Chr. I. B. Porta, majd később a zürichi I. K. Lavater kísérte meg. Az 1458-ban született F. I. Gall pedig a koponya alkatából s ennek megfelelően az agyállomány eloszlásából igyekezett a jellemalkat különbözőségére többé-kevésbé sikerült következtetéseket vonni. A szintén 1750 körül született francia I. N. Halié aszerint állítja fel három típusát, hogy a koponya, a mellkas vagy a has alkotja-e a testalkat legkiemelkedőbb jellegzetességét. A francia „morphologie humaine”, melynek utolsó képviselője Ch. Sigaud 1921-ben halt meg,

e három típust: a szellemi, az atlétás a táplálkozó embert (type crânien, musculaire, abdominale) variálja.

Mind e típus-tanoknak az a közös sajátága, hogy tisztán deduktív jellegűek: egy-egy központi

gondolat vezérli őket, arra való tekintet nélkül, hogy az elvet megerősíti-e a tapasztalás.

Velük szemben a tübingai, majd a marburgi pszichiáter Kretschmer mérőléccsel a kezében, a klinikai objektív tapasztalat egész tömegével igyekezett igazolni a gondolkodó és kutató elme sokszáz éves sejtelmeit. Ebben áll korszakalkotó jelentősége a jellemkutatás történetében.

17.

Kretschmer klinikai vizsgálatai nyomán három testalkat-típust különböztet meg:

a **hosszas**: kis és hosszúkás fejű, sovány, kis állú és keskeny vállú, fejlett koponyacsontozatú, többnyire sápadt, aránylag hosszú végtagos úgynevezett **leptosom** vagy **asthenikus**,

a **gömbölyded**: kerekfejű, hízásra hajlamos, rövidkarú, kis és párnázott kezű, u. n. **piknikus**,

s az (inkább csak átmenetet képező) széles vállú, kis fejű és nagy csontozatú, erős izomzatú, u. n. **atlétás**, típust és lélektani irányának kiinduló elve az, hogy e tipikus testalkatok sajátos lelki rendellenességekre mutatnak hajlandóságot; úgy, hogy a gömbölyded-piknikus testalkatú az esetek túlnyomó részében **maniákus-depresszív** jellegű elmezavarban betegszik meg (ha megbetegszik), míg a **hosszas-leptosom** elmezavarformája — ugyancsak javarészt — a **schizophrénia**.

Kretschmer kiindulópontja tehát határozottan lélekgyógyászati: a lelkizavar két főtípusa rendszerint együtt jár („Hand in Hand geht”) a testalkat két főtípusával. De nem

csupán a kimondott lelki-zavar mutatja e test-alkat szerint alakuló kettős elosztódást. A hosszas és széles ember lélekalkata — rendszerint — akkor is lényegesen különbözik, ha nem beteg, vagy csak hajlik a lelki rendellenesség felé. Az egészséges és pszichotikus (tehát nem kimondottan pszichopata) is aszerint különbözik lelki életének legjellemzőbb magatartási formáiban, hogy hosszas-leptosom, vagy gömbölyded-piknikus alkatú-e a teste. Kretschmer a német tudós alaposágával írja le először a két háttípus optikai képét, mérőléccel megállapított testi sajátosságait, belső mirigyeknek munkáját, ivarmirigyeknek működésével összefüggő nemi beállítottságát — „den ganzen Konzern innerer Drüsen” —, hogy aztán a test alkatával rendszerint együttjáró lelki-magatartásbeli hajlandóságot a tudós lényeglátó szemével s a formaművész ritka eleganciájával mutassa be. Ez „Körperbau und Charakter” című, világhírű könyvének lényege.

Nem követhetjük Kretschmert a r é s z l e t e k területére, ahol — maga is piknikus-cyκλοthym! — nyilvánvaló hajlandósággal és örömmel időzik, ügyet se vetve ellenpárjának, a leptosom-schizothym embernek jellemző rendszer-szeretetére. A lényeg az, hogy a gömbölyded vagy piknikus ember többnyire lélek-alkatában is egyezik teste párnázott, kerek, hirtelen átmeneteket nem kedvelő vonalaival; míg a hosszas vagy leptosom, akárcsak teste hirtelen magasbaszökő, szakadékos vonalai, lélekalkatában is hirtelen változó, ellentétekbe minden átmenet nélkül szakadó magatartásra hajlamos. Ezért úgyszólván szakadékos: schizothym-schizoid, beteg formájában pedig egyenesen szakadásos, a valóságtól teljesen elszakadt schizophren ember. Míg ellenpárja: a gömbölyded-piknikus a lassú lejtés és önmagába visszatérés vonalával c y k l o t h y m - c y k l o i d, s még lelki zavarában sem sötét és feneketlen mélységekbe zuhanó, csak épp m á n i á

k u s - d e p r e s s z í v: ok és szünet nélkül vidám, vagy búsuló ember. Nem minden esetben, hangsúlyozzuk, mert a „jellem” nem „matéria”; jelenség-világának területére tehát már nem érvényes a másulhatatlan okozati összefüggés. Hanem csak többnyire, sőt százalékszerűen is túlnyomó részt, tehát útmutatást és eligazodást nyújtó szabály szerint.

Talán földgolyónk hajtásával függ e mély és valóban ősi kapcsolat össze. Azzal tehát, hogy merőlegesen, vagy elhajolva érik-e napsugarak a földet, s hogy így ég, föld és klíma a vér-kémia minő sajátos képletében hozza létre az embert. Kretschmer hangsúlyozza is, hogy elsősorban a t e m p e r a m e n t u m o t jellemző cyklothym vagy schizothym alkatról van szó, mely „valószínűen vér-kémiai úton áll viszonylatban a testalkattal”. Annyi tény, hogy minél északabbra lépünk, annál több a nyúlánk alkat a maga sajátos „schizothym”: befelé fordult, zárkózott s a külvilág számára „autisztikusan” elutasító, de elmélyült és ideális célokért szenvedélyes odaadással küzdeni tudó jellemével. Viszont minél nagyobb intenzitással süt dél felé a nap, annál egyenletesebbre válnak a formák, annál inkább a külvilág felé sugárzók lesznek a szemek, gyorsabban barát-kpzók, társsal, világgal, mával és holnappal könnyebben megbékülők az emberek.

18.

Kretschmer sem csupán a testalkat külső jegyeit vizsgálta, hanem a testalkattal összefüggő biológiai életfolyamat egészét. A leptosom piknikus ellentét mégis elsősorban olyan testalkati jegyekre vonatkozik, melyek pusztá rátékinéssel is érzékelhetők: a „schizothym” a hosszaszikár, a „cyklothym” a gömbölyű vagy legalábbis gömbölyded ember.

A másik kiváló marburgi jellemkutató pszichológus: E. Jaensch alkati jegyei már rejtettebb élettani összefüggéseket jelölnek s elsősorban „a konstitucionális szemlélet funkcionális szempontjait” tartják szem előtt. A jaenschi két főtípus: az integrált és színészt étikus ember már egész érzékelő apparátusával és érzékelt világával különböző.

Így a valóságban élő, a valóság követelményeivel számot vető, a benne könnyen eligazodó és rája „integráltan” egységes világképet építő „Wirklichkeitsmensch” típus — melyet Jaensch az integrált szó első betűjével: I jellel jelöl — olyan élettani alapon nyugszik, melyet elsősorban az egészséges, jól elhatárolt működésű érzékszervek jellemeznek. Az „i n t e g r á l t s á g”, a valósággal való szoros „koherencia” itt a reális érzékelés, különösen pedig a nagy erejű látó érzék s az ezzel összefüggő erős kép- emlékezet „eidétikus” talajában gyökeredzik. A ragyogó szemű, a külvilág minden benyomására élénken válaszoló ifjú ember az I típus ideálja, akinek mintegy érzékszervi minéműségét egészíti ki a jellem nyíltsága, egyenes elhatároltsága, élénksége, rugalmassága. Épp, mert így „pszichéjük gyökérszálai valóban a bioszba nyúlnak”, könnyen érthető, hogy az ily eidétikus-integrált típushoz tartozók kitűnő elbeszélők, akik mindenre úgy emlékeznek, mintha csak látnák, s egyébként is természetes, vidám, naiv gyermeki kedélyű emberek, akik éltük végéig szoros kapcsolatban maradnak az élet kis dolgaival és mindennapi tényeivel. Jó és szorgos munkások, akik egy-kettőre megfogják a dolog végét és feladatuk elvégzése után nem csinálnak maguknak „problémákat” ... Ha azonban ezek az jelesek élénk szellemi életet is élnek, eidétikus befogadóterük a külvilággal szemben bizonyos tekintetben megszűkül: mágneses térhez válik hasonlatossá, mely csupán bizonyos benyomásokat enged magához (szí fel, mintegy, akár

a mágnes a vasat) és integrál épp a szellemi munka, a kialakult világnézet, az értékelés magasabb szempontjai szerint. Az ily szellemi életet élő integráltak az I_2 típushoz tartoznak, megkülönböztetésül az előbbieket I_1 típusával szemben, akik — kezdetlegesebb (azt is mondhatnók: természetesebb) testi-lelki alkatuk alapján — még minden szűrő, minden válogatás nélkül fogadják magukba s dolgozzák egységes képpé a külvilág benyomásait. Ha aztán az I_2 szellemi világképe, mely a külvilág adottságaival szemben a szűrő és válogató szerepét játssza, hosszú generációkon át öröklődik úgy, hogy a külvilág benyomásait alakító szellemi faktor egyenesen ösztönerejüvé válik s úgy is hat, mint az ösztön: javarészt öntudatlanul, ez esetben már a I_3 típusal állunk szemben. Az I_3 jellegű ember a feltárult lelkű és minden benyomásra élénken válaszoló I_1 jellegűvel szemben könnyen tetszhet, első pillanatra, hidegnek és érzéstelennek; pedig csak elzárkózó, a világgal szemben kellő distanciát tartó, aki a leeresztett sisakrostély mögött, sokszor szemérmes félnkséggel őrzi lelkének fényét, ideáljait. Azokat a nemzedékek tapasztalásain át kialakult szilárd elveket („Typus der festen inneren Linie”), melyek számára az élet lehetőségét jelentik. Az I_3 valóban lelke erejéből él — „aus eigenen inneren Richtkräften”, amint Jaensch szépen írja, s ha egy-egy alfajában talán túlságosan merev, zárkózott, hagyományhű is, mint az angolszász I_3 típus, mégis ő az é s z a k i e m b e r, akinek az európai kultúra legidőtállóbb értékeit köszönheti.

19.

E koherens-integrált érzékszervű és jellemalkatú emberekkel szemben vannak azonban olyanok is, akiknek érzéki tapasztalatai épen nem határolódnak el teljesen. Akik ha például egyes színeket látnak, tapintási vagy hallási ér-

zeteket észlelnek, vagy bizonyos tárgyak megpillantásánál határozott színhatásokat éreznek; akiknek megfájdul a foguk, ha mély hangokat hallanak, vagy viszketni kezd az orruk, ha éles fény éri a szemüket. Az idegpályák sajátos, nem egészen normális kapcsolódási tüneteiről van itt szó, az úgynevezett színesztéziáról, érzéki együttérzésről. S Jaensch hosszú időn át végzett megfigyeléseinek épp az a megismerés egyik legfontosabb eredménye, hogy az ily egymásba kapcsolódó érzékszervekkel élő emberek nem csupán érzékleteikben, de semminő életnyilvánulásukban sem ismernek elkülönülő határokat. Ügy, hogy e „színesztétikus” jellemű emberek számára — az elhatárolt érzékszervű „integráltakkal” szemben — a környező világot minden jelensége egymásba folyó, határ nélkül való.

Jaensch nem tartja ugyan az lélekalkatot betegnek, csak épp minden szimpátiájával az I típus felé fordul (amint például Kretschmer rokonszenve a hideg és merev leptosom-szchizothym alkattal szemben azoké a piknikusoké, akikben élő erő a lélek egysége, öröme, egyre újuló ifjúsága). És azt hangsúlyozza, hogy a színesztétikust könnyebben fenyegeti a veszély, hogy lélekalkata schizophrén-né válhat, mely állapot már súlyosan beteg, mert a külvilág határainak és szabályainak, az élet lehetőségét jelentő összefüggéseknek végzetes összezavarása.

Az S alkat nem beteg. De viszont — hangsúlyozza Jaensch —, épp, mert nem tud határozottan állást foglalni vagy annyira túlzóan szubjektív, hogy a maga egyéni véleményét, meglátását, „igazságát”, véli valóságnak, a színesztétikus egyszerűen képtelen a tárgyilagosságra. Mivel a maga egyéni elképzeléseit vetíti — „projiciálja” — a külvilágba (az I típus „receptív” elfogadásával és befogadásával szemben), e külvilág tényleges adottságait nem is tartja lényegesnek.

Veszélyessé a szinesztétikus lélekalkatú ember magatartása csak a társas élet alapját képező szabályokkal és parancsokkal szemben válhat, mert velük szemben sem érzi kötve magát, nekik is csak kényszerből engedelmeskedik — és éppen nem magasabb, elvi szempontokra való tekintettel, vagy ideális célokra törekvő meggondolásból, hanem egyszerűen azért, mert minden kényszer és szabály, minden korlát és határ tagadója ... E szinesztétikus lélekalkat *i n t é z m é n y i* formájának tekinti Jaensch azt a „túlhajtott liberalizmust”, mely politikai formájában éppen úgy nem ismer kötöttséget, mint ahogy elméleti alakjában nagyképű köldöknézéssel megveti a valóság tárgyait és határait.* így aztán e szinesztétikus lélekalkatú emberekből toborzódik a társadalmi rend tisztán gyűlölködő ellenfeleinek hada, akiknek az az egyetlen vágyuk, hogy minden építő óhaj és remény nélkül romboljanak: a z „*e l e n t í p u s*”, a „*G e g e n t y p*” tábora.

Jaensch azonban a mindennapi és közönséges, az élet apró-cseprő gondjain soha túl nem látó S_1 típus és szociális szempontból különösen beteges és veszedelmes válfaja: a folytonosan ellenkező, minden ideális cél nélkül, pusztán csak rombolni akaró $E\ 11\ e\ n\ t\ í\ p\ u\ s$ mellett meglátja és jellemzi a magasabbrendű, a szellemi életet élő szinesztétikust is, akinek lélekalkatát (az I_2 -nek megfelelően) S_2 jellel jelöli.

Az S_2 típus arra törekszik, hogy labilis és tagadó lelki

* Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy Jaensch (aki nemcsak a marburgi pszichológiai intézet igazgatója, hanem a marburgi egyetem filozófiai tanszékének tanára is volt H. Cohen helyén!) ez „*Erkenntnisliberalismus*” egyik legjellegzetesebb képviselőjének Heidegger bölcselkedő rendszerét tartja és különösen az „*Eidetische Anlage und kindliches Seelenleben*” című 1934-ben megjelent s általa szerkesztett tanulmányosorozat bevezetőjében kelki éles szavakkal a heidegger „*dunkelster Tiefsinn*” ellen.

életét a „szellem” — valaminő szellemi felépítmény — korlátaiba törje s így kényszerítse legalább szubjektív rendbe szanaszét folyó világképét. Amíg tehát az I_2 típus az egyszerűen integrált, a valósággal szoros érzéki és lelki kapcsolatban élő I_1 típusnal szemben a szellem alkotó és alakító szabadságát jelenti, az S_2 típus arra törekszik, hogy gátak közé szorítsa kezdetleges és öntudatlan formájának — az S_1 típusnak — minden valóságot elárasztó és minden határt szétbomlasztó szubjektívizmusát. Az S_2 típus e rendező elvei — írja Jaensch — aztán gyakran olyan erejük, hogy saját képükre formálják egy kor vagy egy nemzet egész kultúráját. Jaensch például a világháborúk előtti francia kultúrát tartja és nevezi S_2 k u l l ú r á n a k: az érzéletek s a valóság tényleges határait számba alig vevő, a rájuk egyéni, „autisztikus” fantáziavilágot építő, még az idő és tér korlátait is szubjektív megérzésekbe oldó kultúrának. S aki ismeri Bergson „durée”-jét, mely az idő objektív határait az egyéni megélés és újraélés határtalanságába oldja; aki olvasta Proustot, a „durée” lehellet-finom szubjektivitásainak megőrzőjét („A dolgokban, amelyek ép ezáltal válnak értékessé, lelkünk rájuk hullt visszfényét szeretnők újra megtalálni” — hangzik az „Elveszett idő” egyik jellemző mondata), aki látta a fényt, a francia impresszionisták festményein vagy hallotta Ravel „La Valse”-át, mely a múlt ősi hangjaiba s a jövő szférikus zenéjébe oldja a bécsi határozott ritmusú és „integrált” hangsúlyú keringőt, az legalábbis el fog gondolkozni Jaensch e megállapításán a francia kultúra legjellemzőbb sajátságáról.

Rendkívül érdekes az is, ahogy Jaensch egyes hivatások, különösen a színészi pálya (vagy matematikusi hivatás) s az általa meghatározott életformák összefüggéseit kutatja és megállapítja, hogy a színészi hivatásra különösen alkalmasok többnyire az $S=$ szinesztétikus lélekalkat alá sorozhatók.

A színesztétikus világa, fejt ki Jaensch „Der Berufstypus de Schauspielers” című könyvében, nem az adott és valóságos, hanem az elképzelésből, a fantáziából és ideológiából kivett, „projiciált” világ — olyan valóság tehát, melyben nincsenek éles választófalak, a különbségek könnyen egymásba folynak s a legheterogénebb részletvalóságok is kapcsolatba hozhatók. Az S-típus a könnyen változó lélekalkat, mely egy irányban se tudja lekötni magát, egy formát se lát vagy érez feloldhatatlannak és ép ezért, a külvilág alakító befolyására teljes lélekkel reagál: „A színészi hivatás legáltalánosabb, szinte elemi tevékenysége ép az, mely az S-típusban van leginkább kifejlődve: a beleézés, az *Einfühlung*. S ez abban nyilatkozik, hogy az S-típus, mihelyt egy másik ember szerepébe kerül, az is lesz mindenestől... Csak az S-típus tudja lényegét szinte minden pillanatban egy másikkal felcserélni...” Az S-típus szinte határtalan változókézsége, melyet az érzékelő és gondolkodóképesség nagyfokú plaszticitása és labilitása tesz lehetővé, jó itt a színész segítségére. Jaensch idézi a nagy francia színészt: *A miéit*.

„Leglényegesebb képességem a metamorfózis... A lelkem minden formának lehetősége. Nem is az én lelkem, hanem a lélek. Le tudom magam határtalanul egyszerűsíteni, megfelelkezve környezetemről s egy más korba tudom áttenni lényemet”

Sztaniszlavszkij, a nagy orosz rendező-színész is hangsúlyozza „Életem” című művében: „A színpadi igazság az, amiben a színész hisz... A színésznek élnie kell a darabot és átkeletvőzni a szereplő személlyé. Hogy a szerep szavai és cselekedetei a saját szavaivá és cselekedeteivé legyenek és megszülessen a színpadi alkotás csodája... Ehhez azonban elő kell készíteni a testet, megismerésíteni a szerepet és pontosan visszaadni benső életét”.

Nagyon jellemző a nagy színész színesztétikus jellemalkatára a legnagyobb magyar tragikának egyik levele is, melyet Hunyadi Sándor tett közzé a „Magyarország”-ban „Jászai Mari pesszimista levele” címen. Idézzük a megfelelő sorokat az öntudatlan karakterológia e dokumentumából:¹

„Túlbecsülsz, Margó, ez az igazság. Nincs énbennem se teremtő erő, se eredetiség, se phantasia. Közvetlenség és egy kis impresszionabilitás, ami a tulajdonképeni jellem rovására megy. Úgy, hogy minél jobb komédiásné, annál hajlékonyabb, üresebb ember vagyok.

A komisz a dologban az, hogy tudom, hogy milyen keveset érek és kínlódom miatta, mint Krisztus a keresztfán...

Jaensch sem elégedett meg jellemteni kutatásai eredményeinek egyszerű felsorolásával. De amíg K r e t s c I l l i n e r a tudósi lelkiismeretesség tapasztalatain a művész jellemző erejével építette fel típusait, Jaensch inkább a gondolkodó ritka szellemi energiájával és kombinatív képességével állította be jellemteni rendszerét a szellem egyetemes fejlődésének összefüggésébe.

A f i l o z ó f u s Jaensch a marburgi Új-Kantianizmus főleg Cohen által képviselt ismeretelméleti elvontsága és egyoldalúsága ellen szállt síkra, amikor megalkotta kétségtelenül maibb és élőbb bölcséleti rendszerét. ’

Kant — fejté itt ki — a XVIII. századig uralkodó európai eszmevilág „kritikája”. Mint minden összefoglaló elmélet, őt is kora eszmevilágának alapkérdései érdeklik s így jut el — az angol Locke és Hume inkább empirikus bölcséleté nyomán — az újkori ismeretelmélet problémáihoz. Gondolatrendszerének kritikai jelentősége éppen az, hogy az ő koráig érvényes dogmatikus-teológikus eszmevilág ellen fordul, kimutatja annak alaptalan metafizikus jellegét s felállítja a szerinte egyetlen lehetséges metafizika kérdéseit, melyek az emberi elme megismeréseinek értelmére, értékére és hatáira vonatkoznak. Kant azonban — hangsúlyozza Jaensch ezt az egyre jobban előtérbe lépő kritikai elvet a Kant-i kriticizmussal szemben — még nem veszi számba a valóság egész birodalmát. Az emberi elme kanti törvényei, melyek a természetet mintegy szabályozzák, mert megjelenési formáinak kaotikus összevisszaságát rendezik és rendszerbe fogják (ez ép a kanti bölcsélet szabadító végső értelme a megelőző korszak szellemi világgépének kritikátlan dogmáival szemben), még valóban csupán a természetre: a dolgok szubsztanciális és kauzális összefüggéseire vonat-

koznak. Ám van a valóságnak egy másik része is: az emberközi viszonylatok óriási területe, a „t á r s a d a l o m” egyre nagyobbodó, egyre határtalanabb világa, mely éppúgy, mint a dolgok természet-világa, útvesztő káosz az elme rendező és rendszerező törvényei nélkül. A XVIII. század végén gondolkodó Kant a természet ismeretelméletét alkotja meg. A ma ismeretelméleti problémája azonban épen az, minő új „kategóriákkal”, új rendszerező elvekkkel, egészítendő ki a kanti kategória-rendszer, hogy a társadalom jelenségvilágát is rendbe és rendszerbe tudja foglalni. Ez a kanti kritika kritikája. Ez az a „wirklich kritische, kritisierende Vernunftskritik”, amely „mert mindenütt a valóban alapvetőt keresi s az elavultat és elmúlásra ítéltet eltakarítani törekszik az útból, legfőbb gyámola az egészségesen Életerősnek és Fejlődőnek, a jövővel csirázónak” ...

Ebben az új, a társadalom jelenség-kaoszára világot vető kategória-rendszerben, természetesen, alapvetően fontos szerepet játszanak a pszichológia megismerései — azé a pszichológiáé persze, mely már nem elég-szik meg a lelki működés elemeinek vizsgálatával, hanem az emberi egyéniség egészét tartja szem előtt és rendező típusaival az emberi magatartás kaotikus összevisszaságában igyekszik rendet teremteni. Ez ép a jellemten feladata.

Csak így: ha a társadalmat alkotó egyesek lélekalkatát: lelki struktúráját, vesszük vizsgálat alá és megalkotjuk ez egyes életek rendező típusait — csak ekkor hozzuk a filozófiai gondolkodást a transzcendentalizmus felhőiből a földre. Csakis így tesszük számára lehetővé, hogy ne csupán az ember világát megelőző materiális lét („Das Untermenschliche”) vagy az embervilágtól bizonyos tekintetben elvonatkoztatott tiszta eszmék („das Über-

menschliche”) filozófiája legyen, hanem az ember világaé, a társadalomé...

Bárminő álláspontot foglaljunk is el Jaensch végső gyakorlati-politikai elveivel és követelményeivel szemben, jellemtanának e filozófikus alátámasztásától nem vonhatjuk meg azt az elismerést és tiszteletet, mely minden nagyvonalú gondolatrendszernek kijár.

IV. fejezet

A filozófus pszichológusok

21. A filozófus „műszere”. Az első filozófus karakterológusok.
22. F. T ö n n i e s : „Gemeinschaft und Gesellschaft”. A Közösség és Társulás, mint a kollektív akarat fő típusai. 23. W i l l i a m J a m e s : A pragmatista-pluralista gondolkodó. 24. Az amerikai „közszellem”. Kialakítói: D e w e y—C o o l e y—V e b i e n . 25. M a c D o u g a l l „kollektív pszichológiája”. 26. A „szellemtudományi pszichológia”. Dilthey-Spranger. 27. Kornis Gyula: Az államférfi.

21.

A „pszichiátria”: a beteg lelket gyógyító orvostudomány eredményein kívül két alapvető felismerést köszönhet tehát az alakuló jellemtan az orvos-pszichológusok vizsgálódásainak.

Az egyik a lélek „anyagának” strukturális felfogása: a lélek „szubstancia” többretegű s e rétegek közül csupán egy viszonylag keskeny s hatásában sokszor nem is döntően fontos a „tudatos”. Míg a „tudatalatti” az egyéni és közületi lelkiélet ősi tárháza, melybe az elnyomott és gátló élmények szorulnak (Freud) s amelybe az emberi faj egyén-fölötti kollektív tapasztalatai is ősidők óta sűrűsödnek (Jung).

A másik nagyjelentőségű felismerés a test és lélek összefüggésének „k o n s t i t u c i ó s” felfogása, mely szerint a test és az érzékek biológiai adottsága s a lélek alkata között gyakran szoros a kapcsolat.

Az egyéni lélekalkatok kaotikus összevisszaságában való szellemi eligazodásnak azonban nem csupán ez az orvosi módszere van, mely a klinika s a betegszoba pácienseinek megfigyelésével, az idegorvos eszközeivel s az antropológus mérőlécének rögzíthető érzékelhető adataival dolgozik. Hanem egy másik: filozófusi is, mely összefogó pillantással fordul az emberi kultúra szellemi tapasztalatai s örök problémái felé s belőlük — ez az „az Egész”, melyből Spranger, ez irány legtudatosabb és legátfogóbb elméje, az embert meg akarja érteni — következtet az iránytadó és alakító elvre.

Már P l á t ó is ily bölcselő karakterológiára építi államtanát, mikor a három fő embertípust: a gondolkodót, a harcost s a munkást jellemzi s e három tipikus lélekalkat követelményei szerint rendezi be ideális államát. Sőt a Széleshomlokú egyéni bölcselkedését hosszú évezredekkel megelőző kollektív és öntudatlan eszmélésnek vallásos rendszerei se mások voltakép, mint a filozófus jellemkutatás nagy és máig ható, mai lelkiségünket is nagy mértékben befolyásoló és alakító fejezetei. Mert minden „vallás” valójában jellemtan: hitvallás az isteni Ideál mellett és figyelmeztetés az ördögi Ellenpólus lelket és közösséget pusztító veszedelmeire ...

Bármily érdekes és időszerű lenne is a probléma történelmi taglalása, a mi célkitűzésünk keretébe nem tartozik.

22.

Az a filozófus-karakterológus, aki könyvünk e fejezetét elsősorban érdekli: F. T ö n n i e s .

E gondolkodó, aki az európai szociológusok között az első világháborút követő években, hosszú időn át töltötte be az elnök és a doyen tiszteletreméltó szerepét, 1887-ben jelentette meg először, azóta sok kiadást ért világhírű mű-

vét, a „Gemeinschaft und Gesellschaft”-ot. E stílusában, különösen pedig szisztematikájában már nem igen modern, de mondanivalójában változatlanul időszerű mű először foglalkozik rendszeresen a társas jelenségvilág pszichológiai alapjaival. Ezért tarthat érdeklődésünkre különösen számot.

A „Gemeinschaft und Gesellschaft” és Tönnies ehhez kapcsolódó szociál-pszichológiai írásainak alap gondolata a következő:

A társadalomkutatásnak két fő probléma-köre van. Az egyik azok az érzelmek és lelki motívumok, melyek az embert embertársához fűzik s a vele való összetartásra és együttműködésre indítják. A másik pedig azok a sajátságos tények, amelyek a társas együttélés gyümölcsei s egyben a társas lét hordozói.

Ez utóbbi problémakör tisztán szociológiai természetű. Tönnies „Erzeugnisse menschlichen Denkens”-nek nevezi e „társadalmi valóságokat”, azt óhajtván, ezzel jelölni, hogy csupán az emberi gondolat szüli őket s az emberi akarat tudattalan vagy tudatos igenlése ad folyton újuló életet nekik. Ami e társas alakzatok — e „soziale Wesenheiten” — mögött tényleges valóság, az mindenkor egyes emberek egyesült akarata, akik a társas alakzat, a közületi forma által képviselt értékrendszer helyesnek, igaznak, magukénak vallják és magatartásukkal valósítják.

Az épp a „Gemeinschaft und Gesellschaft” egyik legidőtállóbb felismerése, hogy az emberi akarat által hordozott társadalmi valóságoknak két fő típusa van: a „Gemeinschaft” és a „Gesellschaft” — a közösség és a társulás. A Közösség, melynek alapja benső összetartozás, olyan lelki kapocs, mely szinte előbb van, mint a hordozó egyesek, de mindenesetre mélyebbre nyúlik, mint a külvilág anyagi dolgai és hasznos törekvései s a Társu-

lás, amelyet ép valami, a külvilágra vonatkozó és anyagi haszonra irányuló törekvés tart össze. A „Gemeinschaft”, mely önzetlen, sőt sokszor áldozatot kívánó együttérzésen, s a „Gesellschaft”, mely egyszerűen a „hoci-nesze” viszonylatán épül — azon a kapcsolaton, melyet a római jog találóan „do ut des”-nek nevez s amely vadidegen embereket is összekapcsolhat addig, amíg tart az érdek és haszon. *

23.

E régebbi, de még hozzánk tartozó, mert gondolatvilágunkat közvetlen befolyásoló jellemkutató nemzedéknek másik kiemelkedő egyénisége az angolszász W. J a m e s.

W. James 1842-ben született Newyorkban, protestáns papi családból, de gyermekkorá s ifjúsága jelentős idejét töltötte Angliában és a kontinens egyetemlein. S amikor visszatért szülőföldjére, a „Mayflower” első pionirjeihez hasonlóan, az Óvilág egész szellemiségét bíráló, új utakat kereső nyugtalansággal kötött ki az „új-angliai” partokon. A „Mayflower” földmiveseinek és kézmiveseinek vallásos meggyőződésével ellenkezett az elhagyott óhaza feudális rendszere s az angol államegyház türelmetlensége. A késői utód gyökeres valóságérzése s az élet egészét magába ölelő művészi érdeklődése támadt fel Ó-Európa bogaras „filozófiai” rendszerei ellen, amelyek egy-egy „összefoglaló elv” prokrusztész-ágyába akarják törni a valóság kimeríthetetlen gazdagságát: James első két tétele épp a „pragmatizmus” és a „plurálizmus” ...

A p r a g m a t i z m u s, mely az Óvilág szörnyű ismeretelméleti útvesztőjével szemben kimondja az egyszerű és világos elvet, hogy minden eszme, minden gondolat annyit ér, annyira igazság, amennyire hatni, munkálkodni, emberi célok érdekében eredményeket felmutatni tud. (A

Mayflower első utasainak is egy ilyen pragmatista „workable hypothesis” adta az erőt, hogy az indián őserdőkön át utat vágjanak: az a meggyőződés, hogy az ő kis közösségük „az emberi szabadság maradványainak letéteményese” ...) S a pluralizmus, mely azt tanítja, hogy az élet nem szárazon zörgő papiroselv, hanem végtelen változatosság: minden pillanatban újra újuló lehetőség és veszedelem: „chance”, melyet megragadni, melyen úrrá lenni az igazán emberi hősiesség.

Tönnies a társadalomkutató gondolkodásnak adott új irányt, midőn a szociális alakzatok mögött emberi akaratok szövetkezését, egyesülését, egymásba kapcsolódását kereste s föltárta a kollektív akarat két fő alkotóját. James viszont megszemélyesítette az új irányba fordult társadalomkutató gondolkodó típusát: akit az élet elánja, reális győzelmi akarata érdekel csupán (ez a „strenuous mood”, ez az a tevékeny, serény, vitéz, erélyes és bátor magatartási mód, mely James sokszor hangoztatott ideálja) s akit épp e pragmatista-pluralista nézőpont vezet el a közösségi élet új morális felfogásához.

James hosszan foglalkozik a vallásos élménnyel, könyvet is szentel típusainak. De a valóban aktív, a mai ember lélekalkatához méltó vallásosságnak azt tartja, mely az ember ősi, célba néző természetével rokon. Mert a törekvő, a valóban nemes célra törő ember lélekalkatának egyik legfontosabb sajátja, hogy magasabb erők segítségét érzi — egy hatalomét, mely az ő véges képességei fölött való, de amelyről tudja, ha valóban igaz és elhatározott a jó követésére, hogy szinte kézenfogva vezet. Szükségünk van Istenre — hangzik James egy jellemző mondata — és Istennek szüksége van reánk, hogy a lehetőségek és veszedelmek káoszában, ami az emberi lét, végül a Jó, a Nemes, az Emberséges győzedelmeskedjék ... Egy szabad és folyton újuló élő Rend,

melynek végtelen az útja, s amely előtt — hogy E. Boutroux, a francia vallásbölcslő Jamesről írott essayjét idézzük — „kicsinyes volna szabni bárminő határt”...

24.

Az Új Világ, elsősorban persze az USA, minden jellegzetes gondolkodóját ez aktív és közvetlen pragmatizmus és plurálizmus jellemzi. Az „igazság”, mely a földi valóságban s az emberi haladás akarátának utat mutat s a reális lehetőség és veszedelem, melyen úrrá lenni kötelesség.

Egy az USA-ról szóló cikksorozatunkban írjuk, mely nemetül egyik svájci folyóiratban is megjelent:

Az amerikai „közszellem, mely az USA elitjében hatékony szociális erő, mindenekelőtt pragmatikus: Az „igazság” akkor igazság, ha „dolgozni” tud, vagyis praktikus cselekvésben lép napvilágra; egy szónak, egy fogalomnak, egy felismerésnek csupán az lehet a tanúsága, hogy emberi érdekek szolgálatára képes... Minden más értelmetlen, de mindenesetre értéktelen szócsavarás... A pragmatizmus ez elve ugyan Angliában keletkezett — Bacon és Hobbes, Locke és Hume Angliájában, hol először írtak a középkor elvont metafizikája helyett emberi és profán dolgokról —, de csak az amerikai Egyesült Államokban lett valóban hatékony, a gondolkodást és cselekvést nagy mértékben befolyásoló erő. Persze ez az amerikai pragmatista szellem nem túlságosan „mély”: nem annyira az átfogó filozofikus bölcseségek előtt való szótlan megdöbbenésre, mint inkább a kis és jótékony igazságok jegyében folyó cselekvő közreműködésre hajlamos. Az amerikai szellemi ember a megfigyelést s a szorgalmas tény-gyűjtő munkát többre tartja minden „zseniális” intuíciónál; s mint Bergson, úgy Kantot (vagy más ismeretelméleti filozófust) se nagyon igyekszik megérteni... Nem véletlen, hogy a pszichoanalízis és Freud se lett az USA-ban soha igazán otthonos s hogy helyette a mély-lélektan szürke Eminenciája: Adler Alfréd hódította meg egyszerű és közvetlen cselekvésre sarkalló tanával az amerikai fejeket és szíveket... Ép mert „pragmatikusak” és szeretik, ha hosszú fejtörés nélkül választhatnak az igaz és hamis, a helyes és helytelen között, ott, hol e kettő a leggyorsabban és legtisztábban válik ketté: az anyag művészetében, a technikában érte el kul-

túrjuk tetőfokot a felhőrcarcolók filozófiája nem ismer ép semmi szörszálhasogató szkolasztikát ezért hogy legifjabb és leglud vesebb tudományuk az ezer és ezer egyetemi tanszékén tanított szociológia is sokszor tán felületesnek, túlságosan könnyűnek lát-szik a nehézkes és körülményes gondolatfűzéshez szokott európai olvasó előtt de viszont nem is csupán tudós professzorok számára való vitaanyag, mint nálunk Európában Épen mert Dewey tanítványaikép magas kultúrájú nemzeti egységre törekszenek, ám a „köz-gazdász” Veblent is ismerve, jól tudják, mily nagy veszélyeket reit magában beteg kultúránk, mely mindmáig alig kísérelte meg az em bér és az anyag a technikai erő és a szociális célok összehangolását, varnak oly sokat e tudománytól, mely a társadalom életerejét sor-vasztó kor felismerésére és gyógyítására leginkább hivatott így aztan — a szociológiai és statisztikai tényék világában — az a sza kadek lesz számukra a legvalóbb, a legsúlyosabb, a leggyorsabban cselekvésre sarkalló tény és „igazság”, mely a dollármilliomosok Fifth Avenue-je s a nyomortanyák, a slums, világa között tátong Ez a legújabb és legaktullisabb értelme pragmatizmusuknak, mely Roo-sevelt New Dealjeben épúgy kifejezésre jut, mint Elmer Ryce „New-york regényében vagy többi nagy íróik szociális szellemű regé-nyeiben.

Az amerikai közszellem másik jellemző tulajdonsága az, amit — legalábbis az új háborús pszichózisig — legegyszerűbben a p o l - l z m u s-nak politika-ellenes magatartásnak nevez hettünk Amerikában nincsenek varromok, az USA története nem ismeri a triumvirek s a császárok Romáját, nem a keresztes had járatokat, Canossajáról Henrikjei és Bourbon Lajosai sincsenek A népvándorlás itt határozottan gazdasági jellegű volt és hadi ére-nyek helyett az „enrichessez vous” a gyors és alapos meggazdago das művészetének érenyeit fejlesztette ki az Új Világ lakóiban. Ami „nagy politikai történelem az USA-ban, az alig több mint Washing-ton György függetlenségi és Lincoln Ábrahám rabszolgaszabadító háborúi — olyan harcok tehát, melyek nem a hódítás jegyeben, ha-nem a lelkiismereti szabadság védelmében s az emberi egyenlőség igézetének fényében folytak. Nem hagytak így hátra izzó és minden más építő munkát elemésztő revanche hangulatot, hanem ép ellen-kezőleg, nagy mértékben hozzájárulták az új amerikai nemzet egységének, faji összevisszaságokon áttörődő egységes lelkiségé-nek kialakításához A közös sors szerencsés adottságain épülő a politizmus szellemet olyan jelentékeny gondolkodók is növeltek és fejlesztették, mint Robinson, aki The New History (Az Új Tör-ténelem) című művét annak megállapításával kezdi, hogy az ember

történetéhez minden emberi hozzátartozik, tehát épen nem csupán a politikai vagy államtörténelem. Egy Robinsón tanítvány hangsúlyozza is, hogy a történelmi tények és változások kilenczized részé kívülesik az állam történeten... Amikor aztán az állami közhatalom a társadalmi fejlődés egy bizonyos fokán szükségkép előtérbe lép, hogy megfékezze vagy ép leváltsa a korlátlanul dühöngő profit-kapitalizmust, nem pusztító harcok, hanem az építő szociális munka a roosevelti reformtervek hirdetője és alakító faktora. Mivel a Rockefellerek és Morganok felelőtlen uralma olyan államot akart, mely nem zavarta a „ruthless individuality” egyéni kezdeményezést, vagyis a korlátlan meggazdagodást s a trösztökbe kövesülő rablogazdaságot, a New Deallel induló új korszak szükségkép erős államot követel — ép az új szociális tervgazdaság szolálatában.

Az amerikai közszellem harmadik jellegzetes sajátosságát úgy jellemezhetjük legjobban, hogy az egy egyre reálisabb pillantású, a szociális bajokat és tévedéseket egyre serényebb kézzel gyógyítani akaró eszményiesség vagy moralitás. Az erős, kezdetben bibliai idézetekre s a vallásérköcs puritán magyarázóit által keltett érzelmekre épülő moralitás sohasem hiányzott a fiatal földrés gondolkodóiból. Jefferson, Lincoln Emerson után ennek ad hangot Walt Whitman is mikor azt hirdeti, hogy „ők, az úttörők, magukra veszik az örök feladatot, a terhet és a munkát, mert odaát, a tengeren túl, elcsüggedtek a régi fajok, s úgylatszik, befejeztek feladatukat...” Ám ez a sokszor csak költőien romantikus vagy épen moralprédikációs hangulat ma már mindinkább új erkölcsi meggyőződésnek ad helyet, melynek hangja, mint minden mely érzelem kifejezője, a legtöbbször szüksézáví, sokszor szinte szemérmes, gyakran ironikus, de a tényekkel mindig bátor szembenézéssel számoló.

Vegyük most, ez általános jellemzés után, közelebből szemügyre azt a három gondolkodót: Dewey-t, Cooley-t és Veblent, akiknek legnagyobb a részük az új amerikai szellemiség kialakításában.

Mindhárman a n g o l s z á s z t á r s a d a l o m k u t a t ó k: James tanítványai (a pátriárka korba ért Dewey kortársa James-nek), tehát pragmatisták és pluralisták — s egyben jellemkutatók, akik az emberi lélekalkat

alapjain látják emelkedni a társadalom épületét s az ösztönök „kezdő erőinek”, a kialakult egyéni magatartásnak s a szociális intézményeknek szoros kapcsolatát és kölcsönhatását (instincts-behaviors-institutions) hangsúlyozzák első sorban.

Dewey, a „Demokrácia és Nevelés” világhírű szerzője szerint azok alkotnak közületet, „társadalmat”, akik a világról és dolgairól egyfélékép vélekednek, akiknek egyezők a szokásaik és aspirációik, akik ez alapon a külvilágot egyező módon formálják és használják közös célok érvényesítésére. Egy gangster-banda is közületi közösségek a céljai s a külvilággal szemben támasztott igényei. Az tehát az etikai probléma, melyek az irányító értékeszméi egy közületnek, amelyek megszabják az egyes tagok hajlandóságait és cselekvési irányait; amelyek, másszóval, a közösség szolgálatában álló „diszpozíciókat” teremtenek. Mert az emberi cselekvések végső motívumai: a „kezdő erők”, az „ösztönök” nem számosak; alig néhányan vannak, de ép a közület céljai által a legellentétesebb cselekvési irányokba fejleszthetők, nevelhetők... A perui tömeges emberáldozatok és assisi szent Ferenc együttérzése minden élővel, az indián harci táncok s a brit parlamentárizmus intézményei, a ráolvasó vajákos s a laboratóriumában kísérletező természettudós, a csendesóceáni szigetek kezdetleges kommunizmusa s a jankee fejlett pénz- és hiteligazdasága — a szokásoknak és intézményesen szervezett tévé- > kenységeknek beláthatatlan sokasága vezethető vissza néhány velünk született ösztönre, melyek valóban csak a nyersanyagot szolgáltatják. A háború se más, mint egyik szervezett formája és történeti jellegű intézménye az alakítható és formálható emberi ösztönöknek ... A g y ö k é r s z á l a k, melyekből az emberi szokások, magatartások és intézmények szövevénye, a „társadalom”, fonódik, ős-

erejűen ösztönösek, de a mindenkori szociális környezet, a történelmi célok határozzák meg a mintát, amivé fognak. A félelem örök emberi ösztönéből például megvetésre méltó gyávaság, vagy okos elővigyázat, szolgálai alázat és megalázkodás a mindenkori hatalom előtt vagy az emberi méltóság tisztelete, babonára való hajlam, vagy építő szkepticizmus egykép fejleszthető. Hogy mi lesz az ösztön potenciális energiájából, az mindig a szociális környezettől, a környező társadalmi intézmények alakító és nevelő hatásától függ... Az a kérdés tehát — hangsúlyozza a „Demokrácia és Nevelés” szerzője —, melyek a célok, az értékeszmék, az irányelvek, amelyek a történelmi jellegű társadalom kívánatos magatartási formáit fejlesztik és alakítják.

Dewey e kérdésre, mely egész gondolatrendszerének alapvető problémája, már főműve címében kimerítő feleletet ad: *Democracy and Education*. A demokratikus társadalom intézményei azok, amelyek etikus értelemben ideális: valóban humánus magatartási formákat nevelnek.

Persze, e „Democracy” sokkal több, mint egy főrvényhozási rendszer, bár, természetesen, a közakarat alakításának és alakulásának demokratikus fejlettségi fokát is jelenti. Míg Cooley demokráciája, amint látni fogjuk, a közlési és közlekedési lehetőség, a „kommunikáció”, fejlett („diszkusszionális”) formája, Dewey demokráciája egy bizonyos lélekalkattal egyértelmű: tipikus magatartást jelent a természettel s az embertársakkal, örök titkokkal és köznapi tényekkel szemben. E „Democracy” a társadalmi fejlettség szükségkép elérendő foka: humánussá fejlett szellemiség és szelleműség. Ezért, ha a feudális vagy oligarchikus hajlandóságú ember elsősorban arra ügyel, ami elkülönít, különbséget tesz, ember és ember közé válaszfalat emel, ha a feudális standard-értékeit a múltból veszi,

feltétlen tekintélytisztelő és szinte kizárólag literáris (szép irodalmi) műveltségű, a demokratikus hajlam s az általános Emberi szempontjait tartja szem előtt, tigyelo szemet inkább a jövőre függeszti és mindenkor kész meg ismerései és értékítéletéi felülvizsgálatára. Ha így dogma tikus hit helyett a kísérletező és kutató tudomány, a szkep tikus igazságkeresés álláspontján áll is, mégis mélyebben és emberibben vallásos, mert egész életformájával a fejlődés örök törvényszerűséget igenli s az embertársban a társas élet osztályos társát pillantja meg.

A demokratikus nevelés ezért elsősorban a tényékké! számol és közös cselekvésre készít elő *Things and Commun ity* a valóság és a közösség a materiális és szociális világ — ez a két tartó oszlop Dewey nevelési rendszerének A felnövekvő nemzedéket a tényék tiszteletére kell nevelni, de arra a minden harmonikus kultúrát megalapozó képességre is, hogy az egyen erzezenek közületi alapjait és szolgálni tudja a közület érdekeit.

Dewey „demokratikus társadalma így olyan organizált, vagy is intézmények megszervezett magatartási és nevelési módszere által biztosított érzelmi hajlamokat és gondolkodó-cselekvő formákat jelent, amelyek egyfelől szilárdan állanak örök természeti törvényszerűségek talaján, de a társas erkölcsöt, a „morális ideált is valósággá emelik, mert előjogok helyett minden indulónak egyenlő sanszot biztosítanak, s ez zel fölkeltik a társadalmat alkotó egyes emberben, a másik boldo gulása iránt való cselekvő érdeklődést

Cooley társadalom-etikai s egyben társadalom-karakterológiai rendszerének épülete is — mint minden újabb szociológiai gondolat az USA-ban — Dewey elvein épül. Mégis őt tekinthetjük a modern amerikai társadalom-tudomány első mesterének, mert előadásmódja nem általánosan bölcsekedő (mint még Dewey-é is), hanem tudományosan részletező.

A Michigan Egyetem Amerikában méltán nagyhírű szociológia-professzora — kétségtelenül a dewey-i „Democracy” erkölcsbölcseleti alapján állva — azokat az intéz-

m é n y e k e t kutatta mindenekelőtt, amelyek a demokratikus humánus értékek és ideálok szülői és őrizői.

Ez intézmények, pontosabban a szociális élet első és iránytadó társas csoportjai Cooley szerint a család, a s z o m s z é d s á g, (persze nem a nagyvárosi bérházas egymás-mellett-lakás) s a j á t s z ó c s o p o r t — azok az elsődleges egyesülések tehát, melyek alkotó elemeit egyenlőség köti össze: az indulás egyenlő sánsza s a „játékszabályok” minden tagot egyformán kötelező közössége. Ez elsődleges egyesülések: a „p r i m a r y g r o u p s” magatartása formái jelentik a társas ideált; a bennök, különösen a családban valósuló viszonylatok a méltányosság, a szeretet, a szabadság, (persze nem az anarchikus szabadoság, hanem a közösség érdekeit szem előtt tartó szabad egyéni érvényesülés) ősi formái. A gyermek csak néhány bizonytalan hajlamot és képességet hoz örökbe magával, hangsúlyozza Cooley is; a közösség befolyása az, mely határozott alakba fejleszti e hajlamokat és képességeket. Amíg a család szerű elsődleges egyesülések formálják és alakítják a „plasztikus matériát”, nincs is baj. Társadalmi viszonyaink súlyossága épp annak a ténynek tulajdonítható, hogy oly kevésbé érvényesülnek szociális életünkben az elsődleges csoportok ideáljai, a „fair play” játékszabályai...

Az a mód is, ahogy Cooley várja és reméli a gyógyulást, jellemző egyszerűségében nagyvonalú gondolkodásmódjára:

A társadalmi szervezetet mindenkor a „k o m m u n i k á c i ó”: az érzelmek, vélemények, felismerések és érték-ideálok közlésének s az emberek ily módon létesülő egymáshoz való közeledésének folyamata tartja életben. A „social organization” s a „social process” e kölcsönhatása nélkül nincs „társadalom”. Amíg e közlésnek és közeledésnek materiális eszközei kezdetlegeseek, a „tár-

sadalom” is kis csoportokban él és legfőleg e kis csoportokon belül érvényesítheti a közösség ideáljait. Ily körülmények között nincs más mód nagyobb társadalmi egységek kialakítására, mint a „deszpótikus autoritás”: a fegyveres elnyomás és erőszakos fékentartás. Lásd Rómát és történetének osztályos társait: a többi ókori birodalmat! Ma azonban e közlés, közlekedés és közeledés materiális s-mechanikus eszközei és lehetőségei rendkívül fejlettek: nyomtatás, távírás, vasút, repülőgép, rádió állnak készen szolgálatára. S a demokrácia épp az a szervezeti forma, mely nem vet gátat a szó ideális értelmében vett kommunikációnak: a törekvés, az emberség, a közösségi élet sugárzásának. A demokrácia az a „diszkusszió” közlési és közeledési forma, melyben uralkodóvá válhatnak a méltányosság és igazságosság „elsődleges” alapelvei; melyben valósulhat a társadalmi ideál: a „primary groups” viszonylatainak uralma egyre nagyobb közösségeken. Az egész nemzetközi életen is. Mert hiába tápláljátok ideig-óráig az embert a gyűlölet, az embertelenség, a pusztító vágy mákonyával! Természetében van, hogy kívánkozzék a jó után, ha egyszer megismerte és megteremtse az emberséges közösségi élet alapjait...

S e mélyenrejlő nagy szociológiai és szociál-etikai értelem minden sora közvetlen, egész sajátos érdekességű.

Elég lesz egy példa a sok közül.

A szállítás történetéről beszél Cooley egyik első értekezésében — tehát nem a „szellem”, vagy a „kategórikus imperativus”, vagy a „materiális etika”, hanem a tárgyak, személyek és hírek szállításának történetéről. Azzal az idővel kezdi, mely még a teherhordó állatot sem ismerte, csak a teherhordó rabszolgát. Mikor még például kengyelfutók vitték, a gyakori leváltás segítségével bámulatos gyorsan, a hírt s a Mexikói öböl friss halát a mexikói császár asztalára... Majd leírja azt a folyamatot, ahogy e szállítás — a tárgyak, emberek és hírek e szállítása — mint az intézményszerűség egyik legfontosabb eszköze

egyre inkább központilag irányított tevékenységgé válik. Az utak, írja, először katonai utak s mint a katonai felszerelés tárgyai állanak központi irányítás alatt. Egyben már politikai utak is: rajtuk vonul a központi hatalom képviselője díszes kíséretével a politikai látogatásra, s rajtuk szállítják az adót a központi hatalom fővarosa fele. Katonai-politikai jellegű marad az út mindaddig, amíg a társadalom (legalábbis egy része) a munkamegosztás útján szolgálatok és teljesítmények cseréjének színhelyévé válik. Ettől kezdve az út gazdasági jelentősége lép előtérbe: az árúcsere s a kereskedelem útja lesz. . Azonban mindenkor, katonai-politikai célok és szempontok uralma idején is, egyben hírszolgálati eszköz az út parancsok közlésének az útja, majd a közösség és kultúra terjesztő „kommunikáció” alapja.

Bármily céloknak szolgáljon, az út s a rajta közlekedő szállítási eszköz a társadalom egységesülésének eszköze — amíg persze (tehetjük hozzá e ragyogó gondolatmenethez) az út fellett lezajló kommunikáció, a repülőgép és rádió megjelenik s az úton való szállítással és közlekedéssel együtt szolgálhatja az emberi közlekedés és közeledés célját, az ideális társadalom alakulását.

Cooley a „primary groups” közösségalkotó erejének kumminikációs sugárzásában bízik. Erre alapítja szociális és etikai optimizmusát. A harmadik nagyvonalú amerikai gondolkodó, akinek hatása különösen az újabb időkben növekedő, két társával ellentétben pesszimiztikus rendszert épít az angolszász társadalomkutatókat olyannyira jellemző társadalom-lélektani alapokra. (Talán mert még élénken él vérében őseinek északeurópai, skandináv hagyománya.)

Th. V e b l e n főműve, melyet egy kiváló tanítványa, W. C. Mitchell joggal nevez nagy könyvnek: az 1900-ban megjelent „The Theory of Business Enterprise” (Az üzleti vállalkozás elmélete) már tisztán és minden logikus következtetésével felállítja a v e b l e n i gondolatrendszer alaptételét.

A mai fejlett technikájú, nagyipari termelésnek kettős vezérkara van. Az egyik a technikai vezetők és szakértők, a másik a pénzhatalmasságok, akik tulajdonjuk alapján

az üzemek üzemeltetése s így a technikai szakemberek munkalehetőségei felett is rendelkeznek. Ez a két vezérlő réteg valójában két sajátos gondolkodási és magatartási módot jelent: két lélek alkatot, a technikus és üzletemberi habitust, melyek benső szükség-szerűséggel állnak ellenségesen egymással szemben. Mert a technikai vezető és szakember az üzem termelékenységének fejlesztésére törekszik — arra tehát, hogy az egyre fejlettebb technika egyre könnyebben elégítse ki a tömegek növekvő szükségleteit, míg a pénzember, a „financier” filozófiája egyszerűen a profit: a befektetett tőke hozadékának mindenáron való biztosítása ... A f i n a n c i e r-nek sincs kifogása a termelés fejlesztése ellen, ha a növekvő termelés a tőke hozadékát biztosítja; addig tehát, amíg új és új piacok nyílnak s a javak „megfelelő”: a tőkés érdekének, a „befektetett” pénztőkének megfelelő hozadékát garantálják. Mihelyt azonban e piacok betelnek, vagy felvevőképességük alábbhagy, a tőkés egyszerre, márról-holnapra átalakul: a szabad kereskedelem s a technikai fejlődés szenvedélyes pártolójából a vámok s a többi termelésbeli megszorítások szenvedélyes hívévé válik — amint esetleg mondja, „magasabb gazdaságpolitikai szükségességből”, valójában azonban egyszerűen azért, hogy az árú „megfelelő” árát a termelt javak mennyiségének a megszorításával biztosíthassa. A „business man” egész termelési politikája ebben merül ki, abban, hogy időnként „megszűkíti a hitelkeretet” s ezzel a „finansziális operációval” a termelés már elérhető termelékenységét leszorítja s ily módon, a termelt javak mennyiségének erőszakos csökkentésével, az árat a „megfelelő” szinten tartja. „A közösség jólétét — írja Veblen főműve egyik oldalán — a termelés folyamatának könnyű és megszakítás nélkül való összjátéka szolgálja. A termelés felett diszkrecionális joggal rendelkező pénzemberek érdekeit azonban korántsem az egyensúly és összhang szol-

gálja a legjobban”. A „vested interests”, a befektetett tőke minél magasabb százaléku gyümölcsöztetése nem a technikai munkarendszer szakadatlan fejlődését és javulását s ezzel a termelt javak mennyiségének növekvését követeli, hanem ép ellenkezőleg: a termelés folyamatának időnkénti tudatos és határozottan rosszhiszemű megszakítását — egy bambán egyszerű finánciális operáció: a „hitelkeret” megszükitése útján. Mert ily módon lehetővé válik, hogy a szükségelt mennyiségnél jóval kevesebb jószág kerüljön a piacra s ennek ára „megfelelően” magas legyen: a beinvestált tőke hozadékát meghozza. Hogy a népesség növekvő szükséglete egyre több jószágot és szükségletet kívánna s ezt egyre olcsóbb áron, és hogy ez a technika mai fejlettségi fokán már lehetséges is volna — mindez a „business man” s az általa vezetett termelés, a „businesslike management”, egyszakaszos filozófiája szerint tökéletesen lényegtelen. Ennek a filozófiának egyetlen tétele van: technikai lehetőségek szabótálása a haszonkulcs érdekében.

Ami bennünket — e könyv benső összefüggése és logikai egysége szempontjából — itt érdekel, az az a tény, hogy a „közgazdász” Veblen is társadalomjelméleti felismerésekre építi tanát: arra a lélektani tényre, hogy a tőkés társadalomban — a vebleni „businesslike management” uralma alatt — hatalmas intézmények nevelik és fejlesztik a „fináncember”-lélekalkatot, az öncélú, határtalan és embertelen kapzsiság megtestesülését, mely a késő-kapitalista zavar és diszharmonia tulajdonképeni oka. A javulást és egészségesedést tehát, a reálisan pesszimista Veblen szerint, sem Dewey demokratikus nevelése, sem pedig Cooley demokratikus kommunikációja nem szolgálhatja mindaddig amíg az utat eltorlaszolja a fináncintézmények csökevényei.

Mert, hangsúlyozza Veblen, a „bussinesslike management” a múlt csökevénye: a múlt egyszerű technikai viszonyainak megfelelő magántulajdon itt maradt ásatag formája.

A kézműves civilizáció korában a tulajdonjog — persze a polgári és nem a feudális tulajdonjog — a munkaeredmény értékelésének természetes jogi formáját jelentette. A kis üzemek egyéni vezetés alatt közeli piacok számára dolgoztak, az áru piaci ára így — nagyban és egészben — azt a munkamennyiséget fejezte ki, mely az áruban foglalt használati érték létrehozására az adott viszonyok között szükséges volt. A magántulajdon tehát e társadalmi viszonyok között az egyén legsajátosabb jogát érvényesítette: szabad rendelkezést olyan munkaeredmények felett, melyeket saját munkaeszközeivel és saját munkájával hozott létre. A fejlett technikájú gépipari civilizációban ez lényegesen másképp van. Ma már nem egyéni munkája eredményét hozza piacra a termelő. Ma még akkor is, ha kisüzemben dolgozik, egy nagyszabású munkamegosztás részese s e közületi munkamegosztás kollektív eredményeinek haszonélvezője. Amíg azonban így a munka szervezete, üteme, s a munkaeredmény értékesítésének módja kollektív teljesítmény, a kézműves civilizáció kisüzemeihez szabott magántulajdon ma is változatlan: egyéni tulajdonjogot biztosít kollektív munkateljesítmények: a nagyüzemek termelő eszközei és termelvényei felett. Sőt sokszor olyanok számára biztosítja e rendelkező jogot, akik maguk nem is vesznek részt a termelő munka folyamatában, hanem csupán tulajdonosok, például részvénytulajdonosok, vagy nagybirtokosok — „absentee owners”, akik a termelés helyétől távol, esetleg azt se tudva hol fekszik az üzem, munkanélküli haszonélvezői mások munkájának ...

A huszadik század technikai fejlettségeihez tehát semmiképp sem illik a tulajdonjog olyan értelmezése, amely legfőleg a XVIII. század technikai keretébe volt szervesen beilleszthető. E diszharmónia szükségképp egyre nagyobbmértű válságokat hoz létre, amin csak úgy segíthet a társadalom, ha technikai fejlettségéhez szabja tulajdonjogi szervezetét és azok kezébe adja a termelés feletti rendelkezést, akiket ez tudásuk és képzettségük szerint megillet: a technikai szakértők, az „engineers”, kezére. Mert csak ők képesek egy oly terv kidolgozására, és végrehajtására (Veblen már 1919 szeptemberében „practicable plan-ról beszél), melynek alapján az ipari és mezőgazdasági termelés a közösséget szolgálhatja.

A három amerikai: Dewey-Cooley-Veblen is filozófus-pszichológus abban az összefogó értelemben, hogy mind a három az emberi kultúra és haladás lelki alapjaival foglalkozik. S Dewey a nevelés, Cooley az általános szociológia, Veblen a közgazdaságtan nem egy aktuális kérdésre ad nagyon is mai, nagyon is megszívlelendő feleletet. Egyet azonban — híven amerikai gondolkodó voltukhoz — egyikük sem érint: tudományuk s a társadalomlélektan általános módszertani, ismeretelméleti problémáját; azt a nagy és iránytadó kérdést, hogy hogy jutott az emberi szellem és gondolkodás a társadalmi lélek-és jellemtan kérdésfeltevéséhez és értékítéleteihez.

Az angol Mac Dougall már e tekintetben is lényegesen „európaibb”. Nemcsak ösztönelméletét nevezi Társadalomlélektani Bevezetőnek („Introduction to Socialpsychology”), mert az ösztönök kutatását a társadalmi lélektan előtanulmányának tekinti. De alapos és komoly tanulmányt szentel e társadalomlélektan, a „kollektív pszichológia”, a l a p e l v e i -nek is.

„The Group Mind” című 1921-ben megjelent könyve, mely az alapelvekkel foglalkozik, nem olyan széles körben ismeretes, mint a röviden „Socialpsychology”-nak nevezett ösztönelmélet. Pedig mélyebb, alaposabb, nagyobb perspektívájú könyv — ép mert a nagyon is problematikus ösztönvilág taglalása helyett arra a kérdésre igyekszik feleletet adni, hogy mi a közösségi élet lényege.

A „The Group Mind” a nagyobb társas-csoportok, különösen pedig a nemzet pszichológiai előfeltételeit kutatja és, mint Cooley művei, arra a megállapításra jut, hogy a társadalmi élet kezdetén nincs és nem lehet nemzet, mert a közlés és közlekedés eszközeinek elégtelen és kezdetleges volta nem teszi lehetővé az egysé-

g e s gondolkodás és egységes akarat kialakulását. A származás, a faj közössége nem elegendő. Az egy fajhoz tartozók veleszületett — „innate” — hajlamait csak a közös nevelés és közös sors emeli a nemzeti lét alapvető elemeivé; s e közös sorson: a múlt közös ideáljain és a jövő közös céljain épülő nemzeti öntudat sokszor oly erős, hogy a legkülönbözőbb fajtaikat is egy nemzetté tudja kovácsolni. Lásd az Egyesült Államok nemzetét!

E nemzeti öntudat kialakulásában rendkívül fontosnak találja Mac Dougall a nagy emberek szerepét, akik mintegy testesítik egy nemzet történelmi pályáján a korszzerű nemzet-tudatot és nemzeti akaratot

A nagy egyéniségek, véli Mac Dougall, talán még nagyobb mértékben nemzetalkotók, mint a többi tényezők — mint a faj közössége (vagy legalábbis rokonsága) s, a közös erkölcsi és értelmi hagyomány, melyet a nemzeti nevelés tesz tudatossá egy nemzet tagjaiban. „Bár Afrikának, a föld leggazdagabb kontinensének nagyobb fele már akkor is a fekete faj birtokában volt, amikor még az európai, ázsiai és amerikai civilizációk fejlődésük kezdetén állottak, a négerék mégis képteleneknek bizonyultak nemzeti lét alkotására. A legtöbb néger részt tud ugyan kérni az európai kultúrából s arab vagy más fajtájú vezetők hatása alatt kezdetleges nemzeti létre is képes. De nemzetet maga nem tud alkotni, mert nincsenek nagy emberei”. A néhány kiváló amerikai néger is — mint Douglas, Booker Washington, Du Bois — mulatt vagy más arányban fehér. Nem az általános színvonal alacsonysága, hanem a kiemelkedő egyéniségek hiánya a döntő. Velük szemben a zsidóság, minden egyéb feltétel hiányában is, nemzedékeken át megőrizte nemzeti létét. „A zsidók épen nem homogének faji tekintetben s a világ minden részén szétszóródva, a legkülönbözőbb fizikai feltételek között élnek. De a rendkívüli képességű egyéniségek egész sorának hatása élt

bennök nemzedékeken át — Mózesé s a prófétáké, akik mindnyájan egy cél: a zsidó nemzet és vallás szolgálatában állottak. S ez tartja őket ma is össze... Az arab nemzetet is Mohamed géniusza teremtette meg. Ki tudná Confucius és Laotse hatását felmérni a kínai kultúra egységsítésében. Bizonyos, hogy e nagy egyéniségek alakító szerepe a társadalmasulás kezdeti fokain nagyobb. De hol lenne Németország is Nagy Frigyes és Bismarck, hol az Egyesült Államok Washington, Hamilton és Lincoln nélkül? Itáliát nem Garibaldi, Mazzini és Cavour teremtette meg? Mi lenne Anglia, ha Shakespeare, Newton és Darwin, Cromwell és Chatham, Marlborough, Nelson és Wellington nem születnek... De a legnagyobbak nyomában járó szellemi elit nélkül se lenne nemzeti lét. „A nemzeti élet folytonossága és hatalma, egysége és virulása nagy mértékben függ az átlagon felüli emberek befolyásától. Ok azok, akik életben tartják és hatékonyá teszik a legnagyobbak eszméit és morális célkitűzéseit... Gondoljunk csak rá, mily nagy volt e tekintetben oly férfiak hatása, mint Carlyle, Matthew Arnold vagy Ruskin. Az ízlés, gondolat és érzellem stílusát ily férfiak határozzák meg. Bennök öröklődik az eszmék és ideálok azon rendszere, melyek a nemzeti szellem és öntudat (national mind) vezérlő princípiumai és mozgató erői. Ők valóban e föld szava: nélkülök a nemzet tört részeire bomlana, vagy magatehetetlen tömeg lenne a szervezettség és egység igen alacsony fokán”.

*

26.

Spranger, a német gondolkodó, legfontosabb tenivalója már épen az, hogy megállapítsa a társadalmi lélektan ismeret- és tudományelméleti helyét.

A berlini egyetem nagyhírű filozófusa és pedagógusa Dilthey tanítvány. Rá magára is jellemző, hogy a mester-ről tartott emlékbeszédében a két vagy három idézet egyike

épen ez „Filozófus-szellem van mindenütt, ahol kutatók rendszerező öntudattal keresik tudományuk végső alapjait, vagy olyan meglátásokra törekcsenek, melyek összekapcsolnak több tudományt; mindenütt, ahol a társas élet értékeit és eszményeit átértékelésnek vetik alá.

A szép és gazdag „Lebensformen” illusztris szerzője filozófus is — e német értelemben, nemcsak elsőrangú stílusművész és mélyenlátó lélekbúvár. Neki köszönhetjük a szociálkarakterológia tudományának bölcséleti megalapozását. Ez az a többlet, vagy legalábbis sajátos jelleg, melyet az angolszászok közvetlen tapasztalatra törekvő: „pragmatista-pluralista” gondolkodásmódjával szemben a német tudományos szellem a lélektan területén is a maga sajátos alkatával képvisel.

Dilthey nagyhatású életművének is van ily filozófusi eredménye: A „Kritik der historischen Vernunft” probléma-köre ez, mely a valóság útvesztőjében utat, irányt, eligazodást kereső gondolkodás kanti „kritikájának” kiszélesítésére törekszik. Dilthey azt hangsúlyozta — kora gondolkodásmódjával szemben úttörő merészséggel —, hogy azok a végső rendező elvek vagy kategóriák, melyeket Kant a „Kritik der reinen Vernunft”-ban megpillant és meghatároz, csak a „természet”, a „materiális világ” területére érvényesek. Ám van egy másik világ is: a történelem, a társas lét, a célok felé törekvő és ideálokat valósító emberi akarat, a szellem világa. Az ép tehát a legidősebb tennivaló, hogy felkutassuk és meghatározzuk azokat a „kategóriákat”, azokat a rendszerező elveket is, melyek a történelem káoszába visznek fényt, rendszert, világosságot...

Ezek a kategóriák, hangsúlyozza Dilthey, ép mert emberek sorsa alakulásának történetére vonatkoznak, csak lelki jellegűek, pszichológiai természetűek lehetnek. A „megértő”: egy kor szellemi összefüggéseit feltárni akaró elme csak a történeti tablót

alakító lélek egységén át nézheti és értheti meg tárgyát. S Dilthey már 1894-ben, a Tudományok porosz királyi Akadémiáján felolvasott „Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie”⁷ című tanulmányában megállapítja a természettudományos lélektan elemző módszerével szemben a szellemtudományi lélektan egészbe látó, lelki magatartások típusait kutató módszerének szükségességét.

Dilthey mégis művész volt elsősorban. Történelmi korok szellemi összefüggéseinek megérzője, az őket alakító és testesítő nagy egyéniségek szellemi portréjának mesterkezű rajzolója. Joggal írja róla Kornis „Dilthey történelemelmélete” című tanulmányában, hogy egy-egy kor emberének leikébe, kultúrájának egységes összefüggésébe senki sem tudott oly mélyen behatolni. „Senki sem tudta kimutatni olyan történeti érzékkel s pszichológiai virtuozitással mint ő, hogyan egyesülnek a kor motívumai egy szimfonikus egészé...”. S a művész sohasem rendszert alkotó elme. így a tulajdonképeni filozófus feladat: hogy Dilthey nagy indító erejű eszméit kidolgozza s a „historische Vernunft” első kategória-rendszerét megalakossa, a tanítványra, az összefogóbban elméleti („t e o r é t i k u s”) érdeklődésű Sprangerre maradt.

Spranger Hegel és Dilthey eszméit foglalja a egységbe.

A hegeli bölcsélet egyik alapelve, hogy a társadalmi lét a „Szellem objektiváció”-ja. Ha e merészen ívelő gondolatrendszer megtisztítjuk metafizikus sallangjaitól, azt a mélyen járó értelmet nyerjük, hogy a történelmi korszakok alakulásának és fejlődésének alapja az egyetemes emberi szellem alakulása és fejlődése, mely „dialektikus” önellenmondásain épül tovább. Ezért, hogy minden létező értelmes — egy ideig, mert hisz valamikor élő szellem tárgyasulása volt és minden értelmes elnyeri történelmi értelemben létező, társadalmi formákba és intézményekbe ob-

jektiválódó alakzatát ... A Kultúra a szellem v a l ó s u l á s a — hangzik a tétel, melynek Spranger „szellem-tudományi lélektanával” új szint és életet adott.

Mert — így szól Spranger megállapítása —, ha a kultúra a szellem tárgyasulása, nyilvánvaló, hogy az egyes emberi lélekalkatok között is aszerint lehet és kell különböztetnünk, hogy ez objektiváció, e tárgyasulás mely része, mely alcsoportja, felé fordul a lélek, benső hajlamát követve...

Spranger hat ilyen alcsoportot különböztet meg: az elméleti tudomány, a materiális jószágot termelő gazdaság, a szépet kifejező művészet, a másik lélek lehetőségeit kutató és fejlesztő nevelő munka, a hatalomra törő politika s az élet egyetemes értelmét érző vallásosság alcsoportjait. S ennek megfelelően írja le — jelentős művészettel és léleklátással — a teoretikus, a gazdálkodó, az esztétikus, a szociális, a hatalmi s a vallásos ember típusát.

Spranger „Szellemtudományi Lélektana” tehát n&m elégszik meg a lelki élet elemeinek vizsgálatával. Ezt az „Elementar-psychologie” hatáskörébe utalja. Hanem az egyéniségben élő és nyilatkozó lélek-egész felé fordul és keresi a lélek s a környező társadalom kapcsolatát. E „társadalom” viszont mindenkor egy történelmi jellegű kultúra, melybe az ember születik s amelyben egyénisége formálódik. Ez az „az Egész, amelyből az embert meg kell értenünk”. S e kultúra a maga tárgyasulásában olyan összefüggések szerves egysége, amelyek vizsgálata elvezet a társadalmiasult ember maradandó típusaihoz.

A részletekbe már nem bocsátkozunk. A „Lebensformen”, különösen a mű azon része, mely az egyes életformák közelebbi leírását tartalmazza, az egyetemes emberi művelődésnek egyik ragyogó fejezete, amelyet minden művelt embernek ismernie kell. Csak azt hangsúlyozzuk, minden kijáró tisztelet mellett is, hogy a Szellem és Kultúra

sprangeri határvonalai is szubjektívek: más nagy Tánító másként láthatja futásukat. És még azt, hogy magát Sprangert se tudnók beletörni egyik „Életformája” keretébe sem.

27.

Spranger írja egyik életformájának, a „Machtmensch”-nek jellemzésére: „Aki ez egyoldalú életcélnak (a hatalom gyakorlásának, az emberek fölött szerzett hatalmi fölény megtartásának és fejlesztésének) él, annak mindegy, hogy igaz-e vagy hamis-e valami, a fő, hogy a hatalmi rendszernek szolgáljon”. S e hatalmi rendszer — hangsúlyozza Spranger is — az állam. „Mivel az állam, olvassuk a Lebensformen 213. oldalán, a legfőbb hatalmat képviseli, minden hatalom-nyilatkozás valamikép vele áll kapcsolatban: az állam által lesz lehetővé, az állam által korlátozódik vagy az állam ellen irányul. Ezért van, hogy a hatalomviszonylat minden jelenségformája politikai stílusú a szó tágabb értelmében”.

E pompásan tömör jellemzéshez csak azt kell hozzátennünk, hogy nem minden állam, hanem a történelem árájában alakuló állam-rendszernek egy bizonyos fajtája az, mely a hatalmi viszonyok summáját s a hatalmi emberek szervezett testületét jelenti: ép a hatalmi állam. Az a „Machtstaat”, melyről egy épen nem forradalmi, de tisztán látó és szintétikus erejű gondolkodó: G. Wyneken ezt írja „Weltanschauung” című művében: „Entstanden durch Krieg, erhalten durch Krieg, ist er seinem tiefsten Wesen nach Krieg”.

Nincs is a történelmi fejlődésnek mélyebb tartalma, mint e hatalmi rendszer leépítése — akár közvetlen létrehozóján: a fegyveren épül, akár bonyolult gazdaság-politikai viszonylaton alapul. S ez alakulásnak, melyben a hatalmi állam népállammá alakul, azok a való-

ban nagy férfiai, Államférfiak, akiket nem a pusztaság és természetlen hatalmaskodási vágy szállott meg, hanem akik a hatalmat csak eszközül tekintik magasabb: népi és emberi célok megvalósítására.

Ez Államférfi jellemzésének szenteli Kornis Gyula kétkötetes munkáját.

Az az államférfi Kornis szerint, akinek „agyában a történelemnek immanens logikája előbb dereng, mint a kortársakéban”, s aki a legfőbb történelmi cél — a nemzeti nyelvében élő népi-nemzeti állam — szolgálatában, felhasználva kiváló emberi képességeit, megteremti mindazt, ami a történelmi fejlettség megfelelő állapotában lehető és elérhető.

E rendkívül jelentős társadalomlélektani típus vizsgálatában Kornis először „azokat a lelki tulajdonságokat kutatja, amelyek a vérbeli, ideális államférfiú szellemi mivoltának legjellemzőbb jegyei”. S megállapítja, hogy ezek alapja, melyből a többi sajátlagos vonás mintegy sarjadjik, a hivatástudat. Az államférfi élte döntő pillanataiban felérzi a küldetést és vállalja a missziót a közösségi — nemzeti élet irányítására. S a nagy cél szolgálatában szinte szuggesztív ereje lesz: szervező képesség szállja meg, nagy valóságérzék, szilárd akarat, érzékeny felelősségtudat ... s amíg „Az Államférfi” első kötete ez „ideális lelki kellékeknek s követelményeknek szögéből, mintegy felülről” vizsgálja a politikai lelket, a második „mintegy alulról”, az emberi lélek elemi sajátosságainak és képességeinek szempontjából veszi tárgyát szemügyre: Milyen szerepet játszik az Államférfi életstílusában, „forme maitressee”-ben, mely egyéni és politikai lényének egységet külsőnöz, „az értelem a maga ítélő és következtető erejével, intuíciójával és fantáziájával? az érzelmek világa a szeretettel és gyűlölettel, a hatalomérzéssel és önuralommal, a becsvágygal és hiúsággal? az akarat az

elvekhez való ragaszkodással vagy a valósághoz való alkalmazkodással?”

Kornis, a filozófus gondolkodó, tisztán látja a probléma természetét. Szépen s egyben rendkívül találóan írja tárgya jellemzésére: „Theseus szent hajóját az athéniak századokon át tiszteletben tartották és folyton javították, korhadt részeit kicserélték, úgy, hogy végre egy porcikája sem maradt az eredetiből, de a forma megmaradt: Theseus hajója volt. így vagyunk az államférfiak forma-mentis-ével: tartalmilag korok és népek szerint változik, de lényeges alaki vonásai: az észjárás, az ösztön és akarat, az indulat ereje és iránya mindig ugyanazok”. S Kornis, a történész, rendkívüli műveltségének gazdag galériájában keresi és pillantja meg az Államférfi típusait. Periklestől és Caesartól Cromvellen s a későbbi angolokon, franciákon, olaszokon, németeken át a magyar Széchenyiig, Kossuthig, Tisza Istvánig.

II. Rész

V. fejezet

Jellem és társadalom

28. A társadalomlélektan szociológiai alapjai. 29. Mi a társadalom? Viszonylat és Történelmiség. 30. A történelemben alakuló társas lét dinamikus és sztatikus nézőpontja. A két módszer fő képviselői. 31. A „társadalmi munka” kategóriája. 32. A gazdálkodó, rendfenntartó és szellemi munka. 33. A megfelelő típusok. 34. A „lecsúszott”. A „nagy átlag”. 35. A célbanéző, törekvő ember. A Termelő, a Hatalmi és a Szellemi ember.

28.

Nem minden jellemkutatóval foglalkoztunk természetesen. Sőt a nevesebbek közül is kihagytuk azokat, akik túlságosan elvont vagy túlontúl csapongó eszmevilágukkal csak eltéríthettek volna a kítűzött cél felé haladó egyenes utunkról. Így nem ismertettük sem Jaspers, sem Klages gondolatrendszerét. Mert Gélünk nyilvánvaló: a társadalom és a jellemalkat összefüggését igyekszünk feltárni.

Ezért törekszünk munkánk II. részében, mely nem a karakterológiai gondolat történelmi alakulását kutatja már, hanem a probléma egyéni megfejtését tűzi ki célul, arra, hogy a társas jelenségvilág összefüggéseinek és törvényszerűségeinek közvetlen vizsgálata közben lássuk meg a jellem maradandó alkatait s érezzük meg

a ma történelmi adottságai között élő Ember lelki fejlődésének valószínű irányát. Mert ez a két fő feladata minden lehető szociál-karakterológiának: kutatni a társas ember sztatikus és dinamikus típusait.

Korunk gondolkodói közül kétségtelenül Spranger jutott legközelebb e társadalom-jellemtani problémához. Mert az az ember, aki a kultúra különböző „objektívációi” felé fordul, lelke benső hajlamát követve, nyilván mutatja a társadalom és a jellem, a környező intézmény-rendszer és a tipikusan jellemző magatartás lényegi kapcsolatát. Ha Spranger Életformái mégsem elég élethűek és egymásba folynak, azért van talán, mert nem elég alapos társadalom-tudományi bázisra épültek.

Bizonyos ugyan, hogy e „szociológiai alap” nem érheti el a természettudományok tárgyilagosságát. A sugártörő, melyen át a „társadalom” valósága láthatóvá, a szellem összefogó erejével megismerhetővé válik, mindenkor egyéni, szubjektív jellegű. De felkeltheti a tárgyilagosság illúzióját, mert utat mutat és eligazít. És mert, ami a legfontosabb: néhány okos és humánus tanácsot ad.

Mi hát az, amit (a nyelv szubstancializáló hajlamával) „társadalominak nevezünk s ami valójában nem egyéb, mint emberi célkitűzések és magatartások folytonos folyása, minden pillanatban újra újuló árja.

29.

Minden „társadalom” — kisebb vagy nagyobb társas-csoport — emberek összetartozását vagy legalábbis együttműködését jelenti. Azt, hogy emberek — érzésvilágukban, magatartásukban, munkájukban — egymásra tekintettel vannak, mert egy közös célt, mely egyező gondolkodási és cselekvési módot követel és nevel, megvalósítani törekszenek. Akár a

családi együttélés e cél, akár egy örökösödési per jog szerint való lefolytatása, akár egy hangverseny meghallgatása, akár valaminő üzleti haszon, vagy ipari tevékenység.

„Társadalom” valójában már az is, hogy emberek járnak az utcán, egymást kikerülik és német városok utcáin például gondosan a járda jobb felén járnak. „Társadalom” — ha múltó, véletlen, pillanatnyi és esetleges társadalom is — minden utcai csoportosulás. Ugyanez értelemben, csak ép jelenségében és jelentőségében nyilvánvalóbban társadalom, hogy emberek műhelyekben, gyárakban dolgoznak, hogy művelik a földet, hogy aktákat intéznek, tárgyalnak, pereskednek, hogy üzletekben eladnak és vásárolnak. „Társadalom”, hogy iskolákban, templomokban, színházakban összegyűlnek. Hogy gyógyulást keresnek és gyógyítanak. Hogy szórakoznak s a piacon vásárolnak és pletykálkodnak. Hogy temetnek, keresztelnek, lakodalmat ülnek. Mert mindez esetekben, mint a társas valóság minden esetében, emberek — munkájukban, magatartásukban, érzelmeikben — egymásra tekintettel vannak.

Minden társas tevékenység természetesen egyes emberek magatartása, tevékenysége, teljesítménye. Egyes emberek vetnek és aratnak, készítenek ipari cikket, rendszerezik az eladásra kerülő árut, egyesek alkotnak verset, képet-szobrot, végzik a tudomány kutató munkáját, egyesek írnak könyvet és újságot, egyesek gyógyítanak és nevelnek. Egyesek alkotják a családot, a baráti kört, a szerelmi párost. „Társadalom” ez Egyesektől függetlenül, múltó történéseben sem létezik. De viszont természetes az is, hogy az egyes teljesítmények — a „társadalmat” alkotó érzelmek, magatartások és tevékenységek — viszonyban állanak egymással. Éspedig kettős értelemben. Először úgy, hogy egymásért vannak: minden egyéni teljesítmény, magatartás, és érzelem viszonzásra számít, ebből él, ez teszi társadalmi jellegűvé. De

abban az értelemben is, hogy egy bizonyos történelmi jellegű fejlettségi fok, egy bizonyos történelmi egy-idejűség kifejezője.

Egyetlen társadalom sem lehet el például anélkül, hogy saját szellemében ne nevelje felnőtteit és gyermekeit. Am e „saját szellem” más a primitív törzsek iniciációja és más Pestalozzi és Montessori idejében. Minden társas létnek anyagi előfeltételei vannak: jószágok, javak, miket a rajtuk vagy értük végzett munka emel értékke. Termelésük s értékrendszerük mégis egészen más technikailag fejletlen: kézműves és fejlett: gépi korokban. A legegényebb emberi magatartás: a művészi sem független korától, sőt éppen legtisztábban tükrözi kora „szellemi”: általános erkölcsi, szociális, világnézeti állapotát. Velasquez képeinek udvari pompája a spanyol Fülöpök Escoriáljának levegőjét tükrözi, az angol Teniers genre-jei egy sokkal gyorsabban fejlődő közösség vaskos emberségét. Greco gúnyja is elválaszthatatlan a polgár ébredésének kritikus idejétől. Proust az „Au recherche du temps perdu” lapjain a francia századvég, a „fin du siècle” nyomában jár: egy elfáradt, nagypolgári osztály túlzott érzékenységét és beteges egyénkultuszát jeleníti. A szilágysági Ér mellől induló protestáns Ady írta istenes és lázadó verseit. Spengler „Untergang des Abendland”-ja, vagy ép Heidegger szörnyű bonyolult metafizikája csak az első világháborút követő nemzetközi-nagypolgári kétségbeesés lázában számíthatott ki nyilatkoztatásnak ... Már Comte hangsúlyozza a maga átfogó, de egyben még nagyon is általánosító modorában, hogy minden szociális elem az Egészről nyeri értelmét, természetét, jelentőségét: „fonction de tout dont il tire sa valeur, sa nature”.. Nem csupán a társas csoport létének alapfeltétele tehát, hogy tagjai egymásra való tekintettel tesznek vagy nem tesznek valamit, összefüggés, kölcsönhatás, egymásra való „reagálás” áll fenn az egyes csopor-

tok, vidékek, országrészek, nemzetek, kultúrtörekvések között is. Ez összefüggés végeredményben „a k o r”: a történelem szárnyának egy csapása. S e kölcsönhatás, természetesen, annál erősebb, minél fejlettebb technika szolgálja az érintkezést.

„Társadalom”, így is mondhatjuk, mindig „Történelem”, örök alakulás.

Persze e történelmiség minden létezőre vonatkozik. Joggal írja H. A. Barnes, az amerikai történelembölcész, hogy ha van valami a mindenségben, ami tökéletesen lezárt és változás nélkül való, úgy még nem mutatkozott meg a tudományos kutató előtt. Évmilliók előtt földünk is a napból leszakadt tűzgolyóként keringett az űrben, melynek, újabb évmilliók múltán, kihűlt és néma vándora lesz. Az Úr történelmisége azonban nem az Emberé, akinek csak századokra nyúlik az emlékezete s aki „történelem” alatt a társadalom, a társas jelenségvilág történetét érti. Ez a történelmiség azonban egészen nyilvánvaló.

A „Társadalom”: az egymással összefüggő társas csoportok körének átmérője még a XX. század elején is lényegesen kisebb volt, mint napjainkban. Száz-százötven évvel ezelőtt pedig Európa legfejlettebb országaiban sem hiányzott a ma némelyek által oly hön óhajtott „autarchia”. Kis, lezárt, magukban és maguknak élő társadalmi munkaegységek készítették szükségleti tárgyaikat, olyan szerszámok segítségével és közlekedési eszközök igénybe vételével, melyek semmiben sem különböztek a Krisztus születésekor! fejlettebb társadalmak szerszámaitól és közlekedési eszközeitől. A kereskedelem néhány luxustárgyra szorítkozott s alig egy-két országhatárokat átszelő úton bonyolódott le, hol az utasokat, tárgyaikkal és híreikkel még a postakocsi szállította. Ily technikai adottságok mellett, mikor egy bécsi császári pátens télidőben esetleg he-

tekig ért a pesti helytartóságra, természetesen az „állam” is másképp „funkcionált”, mint napjainkban, mikor rádió közvetíti a központi hatalom parancsait.

30.

E Történelemben alakuló Társas Lét közelebbi jellemzése két úton-módon lehetséges. Az egyik az, mely a társadalom dinamikus: változást és alakulást előidéző erőit tartja szemmel. A másik pedig az, mely inkább a sztatikus erőket veszi figyelembe, azokat tehát, melyek a társas lét maradandó formáit hozzák létre és tartják életben.

A dinamikus nézőpontú módszer benső szükségszerűségtől hajtott alakulás és fejlődés iramát látja a Társadalomban. Keresi a hajtó erők játékában az összefüggést s azt a „causa causans”-t, mely a történések és indítékaik szövevényében „végső”, de legalábbis legnagyobb jelentőségű oknak tekinthető. S nem utolsó sorban arra törekszik, hogy feltárja a történelmi alakulás fázisait, korszakait.

GB Vico (1677—1744), akinek Új Tudományával (Principi di scienza nuova, 1715) kezdődik valójában az Abendland rendszeres társadalomkutató munkássága, még Isten akaratának valósulását látja a népek történelmében és három korszakot különböztet meg a történelmi fejlődésben: az istenit, a heroikust s a humánust. Mindegyik korszakot egységes szellem jellemzi (ez teszi ép megkülönböztetésüket lehetővé) egy „unità dello spirito”, mely a korszak minden életnyilvánulásának színt és értelmet ad, s a jogot, nyelvet, erkölcsöket, a termelést, a tulajdont, az alkotmányt, egykép saját képére alakítja. Au. C o m t e, aki az általa formált szóval szociológiának nevezi Vico „civil teológiáját”, már az egységes szellemben keresi a társadalmi alakulás és fejlődés végső okát s e szellemiség természete szerint teológiai, metafizikai és pozitív fokot különböztet meg a társadalmak életében. A „lói de l'esprit” szerint a szellemi lét általános névjaja: a „pouvoir spirituelle” — ezzel azonban a társadalom egész

intézményrendszere is — először teológus: minden mögött isteni akaratot sejtő; aztán metafizikus: az isteni faktorokat megszemélyesített eszmékkel pótoló; végül pozitív: a jelenségek tényleges természetét kutató. H. Spencer (1820—1903) az organikus lét benső, vitális életerejét látja a társadalmak alakulásában és fejlődésében is s ez alakulásban és fejlődésben egyetlen átfogó tendenciát vél felfedezni: a harcon épülő állami intézményrendszer formálódását szerződésen épülő ipari intézményrendszerre: „front Status to contract”. K. Marx u. n. „történelmi materializmusa” a termelő erők fejlődésében látja a társas lét alakulásának és fejlődésének „reális bázisát”, s e termelő erők s a tulajdonviszonyok közti ellentét feszítő erejében keresi Hegel szellemi „dialektikájának” történelmi valóságát. A munka és tulajdon ellentétének történelmi fejlődésében rabszolgaság, feudális és kapitalista korszakot különböztet meg. Fr. Oppenheimer a „from status to contract” eszmevilágát fejleszti tovább, mikor a társadalmi fejlődés útját abban látja, hogy az erőszakos uralmi állam szabad szövetkezésen épülő „Freibürgerschaft”-tá alakul át.

A századvégi és századeleji francia társadalomkutatók legkiválóbb és legnagyobbat hatású elméjének, E. Durkheimnek erkölcsi idealizmusa is a vico-comte-i társadalomszemlélet dinamikus nézőpontú módszerén épül. Amit Condorcet hűséges tanítványa, a csodálatos szellemi erejű Saint-Simon Comte-nak ad tovább: a francia «szociológia alkotó racionalizmusa sugárzik e nagyszabású életműből is, v mely mélységes hittel van meggyőződve róla, hogy az emberi szellem haladásának fensőbb törvénye alakítja a társasjelenségvilágot: „La loi supérieure du progrès de l'esprit entraîne et domine tout..

A legteljesebb mértékben haladást-igenlő a modern angolszások, különösen az USA szociológusainak nézőpontja. Csak pragmatizmusuk, mely szerint minden eszme, minden gondolat annyit ér, annyira igazság, amennyire hatni, munkálkodni emberi célok érdekében eredményeket felmutatni tud, nem annyira e haladás végső faktora után kutat, mint inkább aktív neveléssel igyekez az ideált valósítani.

Dinamikus nézőpontú módszert követ az orosz származású amerikai egyetemi tanár, P. Sorokin is „Social and Cultural Dynamics” című terjedelmes, három vaskos kötetre rugó művében, melyet több, javarészt orosz emigráns tudós közreműködésével írt meg és adott ki. De amíg az előbb említett szociológiai rendszerek a történelmi optimizmus jegyében születtek, Sorokin „Dynamics”-ján már nyilván fellelhetők az első világháború szülte szellemi és mo-

rális kétségbeesés s p e n g l e r i nyomai. Sorokin átveszi a szellemi egység, az „unita dello spirito” vicoi tételét; szerinte is a végső kérdésekre való feleletadás: a világnézet és értékszemlélet határozza meg egy kultúrkorszak legfontosabb társadalmi életnyilvánulásait: az emberközi viszonylatokat, a tudomány alapelveit s a művészeti formákat. Amíg azonban a többi dinamikus történelem-és kultúrbölcselet — ciklikus vagy ép lineáris menetben — haladást és fejlődést hirdet a kezdeti teológiai-metafizikai foktól a humánus-pozitív fok felé, Sorokin a vallásos („ideational”) kultúrát helyezi az érzéki („sensitive”) kultúra fölé s úgy látja — huszonöt évszázad művészetét, igazságait és emberi viszonylatait áttanulmányozva —, hogy a társas élet történetében e két kultúrforma változtatja egymást, ritkán éri el a szintézis ideális fejlődési fokát, s mikor átalakul — a „túlérett” vallásos kultúrából például érzéki kultúrává, vagy fordítva —, katasztrofális zavarokat idéz elő a társadalom életében. A Jelen is egy túlérett érzéki kultúra utolsó szakasza. A művészi formák, melyek a „vizuális” szép hirdetői, az igazságok és tudományos alapelvek, melyek az érzékekre alapítják igazságaikat, a túlnyomórészt szerződéses emberi viszonylatok, melyek legfőbb célja az, hogy minél több hasznot húzzanak az embertársból, elfajultak. Egy érzéki kultúra kimerült. Összeomlása csak idő kérdése. S ez összeomlás szörnyű lesz és vérzivataros, mint minden átmeneti korszak. A messzibbre pillantó hívő szem azonban már látja az új religiózus kultúra körvonalait, melyben újra abszolút igazságok, szimbólikus művészi formák és familiáris viszonylatok fognak uralkodni. Isten, Mítosz és Család..

A sztatikus nézőpontú módszer, viszont a társas lét állandó kereteit kutatja, azokat a formákat, amelyekben a szociális jelenségvilág — a történelmi változástól függetlenül — napvilágra lép s amelyek fogalmi meghatározása nélkül a Társadalomról gondolkodni nem lehet.

A sztatikus módszer újabb keletű, mert az ismeretelméleti (nológiai) eszmélkedés fejlett fokát feltételezi. Aszerint, amint az ö s z t ö n ö k b e n , vagy az emberközi viszonylatokban keresi az emberi-közösségi élet végső faktorait, illetőleg maradáno formáit, kereteit, a n g o l s z á s z és német iskoláról beszélünk.

Az a n g o l s z á s z iskola megalapítója Mac Dougall,

aki „Introduction to Social Psychology” című 1908-ban megjelent művében az emberi természet ösztöneiben („fundamentals of human nature”) vélte megtalálni a társas lét alapjait. Az amerikai angolszászok már inkább az ösztönnek nevezett „kezdeti erők” nagymérvű alakíthatóságát, „plaszticitását” hangsúlyozzák, s inkább a társadalom intézmény rendszerének alakító jelentőségét emelik ki. Cooley szerint például az embert az ún. „primary” elsődleges társas csoportok a család, a jó szomszédság, a játszó csoport formálják társas lényvé, mert ezek fejlesztik ki benne a társas lét alapvető magatartási formait a méltányosságot, az indulási chance egyenlőségének tiszteletet, a jóság, a szívesség, az elnézés és szeretet érzelmét.

A német iskola viszont azoknak az emberek-közi viszonylatoknak a fogalmi meghatározására törekszik, melyek a társas létben alakulnak, s e társas lét állandó, maradandó, minden történelmi változástól független keretei. Lv Wiese, a kölni egyetem szociológusa, ez irány legismertebb képviselője. G. Simmel nyomán, az emberközi („zwischenmenschlich”) egymáshatások s ezek eredményeként kialakuló viszonylatok (Prozess-Beziehung) fogalmi kialakításában és rendszerezésében véli felfedezni a szociológia — a tulajdonképeni szociológia — problémáját. 1931-ben megjelent „Allgemeine Soziologie” című művének I. része e kérdéssel foglalkozik, míg a II. rész azokat a társas csoportokat és intézményeket írja le, melyek főcélja, Wiese szerint, e társas, emberközi, folyamatok és viszonylatok ápolása, életben tartása.

A sztatikus nézőpontú módszer tehát nem a társadalmi fejlődés okait és korszakait kutatja, hanem a társadalmi lét állandó, maradandó, minden történelmi változástól független formáit, kereteit igyekszik meghatározni. Ily értelemben sztatikus a társadalmi munka kategóriája is, melynek kifejtését most ép avégből kíséreljük meg, hogy alapot teremtsünk társadalomlélektani vizsgálódásainknak. Mert azok a tevékenységi formák, melyeket a célra irányuló emberi cselekvések végtelesen szövevényéből kihámozhatunk, a történelmi változástól független típusok, a társas lét állandó alakzatai.

Melyek hát e formák és keretek?*

A társadalmasult egyesek — bárhol és bármely korban végezzenek is társadalmi jellegű munkát

a) vagy j a v a k a t : tárgyi szükséglet-kielégítő eszközöket és személyes szolgáltatásokat hoznak létre és osztanak el egymás között

b) vagy egy bizonyos jog-rendet tartanak fenn, mely elsősorban a termelés és elosztás korszakonként változó rendjét írja elő;

c) vagy a közösség tudás-készletét és összefoglaló eszméit közlik és alakítják.

A társadalmi munka három alaptípusa tehát a következő:

A) a javakat termelő és elosztó tevékenység: G a z d á l k o d á s ;

B) a hatósági rendfentartó működés: K ö z h a t a l o m ;

C) a tudományos-művészi tevékenység: a tulajdonképeni S z e l l e m i m u n k a .

D. G u s t i, a neves román szociológus, a társadalmi munka e tipologizálásában látja a korszerű szociológiai kutatás egyik legfontosabb feladatát, s ő maga gazdasági, szellemi, etikai-jogi és politikai-adminisztratív tevékenységek között különböztet „La société — írja a „Revue international de Sociologie” 1938/1. számában — est la totalité fonctionelle de ces quatre manifestations.”

Tipológiája az általunk adottól (melynek első vázlatát már 1935-ben lefektettük a Konstruktív szocializmusról szóló könyvünkben) csak abban különbözik — nem számítva persze az egyes munkatípusok értékelését —, hogy a rend- vagy jogfenntartó közhatalmi tevékenységet etikai-jogi és politikai-adminisztratív tevékenységre bontja.

Vegyük most egyenként szemügyre a Társadalmi Munka e három alaptípusát:

A) Az anyagi javakat termelő-elosztó
(gazdálkodó) tevékenység

Primum vivere dein philosophari... Az ember, igaz, nem csupán kenyérrel él, de hogy élhessen és igazi célja: a szellemi kultúra felé fordíthassa tekintetét, szüksége van kenyérre és más élelmiszerekre, valamint egyéb használati tárgyakra és munkaeszközökre, melyekkel a természet, „nyersanyagait” alakítja; és szüksége van egy érvényes — jogérvényes — elosztási rendre, mely az anyagi javakat és értékeket tulajdonosaik rendelkezésére bocsájtja... Az emberrel ugyan szerencsére veleszületett, hogy amint a Faust halhatatlan költője írja:

Sein Gefühl hinauf und vorwärts dringt,
wenn über ihm, im blauen Raum verloren,
ihr schmetternd Lied die Lerche singt...

Ez az esztétikai és metafizikai érzelemre való hajlandóság azonban, mely magasabb hatalmaknak engedelmeskedve fordul a Szép s az Emberfeletti felé, csak annak a nagyon is földi és természetes kémiai folyamatnak a le h e t s é g e s eredménye, melyet a tudomány, a maga józanul romantikátlan szóhasználatával anyagcserének nevez s amely az embert, minden embert, éhessé s a hidegben fázékonnyá teszi. Az embernek azért van szüksége táplálékra, hajlékra és ruházatra — elegendő mennyiségben, hogy ép célja: a Szellemi felé fordíthassa tekintetét s ha alkotni maga nem is tud — mert ez kiválasztottak hivatása és kötelessége — értse és megbecsülje a kultúra „objektívált” értékeit. Az ember, igaz, még nagyon kevés — írja a valóban nagy idealista Schiller —, ha melegen lakik és jóllakott, de szük-

séges, hogy melegen lakják és jóllakják, hogy „a jobb természet”, ép a szellemiek iránt való érdeklődés, megmozdulhasson benne.

A kollektív tevékenység, a „társadalmi munka”, ezért — ez értelemben a l a p v e t ő e n — anyagi javak termelése és elosztása: G a z d á l k o d á s: Az anyaggal való gazdálkodás, a természet lehetőségei s az emberi tudás törvényei szerint (ami voltaképp egyet jelent), a közösség hasznára (ami minden gazdálkodó tevékenység „ideális”, de máig el nem ért célja). Ez valóban az az alap, melyen a társadalom egész intézmény-rendszere: jogi és eszmei berendezkedése épül; az a „reális bázis”, melynek fejlettsége, „végső fokon”, meghatározza, vagy legalábbis döntően befolyásolja a társas lét egész stílusát, a társadalom egészének történelmi színvonalát.

Az ugyan az emberi kultúra célja, hogy az anyagi javak termelését egyre fokozódó mértékben mechanikus erők vegyék át, s hogy az ember, megszabadulva így a materiális munka terhétől, egyre jobban a „szellemi” munkának, a s z e m é l y e s s z o l g á l a t t u d o m á n y o s - m ű v é s z i fokának szentelhesse idejét — vagy legalábbis kedve, képessége és szabad ideje maradjon rá, hogy foglalkozhassék az emberi történelem hatalmas kulturális örökségével, elsősorban persze nemzete irodalmának és szellemi nagyjainak alkotásaival. Mert hisz ezek a fények érnek hozzá — az anyanyelv szárnyain s a környezet lélekformáló erejének segítségével — a legkönnyebben, s ez: a n e m z e t i k u l t ú r á b a n v a l ó r é s z e s e d é s a nemzeti erő, öntudat és összetartás legerősebb támasza. A társaséletnek azonban ez ideális fejlettségi fokon is előfeltétele, „reális bázisa”, marad az anyagi termelés. Mert a bírónak, aki peres ügyekben dönt, a tanítónak, aki az egyre nagyobb jelentőségű nevelési munkát végzi, a művésznek, aki a formai szépség istápolója, ekkor is szüksége lesz majd táplálékra, lakásra, ruhára, bútorra,

könyvekre, közlekedési eszközökre, testápoló és gyógyszerekre — akárcsak a munkásnak, aki az anyagi termelő munka számtalan munkahelyének valamelyikén áll őrt, vagy az áru-szervezőnek, aki a kész javak elosztásával foglalatoskodik. S a tudóst, aki valaminő „fachra specializálta” magát, ekkor is felettébb kellemetlen meglepetésként éri majd, ha íróasztalának elektromos-lámpája — az egyetemes munkamegosztás és egymástól függés e kicsiny fénylő tanúsága és bizonyága — felmondja a szolgálatot. Sőt egyenesen azt mondhatjuk, hogy minél magasabb szellemi nívón áll egy társadalom, vagyis minél nagyobb és elterjedtebb tudás szolgálja érdekeit, s minél több művészi alkotás táplálja egyes tagjainak emberi és közösségi érzését, annál fejlettebb az az anyagi bázis is, amelyen épül: annál több tárgyi jellegű eszköz és érték áll az egyes ember rendelkezésére.

Gazdag anyagi jólét ugyan könnyen fajulhat a szó erkölcsi értelmében vett materiálizmus-sá, mely nem becsüli a szellemi-művészi értékeket és csupán a test örömeinek él. Az emberiség történelme telve van ily hanyatló korszakok „barokk és neo-barokk” tüneteivel, melyekkel szemben érthető az örök rousseai vágy az anyagi értelemben egyszerűbb, szegényebb, csiszolatlanabb és erkölcsösebb múlt és régmúlt után. Ám a „barokk” s a vele egyidejű zavar és labilitás sohasem a társadalom anyagi gazdagságának, hanem mindenkor csupán e gazdagság helytelen és aránytalan elosztásának a következménye.

B) A rendfenntartó (hatósági vagy politikai) tevékenység

A termelés-elosztás azonban épúgy, mint a társadalmi munka egész cselekvés-szövevénye normák: szabályok, előírások után igazodik.

Schlosser, a történész, említi művei egyikében a kínaiakról, hogy „egész életükben törvényes előírások szerint cselekesznek, úgy, hogy azt mondhatni, Kínában minden, ami történik, elő van írva” ... Ami azonban itt tudatosan, írott vagy Íratlan szabály szerint megy végbe, az történik mindenütt, ha kevésbé tudatos módra, ha többnyire mitikus-religiózus dogmák és ideológiák által elleplezve is. Mindenütt, minden társas csoportban, s e csoportok minden egyesülésében a K ö z ö s s é g T ö r v é n y k ö n y v e az a legfőbb hatóság, melynek normái — számtalan nemzedék tapasztalásából kristályosodva — az élet hogyanját a bölcsőtől a sírig szabályba, parancsba fogják. Az Életvitel jórészen nem írott s jobbra alig tudatos kódexe ez, mely szerint az egyesnek élni és dolgozni, élvezni és szenvedni kell. Hogy e normák egy még fejletlen közösséget, vagy egy már legalább technikailag fejlett társadalmat szabályoznak-e; hogy mint Konfutse józan kínainál nem sokat törődnek metafizikus problémákkal, vagy a legegyszerűbb szabályt is misztikus ködbe vonják, mint a hindu élet parancsai, nem változtat a lényegen.

A mai ember például nemcsak akkor igazodik szabályok és előírások után, mikor adót fizet, beperli a nemfizető adóst, vagy törvény elé állítja a bűnözőt, hanem akkor is, midőn a családi körben, vagy az utcán, a szalomban, vagy a templomban, az iskolában, vagy a hatóság előtt valamiképp — ép ahogy idő és hely szerint „szokás” — viselkedik; akkor is, ha levelet ír, vagy akár a legköznapiabb dolgokról beszél. Csak persze természetes, hogy ez előírások és szabályok közül számos ma már „magától értődik” — mintegy a dolgok természete szerint való ... Ha a levélíró például nem követi a nyelv s a helyesírás szabályait, senki sem érti meg a közleményt. Ha a földművelő, az asztalos, a lakatos, a bányász vagy a szakács, de akár az író vagy a festő is, nem tartja szem előtt a mestersége „műhelyszabályait”, egy-kettőre megérzi a „szankciót”:

semmire se jut. Ha a soffőr Londonban nem balra s Berlinben nem jobbra hajt, karambolt csinál... A Közület Törvénykönyvének legjelentősebb szabályai tartoznak e kategóriába — azok az előírások, melyek az életvitel hogyanját a legközvetlenebbül befolyásolják. De ép mert amit előírnak, annyira természetes, annyira magától értetődő, annyira „beidegződött”, parancs-voltuk nem is érződik, szabályszerűségük szinte a tudat alatt fejt ki hatását, szinte ösztönszerű, mintahogy ösztönszerűen működik a kés egy nagy sebész kezében, mikor operál...

Az azonban már nem természetes és magától értetődő, hogy ki mennyi adót fizet, ki mikor vonul be katonának és mennyi ideig szolgál, ki és hogyan szerez illetőséget vagy állampolgárságot; az se, hogy a lakbér előre, a munkabér viszont utólag fizetendő. Ily és hasonló esetekben a „szankció”⁵⁵ (a hátrány, mely bekövetkezik, ha nem tartjuk be a parancsot) sem természetes; a dolgok természete szerint való, hanem épen valaminő „eljárás”⁵⁵, a büntető eljárás következménye. Egy közösségi aktusé tehát, mely eleve megállapítja a magatartás követendő voltát, óv, akár közvetve akár közvetlenül, a rendellenestől, a „tilostól”⁵⁵, és kiszabja a tilos cselekvés elkövetésére a büntetést.

Az előírásoknak és életszabályoknak ez a része az, mely nyíltan és határozottan törvény és jog formájában jelentkezik s amely, ép mert „szankciója” van, egy különleges társadalmi munkát tételez fel: a rend- vagy jogfenntartó tevékenységet. Az államszervezetet, mely törvényt hoz, köz-igazgat és végre-hajt. Vagyis az állampolgárok számára jogszabályokat alkot, ügyel azok betartására s egy „kar-hatalmi” szervezetet tart fenn, melynek az a teendője, hogy a legenyhébbtől a halálos „ítéletig” végrehajtsa „a szankciót”.

Ma — fejlett munkamegosztású társadalmunkban —

rendőrök és katonák, közigazgatási hivatalnokok, bírák és törvényhozók végzik, hierarchikus egymásföle-rendeltségben, a társadalmi munka e részét: államhivatalnokok köztisztviselők, „hatósági” emberek, akik a kollektív cselekvés szövevényében közvetlenül a törvényes előírásokkal foglalkoznak. Akár miniszteri bársonyszékben ülnek, akár egy eldugott járásbíró vagy adóhivatal segédhivatalában végzik a mindennapi robotot. Sehol sem hiányozhat, ahol „társadalom” van, a törvénytmondás, igazságszolgáltatás és végrehajtás ez intézménye, akár egy szent fa árnyékában gyűl össze „istenítéletre” a közösség, akár a müncheni Justizpalastban idézik a jogismerők bonyolult paragrafusait.

Mert kezdetben a törzs öreg és érdemes tapasztaltjai látják el a közösség szeme: közvetlen összegyűlt tagjai előtt e rendfenntartó-hatósági tevékenységet. Majd a társas élet gyökeres átalakulása után, az osztályokra szakadt társadalomban, a fegyveres hódítók nyers erőszaka mondja és szolgáltatja a jogot, mely a társas fejlődés örök törvényei szerint ép napjainkban, e súlyos kataklizmában vergődő jelenben alakul újra a Közösség hatalmává, a Kollektivitás céljait szolgáló hatalommá.

C) A „szellemi“ (tudományos-művészi) munka

„Társadalom” azonban nem csupán anyagi javak termelése — elosztása s az érvényes jog-rend fenntartása. A társas létnek mélyebb, az egész szociális jelenségvilágot megalapozó értelme, oka és jelentősége van: az, hogy Szellemi, az, hogy történelmi fejlődése minden szakában valaminő vélelmen épül a dolgok és történések hogyanjáról. Az, hogy „objektivált”, tárgyiasult, formái mindenkor egy tevékeny Igazságrendszer tükröznek, mely megszabja a kor tudományát, alakítja világné-

zetét és szárnyat ad művészi képzeletének. Nincs e tekintetben különbség kezdetleges és fejlett társadalmak között — legfőleg annyi, hogy kezdetben az „igazságok” száma csekély, tudatosságuk halovány, valóságértékük csaknem minimális.

E „Szellem” azonban spirituális: nem létezik materiális értelemben. Nem érzékelhető tehát, hanem érvényes. S így érvényessége tudatos hordozójával: az emberrel csupán gondolati úton közölhető.

Ezért van minden társadalomnak szüksége — az anyagi javak termelői s az érvényes jogrend fenntartói mellett — tanítókra és gondolkodókra, a társadalmi munka azon részeseire, akik a társadalom szellemi készletével foglalatostkodnak, úgy ahogy a termelők az anyaggal s a rendfenntartók a törvényekkel. Ezért tiszteli minden közösség, mint az emberi képességek legfőbb inkarnációját a művészt, ki az ihlet pillanataiban a kor problémáit és megoldásait érzékelteti a Szép varázseszközével. Kezdetleges társadalmakban, a történelmi fejlődés kezdetén, még nem válik szét a jószág-termelő és jog-fenntartó munka, de a legrimitívebb közület is ismeri már a szellemi tevékenység első „intézményét”: a „mágust”, ki a végtelen útjára induló Szellemi Élet első tárgyiasult formáival: a szellemekkel foglalatostkodik.

Persze minden, ami társadalmi, szellemi. Az „anyagi” javakat formáló munkának is valaminő elképzelés és megfelelő gyártási szabály az alapja — ha kezdetben még nem is tudatosan. S viszont a „szellemi” sem jelenhet meg másként a jelenségvilágban, csak ha szimbolizálódik: valami tárgyi jelben testet ölt. Ha az athéni Pheidiasnak nem ajánlottak volna fel honfitársai aranyat, hogy a benne élő Zeus elképzelést formába öntse, más anyag után kellett volna néznie... A tudományos absztrakció tehát, mikor fogalmi hálóba igyekszik vonni a társas jelenségvilág végtelen változatosságát és úgynevezett szellemi munkáról beszél,

meglehetősen durva eszközökkel dolgozik. De mindenestre eleget tesz kötelességének, ha legalább közelítő elképzelést nyújt a társas lét lényegéről: szervezetről és folyamatáról, formáiról és funkcióiról.

A pár excellence „szellemi munka” típus-fogalma is csupán közelítő jelentőségű. Az azonban kétségtelen, hogy e „szellemi munkások” a társadalom legfőbb javával: igazság-készletével foglalkoznak és legnagyobb lehetőségét: emberanyagát alakítják. Akár mint tanítók és gondolkodók, akik a közös felismerés alapjait, értelmét és értékeit közvetítik és fejlesztik, akár mint művészek, akik a szellemi és tárgyi világ kapcsolatának varázslói, többékevésbé mindig öntudatlan mágusai.

33.

Az anyagi javakat termelő-elosztó, rendfenntartó-közhatalmi és magasabb értelemben kulturális munka, tehát alapvetően fontos szerepet játszik a társas élet szervezésében és alakulásának történetében. Termelés, jog, és szellemiség nélkül nincs társadalom és minden haladás valójában e három alaptényező haladása. Mint ahogy a szociális feszültségek és a kiegyenlítésükre törő forradalmi robbanások is mindig annak következményei, hogy termelés, jog, és szellemiség nem egyenlő, egymást kiegyenlítő mértékben alakult és fejlődött. Egészen természetes tehát, hogy az anyaggal, a jogszabályokkal vagy a szellemi javakkal való foglalkozás habituális jellemformákat alkot, melyek a társas lét tulajdonképeni iránytadó lélekalkatai. Azok a típusok tehát, melyekkel a társadalmi jellemtanak elsősorban kell foglalkoznia.

Vegyük hát — először úgy, ahogy nagy történelmi kontúrjaikban előttünk állnak — sorra őket.

A) Nézzük először a közvetlen termelőket

vagy gazdálkodókat, vagyis a társadalmi munkának azokat a részeseit, kik az anyaggal, a természet „nyers anyagával” foglalkoznak és munkájukkal létrehozzák a társadalomnak azt az anyagi jószág-fölöslegét, mely lehetővé teszi a „differenciálódást”: a rendfenntartó és kulturális személyes szolgálatok elkülönülését.

E munkások, e szorosabb értelemben vett munkások csak a társadalmi fejlődés primitív-közösségi kezdetein egyenjogúak. Később szolgák: jobbágyok vagy ép rabszolgák, a munka helótái. Inkább csak „beszélő Szerszámok”, ahogy a józan és világos fogalmakra törekvő római jog nevezte őket. Már Plátó arisztokrata erkölcs- és jellemtana szerint is sem nem bátrak, mint a harcosok, még kevésbé bölcsek, mint a vezetésre hivatott filozófusok, csak az ösztön és a vágy hajszojtjai. A történelmi valóságban azonban egyszerűen és végzetlenül jogtalanok, kiket a történelem kegyetlen alakítója: a Fegyver és Erőszak kényszerít a nehéz materiális munka végzésére, elsősorban persze a föld művelésére s az urak lakhelyeinek, fegyverzetének, ruházatának s más időszerű luxustárgyainak készítésére. A munka rabszolgái lesznek aztán a munka jobbágyai s a termelő tevékenység lassan eléri a kézműves fokot.

E kézműves termelők a valóság első megfigyelői. Az ő szemük fordul először az ég végtelen boltozatáról s a „bölcseledő” elme mitikus-metafizikus alakjairól a föld közeli és szürke tárgyaira és szükségszerű változásaira, ők a mesterek, az emberi létet valóban alakító kis pillanatok s a valóságot szerető tárgyilagosság mesterei. Csak persze hosszú századokon át nincs még szavuk. Tevékenységük eredményének értékét még sokáig nem az egyetlen valóban értékalkotó: a Munka, hanem az erőszak s a háború, a fegyver s a hatalmaskodás szülte szükség szabja meg. S ők csak morzsákat kapnak a Lovagok és Kereskedők, a Hajósok és Pénzváltók asztaláról. Ott és akkor is,

ahol kis műhelyekben dolgozó kézművesekből, „szabad munkásokká” válnak, szabadságuk csak annyi, hogy elvesztve műhelyeik és munkaeszközeik tulajdonjogát, „szabadon” adhatják el egyetlen megmaradt tulajdonukat: testük munkaerejét a munkaeszközök s a munkaeszközök vásárlására jogosító pénz tulajdonosainak, a Tőkéseknek. Akik (ép ezért „tőkések” a szó történelemből cseleleti értelmében) nem a termelő munka részesei, hanem a termelt munkaeredmény „jogos” tulajdonosai és haszonélvezői ... Ahol mégis az Abendland kis szigetein, mint a középkori Flandriában, a német középkor s az olasz reneszánsz egyes városaiban, vagy a „Kassai polgárok” Kassájában, a kézműves munka lesz az irányadó, a társasélet s a társadalmi értékelés egésze átalakul. Nem csupán a termékeny munka, az anyagi hasznot hajtó tevékenység lesz tiszteltté, a feudális urak váraiban tobzódó „tívornya, lebzselés és harci zaj” helyett. Nemcsak a tulajdon jogi formája alakul át: Flandria — írja H. Pirenne, ez alakulás egyik legbiztosabb szemű történetírója —, ahol először jut uralomra a városi-kézműves mozgalom, szabadítja fel elsőnek a jobbágyokat. A „l' amour du réel”: a valóság szeretete, mely a kézműves munka méhében született, lerakja a természettudomány alapjait, aláaknázza a metafizikus teológia legerősebb bástyáit, s egy új jogbölcsélettel, az ú. n. természetjoggal, minden ember számára követeli a szabad munka s a szabad érvényesülés jogát. A Termelő és Közvetlen Értékalkotó a társadalmi haladás biztoskezü fáklyavivője

Munkás, őr, harcos az élet ormain,
 Oh, büszke, erős, mindenttudó, merész,
 A nagy zavarban komoly, higgadt bátorán
 Lét-őrző... *

* Fodor József: Óda a Dolgozóhoz.

B) A törvényekkel foglalkozó vagy hatósági ember is csak egyenjogú a kezdődő közösségi élet napjaiban. E primitív közösségek, melyek emberségéről megkapó és meggyőző bizonyságok egész sorával tudósítanak a néprajz-kutatók, még nem ismerik a hatalom és a hatóság más hordozóját, mint a tapasztalt és érdemes embert, akinek azért van tekintélye, mert tényleges képességeivel — ügyességével, testi elejével a vadászatban és a harcban, tapasztaltságával s önuralmával a tanácsban — használni tud a közületnek, melyhez tartozik. Amint azonban a történelmi alakulás síkján megjelenik a fegyver s a tagjaiban egyenjogú törzs helyét elfoglalja a fegyveres hódítók és fegyvertelen hódítottak erőszakkal és megalázkodással összetartott „társadalma” (Tönnies híres értelemében értett, igazi közösség nélküli való társadalma), a hatalomnak és a tekintélynek egyszeriben megváltozik az arculata: Nem az már a „jog”, ami a közösség érdekeit tartja szem előtt s aminek „jogos”, mert méltányos volta, a törzs egyszerű és természetes viszonyai között, minden józan és értelmes közületi tag előtt nyilvánvaló, hanem az, ami a hódítók érdekeit szolgálja s a fegyverek erőszakával, mint „suprema lex” fenntartható. A hatósági vagy rendfenntartó munkatípus e történelmi jelentőségű perctől kezdve elkülönül. Nem örömteljes közületi gyülekezés már a színhelye a közösség valamely szent helyén, nem vallásos szertartás a bevezetője a törzs ünnepnapjain. Profán és mindennapi tevékenység lesz, melyet állig felfegyverkezve végeznek a hódítók és uralkodók, társas létük minden pillanatában, minden szemérem és mentegetődzés nélkül s amelynek csak később igyekeznek, egy magasabb hatalom akaratában, ideológikus igazolást keríteni.

Akit azonban isteni akarat, fegyver és jogszabály ily szoros szövetségben véd: az uralkodó osztályba született hatalmi és birtokló ember természetesen egé-

szen sajátos típusá formálódik a századok folyamán: Ural-
kodóvá válnak benne azok a tulajdonságok és magatar-
tási formák, amelyek a Hatalmi és Hatalmaskodó ember
jellemzői: a kielégülhetetlen hiúság, a féktelen érvényesü-
lési vágy, a magamutogató díszelgés, az alárendelt szolgál-
haddal szemben való, sokszor minden határt és mértéket
túllépő basáskodás. Mert „a hatalmat — írja K o r n i s
„Az Államférfi” lapjain — az emberi lélek nem tudja nyu-
godtan élvezni, mindig növelni vágyik. A hatalom olyan,
mint a Gorgó-fő: aki ránéz, tekintete megmerevedik, soha-
sem tudja fejét elfordítani róla.” A korlátlan hatalmasko-
dók önkényének és kegyetlenkedésének szörnyű példáit
mutatja a történelem. Dühöngésük láttán kevés vigasz,
hogy minden valószínűség szerint beteg lelkek voltak
mindannyian. Joggal hangsúlyozza D é k á n y István is
egyik érdekes jellemtani írásában, hogy a hatalmi viszony
hatásköre az emberrel szemben korlátlan sehogy ezért vál-
hat különösen veszedelmessé. E viszony valóban „a legké-
nyesebb embertechnikai berendezés és mi sem indokoltabb,
mint a hatalom működésének morális és jogi normák egész
hálózatával való korlátozása, amire a történelem úgy is
tekint, mint a fejlődés legértékesebb eredményeire”. Csak
persze e korlátozó eredmények még korántsem kielégí-
tőek. A hatalmi ember narcizmusának még ma is oly jelen-
tős érvényesülési terve van, hogy megbéníthatja és hatás-
talanná teheti a termelő-gazdálkodó és szellemi-nevelő
ember minden jóakarátát, munkájának minden alkotó és
építő eredményét.

Az Államférfi hivatása épen az, hogy kiegyez-
tesse a hatalom és közösség érdekeit, az, hogy a közös-
ség és emberség érdekében tudjon élni a hatalommal. A
történelem nagy politikai alakjai mindenkor ezt az ideált
valósították, akkor is, ha a kor, melyben éltek, időnkint
„machiavellista” feladatok elé állította őket. Kultúrális-
humánus jelentőségük ezért mérhetetlen.

C) A társadalom szellemi készletével foglalkozók között is vannak persze filiszterek, akik nem gondolkoznak, hanem elvégzik a rájuk kiszabott penzumot. Ma, a társadalmi fejlődés mai fokán például jóra való tanítók, jámbor lelkészek, ügyes sajtómunkások, leleményes filmproducerek lehetnek. De nem a szellem munkásai — akik, valóban, az „ideál” szemlélésére hivatottak, mert érzik az emberiség intellektuális drámájának a súlyát és tudják, Pascallal, hogy a jobb erkölcs szabálya a jobb gondolkodás... Egy nagy művész szimbólikus erejű Le Penseur-je a bizonyosság rá, hogy a szellemi munkás arca örök keresés és nyugtalanság lázában ég, s hogy ez arcon olykor nagy fény suhan át: a plátói megpillantás, az intellektuális összekapcsolás, az isteni értelemmel való religiózus összetartozás fénye és mámore.

Így a Szellemi ember lelke legtitkosabb parancsa szerint olyan lélekállapotban él, mely minden pillanatban N e v e l ő v é tudja emelni és avatni — a megpillantott összefüggés, a rendező értelem s a megérezett szépség H i r d e t ő j é v é. Azzá, akire az írás szava vonatkozik, hogy a Tanítók pedig ragyognak, mint az égi csillagok...

34.

Melyek hát a társadalmi lét fő típusai?

Minden társadalomban vannak L e c s ú s z o t t a k. Nem bűntevők, akik más kategóriába tartoznak, hanem egyszerűen lecsúszottak, akiket nem tart semmi közösség, és nem hevít semmi akarat. Nemcsak a ruhájuk lóg, rongyokban s a cipőjük cafatos, a szemük fénye is kialudt. Élnek, mert az eltávozásra sincs energiájuk, s ha beáll az őszi csata, a tél komorságának első hírhozója, rejtélyé válik, hogy hogy' bírják el sorsukat. Természetes, hogy a lecsúszottak addig sem számítanak, amíg elhullanak. Legföllebb a csavargók rendőri s a hatósági-

lag gondozottak közigazgatási listáján tesznek egy-egy nevet.

Fölöttük a társadalom ranglétráján egy hatalmas csoport következik, mely elsősorban tömegével hat s olykor súlyos tömegveszedelmek csirájává válhat: a minden korban egyforma átlag-ember, a Nagy-Átlag.

Ha újabban, az analfabétizmus elleni hivatalos küzdelem idején, civilizáltabb vidékeken meg is tanul írni-olvasni és, bár nehezen, az egyszeregy egyszerűbb problémái felett is úrrá lesz, — a Nagy Átlagnak nincs egyéni sorsa és véleménye. Arcán is látszik jelleme: „határozatlan tucatarc, főjellege a jellegtelenség, a határozott színek és vonások nélkülözése”, ahogy egy kiváló jellemzője, Noszlopi László írja. Egyébként: születik, megkeresztelik (vagy elvégzik rajta a közületbe való felvétel más egyéb szertartását), járni és beszélni tanul, játszópajtások közé majd iskolába kerül és mindenütt gyorsan megszokik, mert nem sok vizet zavar. S ha szorgalmas és felvergődik az egyetemre, ott se keres a betűk mögött gondolatot. Megtanulja és felmondja a leckét, amit feladtak neki — néha jól és pontosan, de mindenesetre egyéni szín és hangsúly nélkül. Az iskolában, majd az iskolán kívül is. Ez a teendője, ennyi az életcélja és a hivatása. Akkor is, ha orvos vagy ügyvéd, vagy tanító vagy egy újság törvénytisztviselője, zenekari hegedűs vagy építészeti rajzoló. Megbízható ember, aki nem okoz meglepetést s akire rá lehet bízni egyéni ítélő erőt és döntést nem kívánó feladatokat. Ő a józan, normális csendes-rendes ember, akinek büszkesége, hogy csak az adóhivatalban akad dolga a hatósággal, s aki minden tekintetben gondos és pedáns ökonómiával él. A kalucsnja se hiányzik, ha meg tudja venni, s a kabátja ujjára fekete klotból védőt hűt, ha dolgozik. És lenéz, mint fölösleges energiapazarlást, minden szenvedélyt. A szerelmet is. Mert a pénzzel s a testi

erővel gazdálkodni és takarékoskodni kell... De viszont jó családapa, ha megtalálta a párját: nem lép „mellékutakra” s a napi cigaretta adag vagy egy-két fröccs árán kívül az utolsó fillérig hazaviszi a keresményét, s gondos háziasszony és anya, aki ellátja a házatáját. A házáséletben aztán vasárnaponként tisztát vesz, komfortos lakásban meg is fürdik, templomba jár, nyáron kirándul a „gyerekekkel”, s ha telik, különösen, amíg nincs gyerek, egy héten egyszer „a szórakozást” is megengedi magának: „egy” mozit, egy színházat, lehetőleg egy operettet, persze, melyről „jó” volt a kritika. Találón említi róla Noszlopi, hogy a kiránduláson sem a szép vidéket, hanem a jó levegőt, s még inkább a jó étvágyat keresi és szereti. Mert született ingyenc és katasztrófa számára, ha esetleg savtúltergés miatt nem ehet savanyút. A probléma, a kétely, az emberi haladás hite és reménysége — vagy pláne az érte való legcsekélyebb áldozat viszont igazán nem neki való. A lázadás is, írja róla a nagy lélektani érzékű Veres Péter, „csak apró ügyek, rész-igazságtalanságok miatt” tör ki néha belőle. „A nagy összefüggéseket nem veszi észre, illetve, ha meg is érti, a kicsiny intelligenciák és kicsiny lelkek szokása szerint felváltja a rész-igazságtalanságok aprópénzére.” De vicceket mesélni, nagyokat nevetni, sőt röhögni majd úgy szeret, mint enni-inni... így él a Nagy-Átlag nyugodtan rágcsgálva az élet mindennapos örömeit, ünnepi ebédéit és kis bánatait. Ritkán marad öregségére egyedül, mert élete szűkkörű de jól rendezett ökonómiajához hozzátartozik, hogy „a panzióra” gondol — nem túlságos bőven, de mégis csak biztosan folydogáló keresménye első pillanatától kezdve s mert többnyire derék és istenfélő gyermekeket nevel, akik gondoskodnak öreg napjai nyugalmáról. Ha aztán megöregszik, s a halál árnyéka közelébe ér, a sötéttséggel és bizonytalansággal szemben való örök emberi félelem a vallás kész és rája szabott vigasztalása felé vezet lassan és vigyázva lépegető lábait.

A Nagy-Átlag tehát édes-kevés vizet zavar. Van egy nagy képessége mégis: a szám, a kvantitás ereje: a Nagy-Átlagbeliek szava, sőt morgása is túlharsog minden más véleményt. Tömegük az Egyház, a Törvény, a Szokás, a Becsület, a Hitel legerősebb támasza. Rajtuk épül minden hatalom. Ők valójában a „Társadalom” sztatikus biztonságában, mely nélkülök — kitartóan menetelő lábaik és óvatos tekintélytiszteletük nélkül — csak pusztá szó s amely csupán velük és általuk: B e n n ü k t u d f e j l ő d n i , e m e l k e d n i magasabb célok és ideálok felé.

35.

A Nagy-Átlag mellett a másik alaptípus a Törekvő: az adott határokon áttekintő és áttörekvő, ha kell, áttaposó — a holnapi hizott tűzokért akár egy farka verebet is szívesen elcserélő ember. Úgy is nevezhetnők: a M e g s z á l l o t t , mert az ilyen ember szeme, mint a megszállotté, mindig valami messze Célba néz és minden energiája a cél elérésére összpontosul.

E cél pedig — minden társas élet három alapvető tevékenységének megfelelően — vagy t á r g y i , vagy s z e m é l y i , vagy s z e l l e m i jellegű.

Mert a társadalomban élő ember, történelmi léte minden korszakában, tárgyi javakat vagy hasznos szolgáltatá* sokat termel és használ fel, cseréli vagy eladja az „árut”, örködik azok felett a jogszabályok felett, melyeket a termelés és elosztás, valamint a társasélet más egyéb nyilvánul ási formája tesz szükségessé és közli, vagy ép fejleszti e közösségi élet szellemi alapját: Íratlan vagy már leírott igazságrendszerét és azon összefoglaló nézeteit, amelyek nem egyes tényekre vonatkoznak, hanem „az egésznek értelmet adnak”: „világnézleti” jellegűek. Az egyes ember, mihelyt a társadalmi munka részesévé válik, a j a v a k , a tulajdoni jogrend érdekében teremtett s z e m é l y e s v i -

szonylatok, vagy pedig a tudás és világnéz-
le t körül foglalatoskodik. Ez a háromfajta munkája van
akkor is, ha minden benső érdeklődés nélkül végzi tevé-
kenységét, s e három terület valamelyikére összpontosul
figyelme, ha „alkot”, mert egész egyéniségét kifejezi a
termelt tárgyi javakban és hasznos szolgálatokban, a jog-
szerűen fenntartott személyes viszonylatokban, vagy szel-
lemi felismerésekben.

A célratoró ember összefoglaló típusában, ennek meg-
felelően három altípust különböztethetünk meg:

a Termelő, a Hatalmi, s a Szellemi
ember altípusát.

A mai, nagymértékű munkamegosztással dolgozó tár-
sadalom hivatás formái — mint az „orvos”, a „mér-
nök”, a „tisztviselő” — is különböznek aszerint, hogy a
társadalmi jellemtan ez összefogó értelmében tárgyi,
hatalmi, vagy szellemi területre összp-
ontosul-e érdeklődésük. Vannak a javarészt hatalmi beállí-
tottságú ügyvédek között is olyanok, akiket a jog törté-
nelmi fejlődése, a méltányosság magasztos eszményének
vajúdása jobban érdekel, mint a „tételes” magán- és keres-
kedelmi jog vagyonszerző lehetőségei; akik tehát szellemi
érdeklődésűek. És vannak „írók” és „tudósok”, akik nem
az élet és a tudomány problémái felé fordulnak, nem lan-
kadó hittel és reménykedéssel, hanem a többitígérőnek
adják el tollukat és elméjüket. Mécs László beszél egyik
szép költeményében a kétfajta papról ismerősei között,
akik közül az egyik az egyház barokk pompáját, a második
az Assisi megszentelő szegénységét szereti. Nyilvánvaló,
hogy az egyik a politizáló prelátus, a másik az igazi, az
együttérző és nevelő lelkipásztor. Hogy a hivatása magas-
latán álló orvos és mérnök Termelő típus, felesleges hang-
súlyozni.

A modern történelemtudománynak nagy és méltó fel-

adata volna ép, hogy kutassa és élénk tárja a társas-
 lét e három fő típusának megjelenési for-
 máit: Amint a kezdeti társadalom egyforma tömegéből
 lassan kiválnak s egyre határozottabb alakot nyernek; sőt,
 amint egymáshoz való viszonyuk is lényeges meghatáro-
 zója egy történelmi korszak „labilis” vagy „sztabilis” vol-
 tának. A mi munkánk itt csak az lehet, hogy egész nagy
 vonásokkal megrajzoljuk a Törekvő, a Célratoró
 ember e három lélekformájának portréját.

*

Előbb azonban vessünk egy pillantást arra az át-
 meneti fajtára is, mely tulajdonkép nyárspolgár, a
 napi robotját minden mélyebb lelki érdeklődés nélkül végző
 Nagy-Átlag, csak ép többnek szeretne látszani, mint
 ami; csak ép „impónálni” akar.

E lelki beállítottság általános jelenség a társadalmi
 fejlődés egy bizonyos fokán: abban az átmeneti idő-
 szakban, mikor a társasélet meggyökeresedett formái,
 igazságai és tekintélyei alatt meglazul a talaj, mikor új
 szokások és intézmények vannak kialakulóban. A Nagy-
 Átlag is szűknek kezdi érezni ilyenkor környezete és tár-
 sadalmi helyzete kereteit és korlátait, s valami mást, kü-
 lönbet, többet akar. Csak nem tudja, mit és hogyan. Csak
 azt látja maga körül, hogy mindenki effélet csinál, s azt
 érzi, lelke mélyén, hogy az egész igyekezet tulajdonkép
 hamis és hazug. A „látszat-cselekvések” kora ez,
 írja találóan Bognár Cecil, amidőn „az emberek érzik, hogy
 valamit kellene tenni, de igazában nem tudják, hogy mit;
 s a lázas tevékenység sem igazi tettekben, hanem azok-
 nak csak pótlékaiban nyilvánul meg”. Minden átmeneti kor-
 szaknak megvannak a maga Akarnokai, Álszentesei és Kép-
 mutatói, de számuk, persze, még sohasem volt olyan ha-
 talmas és tömegszerű, mint korunkban, mikor újság, mozi
 és rádió egyformán azon vannak, hogy felkeltsék a tö-

megek bíráló szellemét, de még nem jutottak addig az építő fokig, hogy új célokat, új és követendő eszményeket is tudjanak állítani.

A spanyol Ortega I. Gasset hívta fel először a figyelmet a modern eltömegesülés tényére és veszedelmeire. De sem ő, sem a holland Huizinga, aki történelmi buzgalommal kutatja a „Holnap árnyékában” e folyamat megjelenési formáit, nem veszi észre, hogy ez átlátszó nyegképszerűség, e durván materiális hiúság (divatörület), ez a minden önfegyelem és magasabb célkitűzés nélkül előtérbe nyomuló Én — az angolszász I-nál is nagyobb betűvel írva, csak persze az angolszász társadalmi elit puritán felelősségérzete nélkül — a társadalmi fejlődés szükségyszerű következménye: A társas lét labilis korszakába ért és szerkezeti átalakulása előtt áll. Az új és való értékek kialakulásáig minden lidércfény fárosznak, minden demagóg vezérnek és minden „nemand” valakinek, jelentőségteljes egyéniségnek látszhatik...

A tudományos szocializmus egyik legnagyobb kultúrális jelentőségű tette épen az, hogy ez eltömegesülés útjába áll és hatalmas tömegekben kelti fel a pozitív tudás és igaz kultúra utáni vágyat s a társadalom nagy céljaiért való harc morális áhítatát.

*

Ami most már a Célratoró típusának alfajait illeti, a Termelő őse a homo faber, aki már nemcsak gyűjti a természet szabad javait, hanem a „nyers anyagból” segítséget gyárt magának s munkával létrehozza értékes használati tárgyait; javait, jószágait.

Érdekes és jellemző, hogy az antipozitivistá világnézet egyik első és legnagyobbbíró képviselője: H. B e r g s o n is különös nyomatékkal hangsúlyozza az anyagi ter-

mészet s az emberi szellem e találkozásának sorsdöntő jelentőségét. Az intellektus, írja Bergson, az anyag mechanikus összefüggéseinek szemléletében kezdi bontogatni szárnyait és először — mielőtt még öntudatra ébredne és észrevenné önmagát — mesterséges szerszámokat gyárt: *l'intelligence vise d'abord a fabriquer* ... E műszerek, miket a termelő keze munkája s a nyersanyag közé iktat, egyre nagyobb „kapacitásúak” lesznek: egyre bonyolultabbá teszik a termelés és fogyasztás folyamatát, de viszont egyre nagyobb jószágmennyiség termelését teszik lehetővé. E társadalmi értéktöbblet: az, ami a közvetlen termelők létszükségletén felül megmarad, indítja el aztán az „intellektust” további útján, mikor már nemcsak javakat gyárt, öntudatlannul, hanem egyre tudatosabban rendszerezi a jogot, keresi az igazságot és használja fel a természettudományok technológiai alkalmazhatóságát: a technikát.

A fejlődés kezdetén még nem válik ketté a Termelőben a Figyelő-Feltaláló és Dolgozó-Szerző ember. Azok a csecsemőiket hordó s a horda után vonuló asszonyok az első Termelők, akik észreveszik, hogy mily gyorsan szökik szárbá az elejtett mag a horda maradékával trágyázott szűzi földben az első termékenyítő eső után, s akik e nagy tapasztalat útmutatására feltúrják kezdetleges eszközeikkel az ősi ugart, hogy ölébe fogadja az első vetést.... Hosszú az út az első Magvetőtől „a Mérnöki szellem” mai képviselőjéig, — Th. Veblen „E n g e n e r”-jéig —, akiben már önálló életét éli a technikai eszmevilág, a „pensée de fabrication” (Bergson), s akinek egy a célja: a termelés fokozása, az egyre több és egyre olcsóbb jószágmennyiség — hosszú és végtelen türelmet igénylő. De egyenes és törés nélkül való. S az út végén, a fejlődés eredményeképpen ott látjuk azt a közvetlen termelésre hivatott lélekalkatot, melyet a formált anyag, a hasznos tárgy, a szükségletki-

elégítő jószág vagy teljesítmény érdekel mindenek előtt.

Kezdetleges társadalomban nincs is más „munkamegosztás”, csak az, mely a hasznos, mert szükségletkielégítő tárgyak termelésének munkáját osztja el — először nekem szerint. Úgy, hogy a férfié a vadászat, vagyis a nagyobb testi erőt igénylő foglalkozás (mely csakhamar a primitív hadászat tennivalóira is kiterjed); a nőé viszont az elejtett vad feldolgozása, a kezdetleges földmunka s a lakóhelyek rendbentartása. A Termelők összessége tartja még fenn a rendet, melynek szabályai nyilvánvalók s gyűl össze a munka szünnapjain, hogy megélje a Közösség igazságra való eszmélkedését és eszmények után vágyódó ünnepeit.

A „társadalom” intézmény-rendszerének gyökeres megváltozása változtathat csupán e kezdeti állapoton. Az a történelmi szempontból határtalan jelentőségű pillanat, mikor a hasznot hajtó vagy ép veszélyes vad elejtésére szolgáló szerszám fegyverré válik s a tipikus vadász tipikus harcoszá alakul, aki ráeszmél csakhamar, hogy a legyőzött, de meg nem ölt ellenség az ő céljait szolgáló munkaerő lehet. A győző és legyőzött szembenállásának ez első történelmi pillanatától kezdve a fogoly és a rabszolga mellett — helyesebben a fogoly, a szolga személyi állapotának fenntartására megjelenik az úr. S véle a hatalmi állam, mely a dolgok és személyes viszonylatok e kialakult állapotát „jognak” deklarálja s a „jogot” fenntartja.

A Harcos az első Hatalmi ember, akinek minden jogában és tulajdonában áll, amit fegyverrel el tud érní és mint jogos tulajdonát meg tud védelmezni. Nemcsak a föld és hozadéka, hanem a földet munkáló rabszolga és jobbágy is, akinek élete és halála felett az úr szabadon — senkinek sem tartozva felelősséggel — rendelkezik. E hatalmi viszony történelmi alakulásának útján

ott látjuk a japán földesúr „jogát”, hogy az első jobbágyon próbálhassa ki kardja élességét s a francia grand-seigneur „jogát”, hogy egy jobbágya felnyitott hasában melengethesse, vadászatból hazatérve, fázós lábait. S e középkori „jogesetekről” tudjuk, az ókon Róma nagy történetírója: Momsen nyomán, hogy a szenvedés, amit okoztak, csak cseppnyi volt az ókori úr-szolga viszony által okozott szenvedés óceánjához képest. Mert a hatalmaskodásnak és megalázkodásnak nincs határa. S míg a tárgyakat nem lehet „természetük” ellen hajlítani, mert a bennok feszülő energia az embert robbantja szét, ha útjába áll, a hatalmi vágy „természetéhez” tartozik, hogy mértéktelen és korlátlan s igényei biztosítására csakhamar megszerzi magának az Emberfeletti, az Isteni támogatást. Csak amikor e „transcendens” valóság, a maga sajátos útján, eljut az Ideálig, ki minden lelket egyformán számon tart és először a megfáradtakat és megalázottakat engedi magához, enyhül a szörnyű nyomás

E politikai hatalmi viszonyoknak természetesen nem csupán közvetlen fegyveres formája van. Politikai hatalmi viszony áll a pénz, a „vagyon”, a „termelő eszközök” tulajdoná mögött is, mely alapjában véve mindenkor emberek felett való rendelkezést jelent, embertársak felett való hatalmi fölényt biztosít. Ez ép a „Tőke,” a marxizmus történelemből cseleleti értelmében.

A „Kapital” Hegel filozófiájában, meg a testi és lelki képességek összeségét jelenti. A marxi gondolatszerben már azt a jogviszonyt, mely a termelőeszközök tulajdonosa s az idegen termelő eszközzel dolgozó bérmunkás között fennáll s amelynek értelmében a termelőeszköz tulajdonosa a bérmunkásnak munkabért fizet, a bérmunkás viszont a termelőeszköz segítségével dolgozik, javakat szükségleti tárgyakat állít elő s ezek tulajdonjogáról munkáltatója javára lemond. A marxi társadalomszemlélet egyik legjellegzetesebb megállapítása az, hogy ez a jogviszony határozza meg a kapitalista vagy tőkés gazdasági és társadalmi rend arculatát osztályhelyzetét, államszervezetét, uralkodó eszméit

(vagy „ideológiáit”) — egyszóval egész életstílusát, mint ahogy minden történelmi korszakban a munkaeszközök tulajdonosainak s a munkaeszközökkel dolgozóknak egymáshoz való jogviszonya a döntő ható tényezőé korszak minden egyéb életnyilvánulása felett. („Történelmi materializmus”).

A „tőkés” vagy „kapitalista” tehát bérmunkásokat foglalkoztat — nem azért, vagy legjobb esetben is nem elsősorban azért, hogy kenyeret adjon nekik, hanem hogy „tőkét gyümölcsöztessen” és számára a tőkés termelési művelet végén „értékötlet”, „profit” maradjon. E profit az irányító faktora minden tőkés termelésnek, mely benső természetete szerint megszűnik, ha nem hajt profitot a tőkésnek, a termelő eszközök tulajdonosának.

Mi sem természetesebb, minthogy ez a sajátos termelő és elosztó mód sajátos „lelkiségeket” nevel: a gondolat és érzelmi világ, valamint a megfelelő magatartás és cselekvési mód sajátos típusait. Amint a feudális rendszerű termelésnek és elosztásnak például „a hűbérúr”, „a lovag”, „a szerzetes” s „a jobbág” az uralkodó típusai, a tőkés gazdasági és társadalmi rendben „a kapitalista” s „a bérmunkás” típusa az uralkodó.

Ami most már e korszak tipikus hatalmi emberét illeti, — a kapitalistának vagy tőkésnek aszerint változik az arculata, hogy a tőkés termelési rend kezdeti, virágzó vagy hanyatló korszakában él-e.

Azt a kapitalistát, akiről Marx rajzol hatalmas és döbbenetes portrét a „Kapital” első kötetében s akit, mint a kapitalista termelő viszonyok eredményét, nem tesz felelőssé magatartása embertelenségéért, kíméletlen nyereszkes vágy jellemzi. A munkás e korai kapitalista szemében még a szó szoros értelmében objektum — ép olyan tárgy, mint a munkaeszköz, amellyel dolgozik s amely egy bizonyos idő alatt elhasználódik. Az a kapitalista viszont, akiben Werner Sombart a század elején írott műveiben látja a tőkés gazdasági és társadalmi rend irányító szellemét: az „Unternehmer”, a vállalkozó, már éppen nem egyszerű kizsákmányoló, aki barbár eszközökkel: a munkaidő meghosszabbításával s asszony és gyermekmunkával igyekszik minél több profitot sajtolni. Ezt a „vállalkozót” már szervező és kezdeményező erő, a kockázat bátorsága s a hódító akarat kemény céltudatossága jellemzi. Nyilvánvaló, ez a típus már a virágzó kapitalizmus tőkése, akiről egy francia gondolkodó, tehát a francia: nem koncentrált termelőviszonyok szemlélője: M. Halbwachs nemrégiben is azt írta még, hogy az összeegyeztető és messzirepillantó agilitás megtestesítője. Az agg Sombart, de különösen az amerikai Thorsten V e-

b l e n „kapitalistája”, végül a késői, a kimerült és hanyatló kapitalizmus kupontvágó semmittevője vagy fináncsőke, akinek az az egyetlen tennivalója, hogy a „hitelkeret” időnkénti megszorításával megfelelő: profitképes nívón tartsa a javak termelését és az áruk árait

A pénz-tőkés, Veblen „financier”-ja, akiben e modern politikai-hatalmi viszony legtisztább formájában testesül, tehát épen nem Termelő, mert érdeklődési köre nem a hasznos tárgy, a formált objektum, a szükségletkielégítés termelő folyamata, hanem Hatalmi és Hatalmaskodó, aki egy jog-politikai rendszer: a tőkés termelő és elosztó rend útján éri el célját: a személyes fölényt, a féktelen hatalomvágy kielégülését. S akit e pusztító démon sarkal egyre több pénz, egyre nagyobb „tőke” s a vele járó hatalom birtoklására. E hatalmi viszony annál nyomasztóbb, mert a gazdasági fejlődés egy bizonyos fokától kezdve anonim, névtelen: A fegyveres úr, ki rabszolgái és jobbágyai felett parancsol, legalább látható valaki. A pénz-tőkés egy bonyolult gazdasági-jogi intézményrendszer mögött húzódik meg láthatatlanul. Hatalma és hatalmaskodásának sorvasztó ereje mégis nem kisebb, sőt sokszor pusztítóbb hatású. Persze nem löheti le ma már privát passziójára a kastélya tetején dolgozó cserepest, mint az egyik középkori német választófejedelem, s jobbágya felnyitott hasában sem melengetheti lábait. De nagy területeket tehet ma is lakatlanná, ha úgy kívánja a profit s munkás és békés hajlékok ezreiből űzheti el a lakókat, amelyekben — ahogy J. Steinbeck „Érik a gyümölcs”-ének egyik felejthetetlen alakja mondja — nemrég még vendégeskedés volt meg táncmultság, meg istentisztelet és zsoltáréneklés, meg lakodalom. (L. a Szerző e problémára vonatkozó cikkeit a „Századunk”, „Válasz” és „Munka” c. folyóiratokban.)

A modern államférfi legfontosabb tennivalója épen az, hogy e gazdaságpolitikai hatal-

mi viszony leépítésén fáradozzék s ezzel szolgálja a népi — nemzeti állam ideálját.

Így amint a pénztökés nem Termelő, bár a termelés területén basáskodik, hanem „Machtmensch” a hatalmaskodás minden attribútumával, úgy az Államférfi sem hatalmi ember, bár a hatalom jelvényeivel jár s a hatalom eszközeit használja célja megvalósítására, hanem a Szellem embere, aki a jelen vaskos valóságán túl eszmei célokat lát és feljükké építi a Közösség útjait.

E Szellemi Ember a történelmi kultúra viszonylag késői jelensége.

Könnyen érthető és természetes ez. A Termelő hasznos és értékes tárgya, melyet munka hoz létre emberi szükséglet kielégítésére, épúgy materiális tény, mint a Hatalmi ember alárendeltje és alattasa, akivel szemben a hatalom, a fölény, a különbrendűség fegyveres vagy másminő díszszel és közvetlen parancsolási lehetőséggel érzékeltethető. De hol a Szellemi ember érdeklődésének a „tárgya”? A Gondolat, az Eszme, a Tudás, a társas jelenségvilág nagy elvontsága. Nélküle ugyan a legkezdetlegesebb társas élet sem lehető, mégis csak a fejlődő kultúra kései szakaszában válik — legalábbis egyes gondolkodók elméjében — tudatossá.

A Szellemi ember első történelmi alakja nem is tud még ez egyetemes ismeretlenről: a Szellemi ember e l ő s z ö r s z e l l e m e k k e l népesíti be a földet, akik láthatatlanul rejtőznek minden jelenség mögött, mely nem természetes és magától értetődő, mely ezért nyugtalan-ságot kelt és félelmet ébreszt. A Szellemi ember első alkotása egy materiális jellegű szellemvilág, melynek csak annyi köze van az igazi Szellemiséghez, hogy erősebb és hatalmasabb a tárgyaknál és embereknél: hogy ezért „csodákat” tehet... Csak lassan számlálatlan századok folyamán és tömérdek szellemi energia elhasználása árán válik lassanként tudatossá, hogy nem e tárgyi alakba képzelt

szellemek a Szellem igaizi és valóságos, valóban csodákat teremtő gyermekei, hanem azok a megismerések, melyekkel az emberi elme a földi valóságot kíséri. A „Kritik der reinen Vernunft”-ban, mely a metafizikák korát végérvényesen lezárja, ezt a nagyényt foglalja Kant dísztelen (akarattal és megfontoltan dísztelen, mert a logika száraz világosságára törekvő) soraiba. Azt a ténytet, hogy minden „kategorialis”, a tényleges valóság és történetés káoszába rendet és eligazodást teremtő elv vagy eszme az emberi elme elktotása: „Die Vernunft schreibt dér Natúr ihre eigenen Gesetze vor.”

E megismerés, mely csak lassan ért egyes nagy átfogó elmékben tudatossá, hatásában beláthatatlan méretű: Az ember e perctől sorsa harcosává emelkedik a földön — prometheusi méretű Elhagyottá, akin már nem segítenek az istenek. Aki csak maga tud kemény sorsán enyhíteni. Aki eddig vélelmeiben és vágyaiban egyaránt gyermek volt s a mindenséget is gyermekálmiaihoz arányosította, ezzel válik a szó valódi értelmében felnötté, aki a valóság mögött nem ember jellegű, csak ép embertelen méretű hatótényezőket keres és nem hiszi már, hogy „saját vágyai és érdekei szolgáltatják a világ megértésének kulcsát” (B. Russel), hanem a dolgok és történetések maradandó alakját és örök sorrendjét igyekszik megállapítani. Először az anyagi vagy matériális világ területén, de aztán a lélek és társas együttélés világában is. A tudomány jelrendszere indul el végtelen útjára e pillanatban s véle a szellemi történetés porondjára lép a Szellemi Ember leg-egyetemesebb és legátfogóbb hatású lélekformája: a Gondolkodó.

A „T e o r e t i k u s” szellemi ember, akiről Spranger azt a nagyon jellemző mondatot írta, hogy „a teoretikus csak egyetlen szenvedést ismer: a problémán valót”, természetesen csak egyik válfaj, egy alosztály. A „teoreti-

kus” szürke alakja mellett, ki elvont ábráira építi az embervilágot — vagy helyesebben a teoretikus előtt ott menettel a Művész, ki arra használja műszerét, hogy szépformájú tárgyakat teremtsen, vagy ép nem múltó alakba öntse lelke álmait. Amint a költő megelőzi a Prózairót, úgy az anyagi forma művésze is előtte jár a Gondolat formálójának. Előtte abban is, hogy nem tudatosan: káoszban világosságot teremtő aszkéta rendszerességgel, hanem többnyire erős tudattalan tényezők által sarkalva: teremtő pillanat ihletésében alkotja műveit. A Gondolkodó és Művész a szellemi ember két főtípusa. Ha aztán a Gondolkodó kategóriális megismeréseit a művészi szép formáiba tudja önteni, az a ritka alkotó áll szemünk előtt, akit a magyar egyszerűen írónak nevez. Az a Szellemi Ember, aki a legátfogóbb és legnagyobb hatású „közeg”: a nyelv segítségével és erejével keresi az igazságot és szolgálja a legemberibb eszményt: a h u m á n u m o t. Az tehát, akiről Márai Sándor joggal hangsúlyozza, hogy csak „az erkölcsi felelősségtől áthatott ember” lehet. Az, aki a jövőendő, emberi voltára ráérett világban hivatva lesz rá, hogy formálja a Közvéleményt.

VI. fejezet

Ember és jövő

36. A szellemi ember, mint Próféta és Nevelő. 37. A „Jövő Embere”, mint társadalomlélektani típus. 38. A lalki fejlődés valószínű iránya.

36.

Minden emberi együttélésben — a változó történelmi korszakok legkülönbözőbb maszkjai mögött is — három irányadó motívuma döntő: a hasznos tárgy vagy szolgáltatás, az embertárs fölötti hatalmi fölény, a szellemi világ. Minden társadalomban, mely túllépett a kezdeti azonosság határain és munkamegosztással végzi munkáját, három emberfajta teszi az „elitet”: a szolgáltatásra törekvő Termelő, a fölényre törő Hatalmaskodó s az igazságot kereső Szellemi ember. „Sztabilis” társadalmak nyugodt és viszonylag zökkenő nélkül folyó életmenete ép annak következménye, hogy intézményeik munkamegosztásos aránya megfelel a kor színvonalának s ezért arányosan van képviselve bennök a célratoró ember három válfaja. Míg a minden zavar és nyugtalanság iránt különösen érzékeny „labilis” társadalmak egyik legjellemzőbb vonása az, hogy intézményrendszerükben és irányítók elitjükben egyiké meg bomlott az egészséges arány.

Persze nem azt jelenti a labilis korszakok ez aránytalansága, hogy a hasznos tárgyakra és szolgáltatásokra törekvő Termelés, vagy a szellemi összefüggéseket

és morális értékeket közlő és kutató Igazságkereső munka érdeklő mértéken felül tehetséges embereiket. A „labilitás” fő jellegzetessége az, hogy a történelmi alakulás következtében a hatalmi intézményrendszer s a hatalomra törő embertípus teng túl bennök és szívja el, fagyöngyként, a társadalom életerejét. Ily korokban a Termelést sem a szükségletkielégítés emberi szempontjai, hanem hatalmi érdekek irányítják; s a szellemiséget is fáradt belétörődés, vagy ép az örök emberi értékek felett vigyorgó cinizmus jellemzi. Ily korok szellemi munkásainak nincs lassanként más tennivalójuk, mint hogy igazolják vagy mentegessék „az adott helyzetet” — elárulván így az írástudók hivatását.

A „labilitás” természetesen mindenkor csupán átmeneti jellegű. Természet és Társadalom egykép arra törekszik, hogy legyőzze szerveinek és szervezeteinek aránytalanságát és megteremtse a növekvő és fejlődő részek új egyensúlyát, az egészséges arányt. De amíg a Természet e dinamikus életereje változhatatlan szükségszerűségek útján halad, tekintet nélkül arra, hogy tud-e róla az emberi értelem, a Társadalom nem nélkülözheti a tudat kerülő útját: A társasélet gyógyulását — nevezzük bár reformációnak vagy forradalomnak — csak a társadalmi értékelés és ezzel a társadalmi intézmények tudatos átformálása hozhatja meg.

Itt lép előtérbe a valóban nagy, a kopernikánuszi méretű Szellemi ember, akit nem kaptak el a korszak divatos jelszavai, aki elég erősnek érzi magát, hogy szembeforduljon az árral. Aki vétót kiált, s ha maga nem is ér célhoz, vagy nem marad számára más lehetőség, mint egy századokra világító tett vértanúsága, elindít egy folyamatot, mely a történelmi haladás iránya s így a névtelen és számlálatlan milliók kívánsága szerint való. Amely szükségképen győzelemre jut.

Az átértékelés hangja először próféta i. Még nem

látszanak a láthatár szélén gyülekező felhők, a nap fényében még vidám sütkérezés folyik. Nem csoda hát ha a hang, mely érezve a közeledő vihart, új „értéktáblát” sürget és követel, idegenkedést szül és, nem lelve „honát a hazában” egyre zordonabbá keményedik. Később a prófétai tónus nevelő színezetet kép: A szent haragnak nincs értelme már, a katasztrófa bekövetkezett. De a kétségbeesésen újra csak a messzепillantó, eszményeket hirdető Szellemi Ember lehet úrrá. Az, aki nem a feloszlás jeleinek a gyűjtője már és nem elégszik meg a kétségbeesés valaminő szépen szóló ideológiájával, hanem számot vet a tényekkel és keresi a kiutat.

Mert minden katasztrófában vannak fényjelek: azok a lelkek mélyén lappangó vágyak, amelyek a társadalmi fejlődés szükség szerű iránya felé mutatnak.

37.

Troeltsch, a századeleji eszme kutatók egyik legkiválóbbika, említi valamelyik írásában, hogy a nemzeti egység eszméjét azok a nagy romantikus gondolkodók vitték a német nép köztudatába s emelték nemzedékeket alakító és nevelő faktorrá, akik belátták, hogy a túlhajtott egyéniség és egyénieskedés minden közösségi érzés temetője ... Lehet. De vajjon kifejthették volna-e a „nagy német romantikusok” nemzetnevelő hatásukat, ha nem élt volna milliók lelkében öntudatlanul, a vágy a történelmi cél: a nemzet ereje, egysége, közössége után? A romantikusok csak szavakat és szárnyakat adtak a német lelkek mélyén élő vágyakozásnak.

Nem vagyunk így a napjainkban bontakozó vágyakkal, óhajtsokkal és célkeresésekkel is? Nem élnek már derengve számtalan lélekben és nem keresik méltó „objektívációikat”?

Természetes persze, hogy a Jövő Embert, e

vágyak, óhajtasok, célkeresések és valósulások testesülését nem valaminő morális csodagyermek fogja a földre hozni, akinek az a küldetése, hogy megváltsa a tömeget, mely ma még iránytalanabb és szerencsétlenebb, mint bármikor. A misztikus csodatételek kora elmúlt. A társadalmi fejlődés, melynek lelki alapjai és feltételei napról-napra nyilvánvalóbbak, ha valóban mélyenjáró és maradandó, a hétköznapiok türelmes munkáját igényli. Nem vár semmi emberfeletti csodára már. A jövő emberének ideális típusát is olyan egyes emberek fogják lelkiéletük legjobb pillanataiban hordozni, akik egyénileg a mindennap pszichológiájának lélekalkatait testesítik. Lesznek tehát közöttük, kétségtelenül, introvertáltak és extravertáltak épúgy, mint ciklothymek és schizothymek vagy integráltak és szintetikusok — hogy csak a legismertebb tipológiai alakzatokat említsük. A kultúra tárgyiasult formáiból is a tudományos, a művészi, a vallásos, esetleg ép a gazdasági „objektívációk” fogják érdekelni őket mindenekelőtt (mert a „gazdálkodás” területén is tömérdek a tennivaló). Az ösztönök „kezdeti erői” is azokban a sajátos arányokban vegyülnek majd bennök, amiket számlálatlan évezredek közös sorsa tett egy-egy faj „vagy összefüggő népcsoport jellemző- és ismertető jelévé. Nem lesz tehát a „Jövő emberének” semmiféle csodajele. Sőt akarva, szürkébbnek fog látszani, mint lelkének fényei, amelyekkel egy *h u m á n u s a b b e g y ü t t é l é s l e h e t ő s é g e i* öltetnek formát. Mert egy ideál sem él az embereken kívül, akik hisznek benne. Mert mindegyik, miként „Isten országa — ahogy Mac Iver „Community” című művében írja — csak bennünk lakozhatik. De nem hiányzott és nem is fog hiányozni soha új korszakok hajnalhasadásánál, hanem ott világít az idők jobbainak leki szemei előtt, mint az *i d ő s z e r ű a k a r á s o k* fellobbant fáklyája. Mint azoknak a segítségrekész erőknél a víziója, amelyek — hogy az idős Jung valóban nagyvonalú egyszerűségével szóljunk —

„az emberiségnek mindig lehetővé tették, hogy kijusson a legmélyebb kátyúból is és megérje a leghosszabb éjszaka után is a virradatot”.

S minél fejlettebb az anyagi civilizáció, annál nagyobbak a szubjektív alapokról induló kulturális haladás lehetőségei. Mert a „technika csodáiban” nemcsak a pusztulás démonai szunynyadoznak. Egy nagy szóról, egy valóban emberi gesztusról ma percek alatt értesülhet a világ. S ha még nem is jutottunk addig, hogy a szellem és a tett fölött való ellenőrzés joga és kötelessége, „az igazi demokráciában”, az értelem és a jellem arisztokráciájának a kezébe jut, ahogy az amerikai Cooley, egy szerencsésebb földrész fia, messzenéző optimizmusában hirdeti, annyi bizonyos, hogy a fákllya felgyűlva, lobogni kezd és utat, irányt, jövődőt mutat a sötétségben. Mert valóban úgy van, hogy „az emberi természet kívánczik a jó után, ha egyszer megismerte s a szociális állapotok visszássága sem a rosszakarat, hanem az eszközök elégtelenségének, meg nem felelő voltának a következménye.”

38.

Melyek hát a lelki fejlődésnek azok a „tendenciái”, amelyek a figyelő szem előtt már lassan alakot öltenek?

Bizonyos, hogy a jövő emberét mint minden új korszak kezdetén, most is az igazság és valóság után való megújult vágy jellemzi.

Emlékezzünk: Karinthynak volt kedvenc témája az Új Enciklopédia. A vizionárius erejű költő itt is nagy összefüggést, lényeges jellegzetességet látott, mikor a nagyképű, üres és hazug, félreértett, vagy minden értelműktől megfosztott szavak helyett, melyek zavaros áradatában fuldokolunk, tiszta, egyszerű, világosan meghatározott fogalmak után vágyott — olyanfajta nagy szellemi leszámolás és elszámolás után, aminővel a francia enciklo-

pédisták határozták meg annakidején a szavak és értékek időszerű értelmét. Bizonyos, hogy a Jövő embere pozitívista lesz. Hiába kábították a legkülönbözőbb újmisztikumok — a kauzális fizikák és heideggeri metafizikák — ködével. Csak persze pozitívista e szó új és tágabb értelmében: Érteni akarja majd a dolgok materiális minemősége és okozatisága mellett a lélek rejtett világát s a társadalmi lét bonyolult összefüggéseit is. Mert most is érzi, mint mindig, mikor nagy fordulókra érik meg a sors, hogy „lelkének” üdve „szellemének” egészségétől függ... És persze pozitívista anélkül, hogy elveszne a részletek áradatában s elvesztené az Egész távlatát: az áhítatot a lét végtelensége s az élet kifürkészhetetlen csodája előtt.

S csak természetes, hogy ez egyszerű és világos fogalmakat egyszerű és világos stílus közvetíti majd, melynek tiszta és nagyvonalú architektóniája lesz, akár az új lelki akarásokat formábaöntő építőművészet mai tisztavonalú házainak. A tegnap írásmódorát, melyben még száz színben csillogott és csillámlott a „nüánsz” és rémítgetett a józan ész előtt érthetetlen „mélyebb” értelem — írja E. Jaensch, a modern lélekkutatók ez egyik legvilágosabb és legátfogóbb elméje — leváltja egy tiszta és határozott, szellemi és akusztikai tekintetben egyaránt megtisztult világos nyelvezet: „egy kétértelműséget nem tűrő, nyílt határozottságú állásfoglalás amellelt, amit helyesnek és igaznak ismertünk fel.”

Természetes s a lélek egyensúlyának örök törvénye szerint magától értetődő az is, hogy ez az új pozitívizmus a kérdések és problémák azon csoportja felé fog fordulni elsősorban, ahol még nagy a káosz: a társadalom felé. Az Usa szellemi elitjében egy szociológus, Ch. A. Ellwood, leírhatta már a mondatot, hogy nincs fontosabb tennivaló a mi világunkban, mint a tudományos szociológusé s egy másik, E. S. Bogardus azt a másikat,

hogy nem művelt és valóban kulturált ember az, akinek nincs tudomása a társadalmi folyamatokról s a bennök alakuló személyiségről... Az Óvilágban, sajnos még nem vagyunk ennyire. De a mi öreg földrészünk, melynek élő testében ért meg embervoltunk minden erénye és minden bűne, jobban érzi, mint nagyobb és szerencsésebb testvérei, hogy mire vitte a lélektelen technicizmus: a túlhajtott specializálódás, a család s a többi lelki kapcsolatokon épülő egyesülés semmibevevése — az a szakadék, mely az anyagi haladás s a lelki — szellemi — társadalmi elmaradottság között tátong. Nem kétséges tehát, hogy e szörnyű évtizedek s a két világháború után itt is nagy tömegek egyre növekvő érdeklődésének élő és táplálóereje fordul majd a társadalom problémája s a társadalomtudomány kutatómunkája felé.

Vannak persze, akik a szépség és a művészet kényes virágait féltik e nagy és szükséges józanulástól, e lényegetkereső egyszerűsüléstől. Fölösleges. Sok mai „zsenialitás” meg fog szünni természetesen. Az idézőjelek közé tett és többszörös felkiáltójellel ellátott „Ifjúság” is elveszti majd túlméretezett szerepét és jelentőségét. Mert csak azok a nemzedékek, melyek képtelenek az időben s a jövővel szemben való tájékozódásra, bíznak mindent szemforgatva, az „Ifjúságira s küldik a fiatalokat az iskolapadból a bírói székbe. Mitsem törődve véle, hogy ez a hirtelen és esztelen változás az ifjú lélekalkat alapzatát emészti fel: a lelkesülni tudást, mely felcsillanó szemmel és boldog örömmel ad tiszteletet minden való értéknek. Erős korok és virágzó kultúrák, írja Huizinga a „Holnap árnyékáiban, szeretik az ifjúságot, de nem kényeztetik el és nem ünneplik.

A talmi rongyok tehát majd elhullanak. De az, ami az ember legnagyobb és legsajátabb tette a földön: az, hogy alkotni és megélni tudja a Szépet, soha nem látott virágzásnak fog indulni — ép mert nemcsak egy kiválasz-

tott réteg, hanem valóban a nemzeti és emberi közösség kincse lesz. Azok alkotják a nemzetet, akik a nemzeti kultúra részesei: akik értik történelmét, magukénak vallják céljait, tisztelik nagy embereit és megélik vagy ép alkotni, fejleszteni tudják szépségeit. S az a kor, amelynek emberéből e szörnyű pusztulás után ellenállhatatlan erővel tör majd az ég felé az Élet és az Alkotás megbecsülése és szeretete, ép a művészi Szép élő, lelkeket összeforrasztó erejével fogja valósággá emelni mindazt, ami eddig csak vágy volt, a jobbak és nemesebbek őszinte vágya, vagy ép csak ideológia: egyéni vagy osztályérdeket palástoló frázis — a Nemzetet s a Közösséget: Mert aki ismeri Babbitstól a „Balázsolás”-t, vagy ennek ia hasonlíthatatlan mélységű és gazdagságú költőnek más remekművét, aki olvasta József Attila halhatatlan ódáját szerelméhez, aki szerelmes Tóth Árpád lírájába (s ki nem az, aki egyszer is érezte a gyöngéd szépség e varázslatos áradását?), akit megérintettek Remenyik Sándor őrző és óvó szavai — s mennyi nem múló szépséget idézhetnénk a magyar költészet határtalan gazdagságából —, az nem lesz soha hűtlen e csodálatos nyelv szépségeihez s a magyarság nagy humánus hagyományaihoz. Az munkálni fogja erejéhez képest, e nemzet nagy jövőre hivatását. Milliók nemzetté válása ez a legátfogóbb és legmélyebben ható közösségi faktor: a művészet erejével.

Nem tagadja majd meg, persze, a Jövő Embere legközvetlenebb szellemi ősét: a technikust, a „soffört”, aki-ben először ért irányító tényezővé a reális valóság megbecsülése és tisztelete — az a „fonction du réel”, melyben a nagy francia lélekkutató, Pierre Janet, minden joggal üdvözli a lelki egészség biztos fundamentumát. A szem, mely feltárult, hogy köd és misztikum helyett tényeket lásson, nem fog többé bezárulni. S az a nagyon természetes életöröm, mely minden lehető tévedés és múló szerencsétlenség ellenére szépnek és élni méltónak találja az életet, nem

fogja többé összecsucni szárnyait. Csak nem egy kiváltságos réteg privilégiuma lesz ez életigenlés, hanem az egész dolgozó társadalom életjoga. Mert nem csupán a művészi formák alakulása mutat határozott és félreismerhetetlen fejlődésirányt. Ez az „unumkehrbare Richtung“, melyet a művészettörténész Pinder a művészetek alakulásáról megállapít, fellelhető a lelki akarások s a rajtuk épülő társadalmi intézmények területén is. Amint egykor logikus történelmi egyidejűség volt az előjog, a cerimónia, az alantas megvetése s a megtorlásra és bosszúra nevelő „férfierény“, úgy ma logikus, tehát minden történelmi tévedésen és visszaesésen győzedelmes egyidejűség a dolgozók egyenlő joga, a pompázatos dísz megvető tárgyilagosság s az embertárs természetes, minden leereszkedő póz nélkül való 'megbecsülése. Mindez persze nem az állami apparátus nehézkes szervei és parancsai útján, hanem annak az új értéktáblának jogán, mely ia szívekbe írja parancsait s amely például ma már oly magasra állítja az anyaság áldozatát s az anyai jóság csöndes, új világot formáló kötelmeit. Anélkül persze, hogy változtatna a meszeszenező pillantás s a bátor helytállás és kitartás valóban férfiúi erényeinek értékelésén.

Nem valami utópikus álomországgra gondolunk tehát, ahol mindenki filozofál, verset ír vagy szobrot farag, s ahol eltűnt minden gonosz ösztön és szenvedély. Nemcsak az a „kegyelem“ jut kevés embernek osztályrészül, hogy boldog csodálkozással az örökkévalóra fordíthassa tekintetét, ahogy M. Scheler mondotta egy, a maihoz hasonló időben: az első világháború vége felé. Hanem az a kiválasztottság is, hogy a véges dolgokban új összefüggéseket pillantson meg és maradandó formába öntse vízióját vagy képzetét. Az alkotás nagy kötelességének és súlyos terhének viselésére kevesek válla lesz a jövőben is elég erős. S a jövőben sem fog hiányozni az a szellemi és karakterbeli elit, ami nélkül nincs „társadalom“ — ha persze ez

az elit egyetemesebb, átfogóbb, mélyebben „a népből” származóbb lesz is. Mint mindannyiszor, mikor egységes ideálok lelkesítik a közösséget. Pe ép ezt reméljük: ezt az új, egységesítő és összefogó ideált. Azt, hogy a gondolkodás és az élet alapjai világosabbak, egyszerűbbek, összhangba hozottabbak, emberségesebbek lesznek, a mi két világháborút megélt nemzedékünk terem tő akarataából, mely a sötétségben és káoszban: a társadalmi viszonyok rendezetlensége következtében, minden más nemzedéknél többet szenvedett. S amely — mint minden nagy katharsis részese — a valóság s az élet új értékelésének alapjain megteremti majd iá Végtelenség előtt való megrendülésnek s az Istenihez való vágyakozásnak új és méltó formáit is. Mert vallásosnak vagy ép kereszténynek lenni: lélekállapot. Érezni egy nagyszerű, soha el nem érhető ideál utáni vágyakozásban az emberi lét gyarlóságát és lehetőségeit. Érezni azt, amit egy olasz gondolkodó úgy foglal szavakba, mint a vallásos érzés lényegét, hogy semmi az ember, de végtelen az út, ha járni akar rajta. Érezni és tudni, hogy az Isten iránt való kötelesség mindenkor a Jövendővel szemben vállalt és vállalható kötelesség.

... Shaw Szent Johannájának egyik legnagyobb jelenete az, amikor a Szűz először találkozik Robert kapitánnyal. Szép tavaszi reggel van a Meuse partján, az Úr 1492. esztendejében. Jean D'Arc belép s a világ legtermészetesebb hangján arra kéri a kapitányt, hogy adjon számára lovat, fegyverzetet, néhány katonát és küldje el Franciaország trónörököséhez. Ez az ő urának rendelkezése a kapitány számára... A dauphin majd megadja neki mindazt, amire még szüksége van, hogy felszabadíthassa Orleanst s a reimsi dómban Franciaország királyává koronázhassa a dauphint... Robert először dühös lesz. Majd ahogy Shaw pompás jellemzése során megenyhül, azt kérdi a leánytól, tudja-e, hogy minden katona feudális urának

van alárendelve s hogy tökéletesen mellékes, vájjon a burgundi herceg, Anglia királya, vagy a francia király-e a feudális úr. Mi köze van ennek, kérdi, a nyelvhez és a hazához? ... Robert de Badricourt a múlt, a tűnő feudális világ. Abból, amit mond, egy szót sem ért a Szűz: „I do not understand that a bit”, ő, a „hitetlen” Shaw költészetének e legszebb virága, azt tudja (s mennyire más, mennyire több ez már, mint a kapitány feudális tudománya), hogy az Ég királya mindnyájunknak hazát és nyelvet adott, és „nem az Ő akarata, hogy az angolok a mi hazánkba jöjjenek s a mi nyelvünket beszéljék” ... „Ne a feudális úr iránti kötelességekre gondoljatok . tehát, mondja, hanem az Isten iránt valóra.” A Jövőre, az igazi Kötelességre, a fejlődő Közösségre.